

ČKZ 132/133
1990

L. Pitamic: PRAVO IN REVOLUCIJA
J. Kean: INTERVJU Z R. DAHRENDORFOM
I. Lukšič: OPOZICIJA: NJENE FUNKCIJE IN TIPI
M. Zver: SLOVENSKE USTAVNO-PRAVNE ZAMISLI JUGOSLAVIJE
D. Zadnikar: POSTMODERNIZEM IN ZNANOST
R. Boudon: BO SOCIOLOGIJA SPLOH KDAJ NORMALNA ZNANOST?

časopis
ZA
Kritično
znanosti

KAZALO

ZNAMENJA ČASA

Alenka Cotič: Ustavopisci se predstavijo	4
Miro Cerar: K Pitamicevemu pravu in revoluciji	13
Leonid Pitamic: Pravo in revolucija	19
Blaž Mrva: Nekateri pravni vidiki osnutka ustave Republike Slovenije in spremembe v vrednostnem sistemu, ki jih osnutek ustave prinaša	41
Stanislav Vidovič: Pravice in svoboščine v predlogu Ustave	61
Vlasta Jalušič, Tonči Kuzmanič: Predlog dopolni in sprememb k osnutku nove ustave	69
Milan Zver: Slovenske ustavno-pravne zamisli Jugoslavije (1921, 1974 in 1990)	77

Intervju

Intervju Johna Keanea z Ralfom Dahrendorfom	98
Igor Lukšič: Opozicija: njene funkcije in tipi	106

AKTUALNO

Janez Šuštaršič: Ustava za novi etatizem	128
Andrej Lukšič: Razprava ob modelu konfederacije v Jugoslaviji	133
Igor Lukšič: Svetost življenja	139
Vlasta Jalušič: Nova ustava in pravice človeka	144

ZNANOST V POSTMODERNI

Raymond Boudon: Bo sociologija sploh kdaj normalna znanost?	148
Franc Mali: Epistemološki izvori in problemi sodobne sociologije znanstvenega vedenja	180
Darij Zadnikar: Postmodernizem in znanost	198

PRIKAZI, RECENZIJE

John Keane: Despotizem in demokracija	210
Jovo Toševski: Planeta žena	217

Povzetki	222
Podatki o avtorjih	226

ZAMENLJA ČASNA

Albina Čuč: Ustanovitev in predstavitve	4
Miloš Čuč: K. Pramenovska prava in revolucija	10
Ljudmila Pramen: Prava in revolucija	17
Blat Mirva: Neke dni pravni vidiki osimskih zakonov Republike Slovanije in spremembe v vrstnostni sestavi	41
Mi jib senatki odziva pravnika	41
Stanislav Vrhovec: Pravica in vrstnostina v predlogu Ustave Vlada Jadrice: Tožba Kurmanjic: Predlog državnih in sprememb K. osimskih zakonov	69
Milica Zver: Slovenska ustavno-pravna zakonodajna dejavnost (1921- 1945 in 1946)	77

Izjava

Izjava Jozefa Kurmanjic v Rabinu Ljubljani	80
Igor Lakič: Osnovni splošni podatki in tip	100

AKTUALNO

Janko Šušteršič: Prava in vrstnostina	128
Andrej I. Lakič: Razprava ob mednarodnem zakonodajstvu v Sloveniji	133
Igor Lakič: Slovenski vrstnost	139
Vlada Jadrice: Nova ustava in pravice državljanov	144

ZNANOSTI V PRAVNOSTI

Raymond Bourdeau: Bo sociologija sploh študij pravne znanosti?	148
Franc Mole: Epruvetna študija in pravnostna znanost	150
Neke dni	152
Drugi	154

UDK 3
YU-ISSN-0351-4285

ISBN 86-81017-06-3

ZNAMENJA ČASA

Alenka Cotič

USTAVOPISCI SE PREDSTAVIJO:

Intervju z Mirom Cerarjem jn., tajnikom strokovne komisije ustavne komisije skupščine Slovenije

Iz kakšnih teoretičnih izhodišč ste pri oblikovanju tega osnutka izhajali? Po katerih ustavnih modelih ste se zgledovali?

M.Cerar: Teh izhodišč je bilo veliko. Upoštevali smo vse relevantne mednarodne dokumente - Ustanovno listino OZN, Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, Sklepno helsinško listino, Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic, Evropsko socialno listino, Evropsko listino o lokalni samoupravi itd. Pri ustavnih modelih pa smo upoštevali večino ustav oziroma ureditev sodobnih demokracij in sicer ameriški predsedniški sistem in britanski parlamentarizem kot temeljna modela ter njune izvedbe v Nemčiji, Italiji, Avstriji in Franciji. Za nas so bile zanimive tudi ustave Grčije, Španije in Portugalske, ker so te države prav tako kot mi izšle iz diktatorskih režimov, pa tudi ustava Madžarske in osnutek ustave Srbije, ker sta to deželi z relativno podobno situacijo, kot je naša. Glede posameznih ustavnih institutov smo pogledali tudi v druge ustave, npr. ustavo Švedske, Urugvaja. Kot vidite, smo k našemu delu pristopili res primerjalno. Poudaril pa bi, da smo pri pisanju ustave upoštevali predvsem sedanja hotenja in dejansko stanje v Sloveniji. To je bilo naše primarno izhodišče.

Katere cilje ste pri svojem delu zasledovali?

M. Cerar: Prizadevali smo si doseči tri bistvene cilje in sicer državno-pravno osamosvojitve Slovenije, varstvo temeljnih človekovih pravic in svoboščin ter novo institucionalno ureditev državne oblasti.

V obrazložitvi ustave lahko preberemo, da predlagani osnutek ne izhaja iz ideoloških izhodišč. Zakaj se je pisecem zdelo potrebno to poudariti, ko pa vemo, da je ustava že po definiciji poleg najvišjega pravnega akta tudi temeljni politično-ideološki akt, vezan izključno na politične cilje?

M. Cerar: Res je v vsaki ustavi prisotna določena ideologija, tako tudi v tej, vendar smo s tem želeli poudariti različnost nove ustave od dosedanje, ki je bila napisana izrazito ideološko celo v normativnem delu. Tekst te ustave je oblikovan na pravni način ter je zato bolj precizen, kratek in jedrnat. Ustava je tudi v pretežni meri osvobodjena preveč elastičnih pojmov, ki jih pravo ne prenese. To, da je ustava pravniško oziroma pravno oblikovana, je pomembno zato, ker ustavo konkretizirajo predvsem zakoni in v nadaljnji fazi državni organi kot izvrševalci zakonov in drugih predpisov. Ti pri tolmačenju zelo težko izhajajo iz elastičnih pojmov oziroma, če že izhajajo iz takih slabo definiranih kategorij, lahko to zlorabijo.

Zakaj pa se potem v tekstu pojavljajo pojmi kot so državna varnost ali npr. javna morala? Kakšno pravno varnost ima državljan pri takih kategorijah, ki se jih vedno lahko interpretira v skladu z interesi tistega, ki jih interpretira?

M. Cerar: Pojmi kot so javna morala, javno dobro, državna varnost in podobno so že po svoji naravi elastični in se jih na ustavni ravni ne da precizneje opredeliti. Tudi v primerjalnem pravu ostajajo ti pojmi odprti do te mere, da jih konkretno opredeljuje šele družbena praksa. Ni namreč mogoče napisati ustave, ki bi bila tako enopomenska, da bi ne potrebovala naknadnega tolmačenja, to še za najnižje akte na pravno-hierarhični lestvici ne velja. Bistveno pa je, da ustava zagotovi tako institucionalno ravnotežje, ki naj bi preprečevalo zlorabe pri njenem tolmačenju, kajti ustava je vedno tako splošna, da dopušča zlorabe. Vrhovni državni organi se morajo med seboj kontrolirati do te mere, da si nihče od njih ne more uzurpirati izključne pravice do tolmačenja. Poudariti moram, da je nova ustava

relativno kratka ter precej splošna oziroma abstraktna, zato bo odločilno to, kako jo bodo zakonodajalec, sodniki in drugi državni organi tolmačili. Važno pa je, da določa tako razmerje sil, da je možnost zlorabe minimalizirana.

Zakaj ste se odločili za preambulo? Ali ne deluje nekoliko anahronistično?

M. Cerar: Mislim, da ne in da je preambula potrebna, saj gre za zgodovinski trenutek, ko sprejemamo povsem novo institucionalno ureditev, ki jo je prav na določen način pojasniti. Preambula je kratka in jasna, v njej so zapisana temeljna izhodišča, iz katerih je ustava nastala. Pri tem moram poudariti, da preambula ni normativni del ustave, je le del, ki naj ustavo vpelje, nekakšen uvod torej, ki ne obvezuje, saj ni pravno določilo. Seveda pa je treba biti realen in upoštevati, da se bo pri tolmačenju posameznih obveznih ustavnih določil lahko zgodilo, da si bo nekdo iskal oporo tudi v preambuli, kar se tudi sicer že dogaja. Državni organi, ki delujejo po določenih pravnih standardih, seveda tega praviloma ne bi naredili. Kljub temu pa so določila, ki so sporna, v preambuli nezaželjena, saj naj bi preambula izražala nek sedanjí družbeni konsenz.

Ali filozofski pojmi, kot na primer svetost življenja, sodijo v ustavo?

M. Cerar: V preambulo vsekakor, kolikor so seveda splošno družbeno sprejeti, medtem ko v normativni del ustave ne sodijo. Kar zadeva določilo o svetosti življenja, ki je trenutno najbolj sporno, se osebno strinjam, da stoji v preambuli. Če je ta pojem v Sloveniji res tako sporen, kot se je doslej izkazalo, ga verjetno nima smisla obdržati. Ob takih nasprotjih in različnih tolmačenjih bi bil celo nevaren. Seveda pa bo o tem, kaj bo v preambuli, odločalo javno mnenje in v končni fazi ustavodajalec.

Ali so v osnutku ustave navedene vse pravice, ki jih imamo državljani Slovenije?

M. Cerar: Ne, v osnutku so navedene samo temeljne pravice

državljanov. Pri oblikovanju poglavja o pravicah in svoboščinah ter o ekonomskih in socialnih razmerjih, ki tudi vsebuje nekaj temeljnih človekovih pravic, smo dosledno upoštevali vse mednarodne pakte in druge dokumente, tako da ustava vsebuje vse relevantne mednarodne standarde. V pravu je namreč veliko že definiranih pravic, so pa tudi takšne, ki jih bo opredelil ali pa terjal šele bodoči družbeni razvoj. Zaradi tega smo v osnutek zapisali tudi generalno klavzulo, na podlagi katere so varovane poleg izrecno navedenih tudi vse tiste pravice človekove osebnosti, ki jih bo bodoče družbeno dogajanje izpostavilo kot temeljne ter bodo kot take terjale pravno varstvo.

Po kakšnih kriterijih se določa temeljne in netemeljne pravice oziroma katere pravice naj bodo v ustavi eksplicitno zapisane, katere pa ne?

M.Cerar: Upoštevali smo mednarodno pravni kriterij oziroma konsenz, ki so ga dosegli v Združenih narodih, ko so sprejemali temeljne listine s tega področja. Moram reči, da so ti osnovni mednarodni standardi precej splošni, nekateri pa z vidika naših sedanjih razmer v določeni meri celo programski, npr. pravica do dela.

Ali so se ustavopisci zavedali, da se pravice, ki jih ustava ne jamči, lažje kršijo?

M.Cerar: Samo to, da so pravice eksplicitno navedene v ustavi, samo po sebi še ne jamči njihovega spoštovanja, kar je pokazala tudi naša dosedanja praksa. Vedno so namreč v končni fazi ljudje tisti, ki izvršujejo ustavo oziroma jo konkretizirajo v zakonih, sodnih in drugih odločbah ter s konkretnimi ravnanji, zato je predvsem treba vzpostaviti ustrezen sodni sistem in kontrolirati zakonodajalca, da bo dobronamerno in ekstenzivno tolmačil pravice ter zagotavljal njihovo varstvo.

Zakaj v osnutku ustave predlagate enodomen parlament? Ali ni to korak nazaj pri reprezentiranju regionalnih interesov?

M. Cerar: Glavni motiv za ta predlog je predvsem praktičen, gre pa za to, da ni mogoče najti zadovoljivih kriterijev za oblikovanje drugega doma. Če bi to bil dom regij, ni jasno niti to, kaj bi bile regije. Slovenija namreč nima neke določene regionalne razdelitve, to bi se moralo šele natančno določiti, problem pa je, kaj vse pri tem upoštevati. Druga varianta je predlog o državnem svetu kot nekem posebnem telesu, v katerem bi bili posamezniki, ki bi zastopali razne lokalne, socialne, gospodarske in kulturne interese. Spet se pojavi praktičen problem, kako v Sloveniji najti 60 ljudi, ki bi predstavljali te interese tako, da bi bili vsi zadovoljni in bi ne prihajalo do razočaranj tistih, ki bi se čutili zapostavljene.

Zakaj pa ne za začetek ohraniti zbora občin?

M. Cerar: Mislim, da o tem nismo razmišljali, vendar pa tudi občine še niso čisto jasne, saj se bodo zdaj na novo formirale. Zaradi praktičnih problemov, ki smo jih videli, smo ocenili, da bi v tako majhnem prostoru, kot je Slovenija, enodomna skupščina lahko učinkovito funkcionirala. Priznati pa moram, da tudi sam o tem še nimam dokončnega mnenja in dopuščam tudi druge variante. Kako bo parlament dokončno strukturiran, pa je prepuščeno bodoči volilni zakonodaji. Pri pisanju te ustave smo namreč bili časovno zelo omejeni in napisati tak dokument tako hitro ter urediti vse sporne stvari, je zelo težko. Poleg tega je veliko stvari še nejasnih, ustava pa naj bi bila le toliko čvrsta, trajna, da je ne bi bilo treba takoj bistveno spreminjati. Zato smo se v zelo nejasnih ali zapletenih zadevah, ki pa so pomembne, sklicevali na ustavni zakon in prenesli pristojnost na zakonodajalca, ki bo moral s kvalificirano večino te zadeve dokončno urediti.

Zakaj kombinirati parlamentarni sistem s predsedniškim? Zakaj dajati predsedniku pravico do suspenzivnega veta?

M. Cerar: Slovenci smo se na zadnjih volitvah o predsedniku odločali neposredno, hkrati pa mu nismo dali nobenih močnejših pooblastil, tako da je nastal nek paradoks, ki še zdaj ni razjasnjen.

Ni namreč jasno, ali ljudje res želijo imeti tak vpliv na izbiro predsednika, iz česar bi se dalo sklepati, da želijo nanj delegirati večje pristojnosti, ali pa je tako zanimanje za predsednika republike bilo prisotno samo v tem prehodnem obdobju in bo v bodoče manjše. Drugi razlog pa je možnost pogostih vladnih kriz, če bomo obdržali proporcionalen sistem parlamentarnega zastopstva. Ideja je bila v tem, da bi morda predsednik v takih kriznih momentih, ko bi bil parlament blokiran, zagotovil stabilnost sistema. Vsekakor je to neka zanimiva varianta, ki pa verjetno ne bo sprejeta, a nič ne de. S tem, ko je slovenska javnost soočena z različnimi možnimi modeli, mora o njih razmišljati, se do njih opredeljevati, kar se mi zdi veliko bolje, kot da bi ponudili samo en predlog. No, tudi v parlamentarni varianti smo predvideli možnost vladnih kriz in konstruktivna nezaupnica, ki jo predlagamo v osnutku, taka stanja do neke mere onemogoča, kajti to pomeni, da moraš, ko izrečeš nezaupnico vladi, v parlamentu že imeti izvoljenega naslednjega kandidata za predsednika vlade. Mislim, da bo ta parlamentarna varianta tudi sprejeta.

Okoli katerih predlogov, poleg teh, o katerih sva že govorila, pričakujete največje polemike in polarizacijo javnosti?

M. Cerar: Mislim, da se bo vsako področje posebej sproblematiziralo. Strokovnjaki za posamezno tematiko bodo dajali pripombe in predloge za svoje področje, tako je že nekaj novih predlogov glede organizacije sodstva, javnega tožilstva in tako naprej. Tudi lokalna samouprava zna biti sporna, čeprav moram reči, da je dovolj splošno formulirana, da omogoča najrazličnejše rešitve, torej povezave na širšem nivoju in diferencirane povezave znotraj občin. Tudi glede vojske mislim, da bo še veliko povedanega, prav tako bomo še veliko preanalizirali pravice manjšin in posamezne človekove pravice ter svoboščine.

Kakšen pomen ima pisanje ustave "suverene države Slovenije", ko pa je vendar jasno, da taka država ne obstaja in da sodeč po izjavah političnih prvakov, da odcepitev ni "najboljša opcija", očitno še nekaj časa ne bo? Ali ni pogoj za

učinkovitost ustavnih norm prav to, da se nanašajo na neko realnost, ne pa na neko fikcijo?

M. Cerar: Najprej je res treba poudariti, da suverenost ni neka pravica, ampak je dejansko stanje, je nekaj, kar se lahko deklarira šele takrat, ko obstaja. Zato je tudi tako zgovoren naslov zadnjega člena osnutka - ustavno pravna osamosvojitve slovenske države. Jasno je, da se s samim sprejetjem ustave še ne bomo osamosvojili, vendar ta ustava ne bo do te mere programska, da bi se ne mogla v pretežni meri uveljavljati že zdaj. Večina institucionalnih sprememb in pa tudi drugih določil, ki jih ustava predvideva, bo že takoj ali pa zelo kmalu po sprejetju ustave uresničljivih, nekatere določbe pa bodo mogoče potrebovale več let, da se bodo popolnoma ustalile. Vsaka ustava izhaja iz nekih družbenih danosti in hotenj. Nekaj družbenih danosti, ki opredeljujejo to ustavo, v Sloveniji obstaja, resda pa prevladujejo hotenja, ki pa niso tako nerealna in so v pretežni meri tudi uresničljiva. Zato smo jih prav tako zapisali v ustavo. Z normativno pravnega vidika je ustava vrh pravnega sistema, iz katerega se potem vse izvaja, temeljni pravni dokument torej. Poleg tega ima še dva pomembna vidika. Kot sem že rekel, ustava sama po sebi sicer ne bo zagotovila suverenosti Slovenije, nas bo pa izdiferencirala kot pravno politični subjekt, naša hotenja bodo v njej dobila pravno formalno naravo in to bo po mojem imelo nek odziv tudi v mednarodni javnosti. S tem bodo tudi vsa nadaljnja dejanja v skladu z ustavo postala legalna, ne samo legitimna, kar je velik korak naprej k priznanju mednarodne subjektivitete. Ta ustava je tudi tako oblikovana, da ohranja določeno procesno, formalno kontinuiteto s predhodno, torej sedanjo ureditvijo. Kljub temu, da se celotni pravni red spreminja, postavlja na nove temelje, se ohranja kontinuiteta v organu, ki bo ustavo sprejel, torej v skupščini, in v postopku - sprejemamo jo namreč po sedanjem ustavno-revizijemskem postopku. S tem hočemo pokazati, da ne izhajamo iz neke praznine, ampak kot pravni naslednik sedanje Slovenije, s čimer prenesemo v novo ureditev vse, kar imamo - ozemlje, premoženje, pravice, terjatve..., vse pravice torej, ki

jih posedujemo in tiste, ki nam pripadajo, pa jih ima trenutno v našem imenu in na naš račun federacija.

Se vam zdi smiselno istovetenje sprejetja ustave s plebiscitom o odcepitvi?

M. Cerar: Mislim, da je. Ustava je namreč tisti temeljni dokument, ki bo to našo samoodločbo vsaj formalno pravno, torej normativno udejanjil. Naknadni referendum, ki ga osnutek predvideva, bi lahko avtomatično imel težo samoodločbe, kajti ta ustava je v bistvu osamosvojitvena, je ustava države. Po mojem mnenju je slovenska javnost glede temeljnih zadev, ki jih ustava določa, precej enotna, tako da nekih dodatnih občin izrekanj niti ne bi bilo treba izvajati. Moram pa reči, da se v politiki izredno manipulira z določenimi pojmi, na primer s konfederacijo. Hkrati ko pišemo ustavo osamosvojene Slovenije in govorimo o bodoči državi, se nas skuša na drugi strani vključiti v konfederacijo, ki se jo pogosto prikazuje kot neko omiljeno ali pa šibkejšo federacijo, kar niti v teoriji niti v praksi ne drži. Konfederacija je pač zveza suverenih držav. Preden Slovenija ne doseže lastne suverenosti, se ne more vključiti v konfederacijo, lahko se le ponovno podredi komu drugemu. Ko pa bo Slovenija suverena, se lahko meddržavno povezuje s komerkoli in na različne načine. Zdi se mi, da določeni krogi v slovenski politiki idejo samostojne Slovenije vztrajno vodenijo in bojim se, da bi neki čisto ozki strankarski interesi ljudi pripeljali žejne čez vodo.

Kdo lahko jamči, da bo imela republiška ustava primat nad zvezno tudi zares, ne samo na papirju, in da jo bodo tudi drugi spoštovali? Menite, da plebiscit vendarle ne bi imel neke pomembnejše teže tudi na mednarodnem področju?

M. Cerar: Koliko se bo ustava spoštovala z vidika drugih, ne samo jugoslovanskih okolij, ampak tudi tujih držav, je odvisno od tega, koliko bomo Slovenci oziroma prebivalci Slovenije odločni pri njenem uveljavljanju. Če bo nova ustava sprejeta, bo postalo vprašanje odnosa med republiško in zvezno ustavo brezpredmetno, kajti Slovenija takrat ne bo več federalna enota,

temveč država. Vzpostavljen bo kvečjemu paralelizem sedanjih republiških sistemov, ki se bodo transformirali v osamosvojene celote. Jugoslavija neustavljivo razpada, zato je že danes zvezna ustavopravna ureditev na splošno neučinkovita, vsak jo spoštuje toliko, kolikor mu ustreza, oziroma kolikor je v to prisiljen s strani močnejšega. Glede samega referenduma o potrditvi nove ustave pa menim, da bo imel v bistvu naravo plebiscita, saj se bodo prebivalci Slovenije lahko na njem odločali o istih vprašanih kot na morebitnem plebiscitu.

Aristotel je v svoji Politiki zapisal, da ustava in oblastniki označujejo eno in isto. Ali bi se s tem strinjali, glede na to, da zelo dobro poznate nastajanje te nove ustave?

M. Cerar: V določeni meri to gotovo vedno velja, za to ustavo pa bi si upal trditi, da velja le v manjši meri. Osnutek je nastajal skozi več stopenj, na vsaki stopnji ga je doletel drugačen tretma. Osnovna podlaga pri pisanju je v začetku resda bila pisateljska ustava in drugi opozicijski predlogi, ki pa so jih člani komisije s strokovnim, primerjalno pravnim pristopom v precejšnji meri preoblikovali. Prav tako smo upoštevali temeljne smernice, ki jih izrazila skupščina in iniciativni predlog predsedstva Slovenije, kasneje pa smo delali po standardih drugih sodobnih ustavnih sistemov. Iz naših rok je osnutek prišel v strankarske roke v ustavni komisiji, kjer so oblikovali najnovejši osnutek, ki se delno razlikuje od tistega, ki ga je predložila naša skupina, a ne v bistvenih točkah. Sedaj gre ustava v javno razpravo in potem na končni sprejem na referendumu, tako da bi res težko rekel, da bo odražala zgolj voljo oblastnikov.

Alenka V. Cotič

K PITAMICEVEMU PRAVU IN REVOLUCIJI

"Pravo in revolucija" je razprava, ki v marsičem presega časovne okvire svojega nastanka. Njen avtor, prof. dr. Leonid Pitamic*, jo je sicer že leta 1920 predstavil v obliki otvoritvenega predavanja, ob ustanovitvi Pravne fakultete v Ljubljani, toda njeno temeljno sporočilo ostaja danes in v prihodnje še vedno aktualno. Kljub temu, da je od takrat preteklo že 70 let, v katerih se je marsikaj spremenilo, se nam ob branju avtorjevih misli skoraj zazdi, da se Slovincem zgodovina ponavlja. Pitamic pravi ob koncu: "To je bilo treba reči sedaj, ko moramo zgraditi nov pravni ustroj za našo veliko osvobojeno združeno domovino." Slovenci danes prvič izgrajujemo zares lasten pravni red, s tem in ob tem pa se spet trudimo osvoboditi (osamosvojiti) našo domovino, ki jo tokrat ne širimo več tako zaneseno preko slovenskih meja, čeprav se seveda dobrososedskim odnosom ne odrekamo.

Pitamiceve razprave ni potrebno posebej pojasnjevati, kajti govori sama po sebi. Na eni strani odseva določen čas in okolje, na drugi strani pa je splošna (teoretična) in brezčasna. Na koncu jo avtor izpelje v enostavno, a resnično spoznanje: "Ne bomo ustvarjali, ne bomo delili in ne bomo našli resnice, če ni pravičnosti v nas!" To ni fraza, pač pa tista resnica ali vsaj delček nje, ki jo hočemo z intelektualnimi konstrukti nenehno presegati, dopolnjevati in poenostavljati, skratka "prikriti", dokler se nato

* Opomba: Osebo in delo prof. dr. Leonida Pitamica je slovenski javnosti nedavno predstavil prof. dr. Marijan Pavčnik (Nova revija, št. 96-99, let. IX, Cankarjeva založba, Ljubljana, april- julij 1990, str. 843-871. Predstavitev je hkrati informativna in problemska ter kljub strnjjenosti dovolj izčrpna in zanimiva.

v nekem trenutku, neizogibno in dokončno, z njo ne soočimo.

Če rečem, da Pitamicева razprava ne potrebuje posebnega komentarja (kar ne pomeni, da ta ni mogoč), mislim s tem poudariti njeno vsebinsko konsistentnost, ob kateri se nekatere že "zastarele" dejanske navedbe v očeh današnjega bralca avtomatično transformirajo v zgodovinska dejstva, ki (p)ostanejo tako podlaga za smiselno razumevanje celote. Seveda pa to ne pomeni, da razprava ne napeljuje k razmišljanju in problematiziranju, saj je prav v tem njena prava vrednost in aktualnost.

Pitamic pravi, da je pravni red popolnoma porušen, kadar se ovrže njegov temelj, t.j. ustava. S tem temeljem padejo vse pravne norme, saj so ustavi logično (hierarhično) podrejene. Toda k temu avtor takoj doda, da bi takšna situacija povzročila popolno družbeno razšlo ("bellum omnium contra omnes"), zato v nadaljevanju predstavi stališče francoske teorije, po kateri navadni zakoni kljub razveljavitvi ustave zadržijo svojo veljavnost, če niso izrecno ali vsaj implicitno ovrženi. Takšno razmišljanje ocenjuje sicer kot praktično, vendar hkrati meni, da je pravno logično pomanjkljivo, pri čemer te pomanjkljivosti podrobneje ne razčleni. Poudarja le, da je samo po sebi umevno, da s padcem ustave izginejo tudi vse njene logične posledice, torej vse pravo. V zvezi s tem pa se je zanimivo vprašati, ali je pravo pred revolucijo v celoti nadomeščeno s porevolucionarnim pravom, ali pa obstaja kljub revolucionarnemu prevratu med obema pravnima ureditvama določena kontinuiteta. Pristopimo k temu vprašanju z ozirom na sedanje dogajanje pri nas.

Z novo ustavo bo Slovenija začela izgrajevati nov (državno) pravni sistem. Ker se bodoča slovenska ustava, kakor zaenkrat kaže, ne bo spustila pod raven tistih temeljnih civilizacijskih standardov, ki jih vsebuje že sedanja ustavna ureditev in bo torej vsa sprejemljiva določila sedanje ustave "prenesla" tudi v bodočo ustavo, bo na videz med obema ureditvama ohranjena določena vsebinska oz. materialnopravna kontinuiteta. V resnici pa takšne kontinuitete ne bo oz. je ne more biti, kajti nova slovenska ustava

bo realizirana kot revolucionarni pravni akt, ki bo v temelju oz. bistveno spremenil slovensko ustavnopravno ureditev. Kljub temu, da bomo v bodoči pravni ureditvi "ohranili" tiste sedanje predpise, ki bodo v njej še vedno sprejemljivi, vsebinsko oz. materialnopravno ne bo mogoče govoriti o kontinuiteti pravnega razvoja, kajti z vidika nove ustavne ureditve bo sleherni sedanji zakonski ali podzakonski predpis, ali rekonstruiran ali pa razveljavljen. Vsak od ustave hierarhično nižji predpis bo torej sčasoma vsebinsko ponovno preverjen, in sicer v tisti meri, v kateri bo ustrezal novi ustavni podlagi, ter na novo sprejet (in ne le povzet, čeprav se bo morebiti temu praktično tako reklo). Toda med sedanjo in bodočo ustavnopravno ureditvijo bo vseeno obstajala določena kontinuiteta, ki pa bo formalne oz. procesne narave (s tem je revolucionarnost ustavnopravnega preobrata delno omiljena, kajti razvojna kontinuiteta pomeni v bistvu evolucijo), saj bo novo ustavo sprejela sedanja slovenska skupščina, po sedaj veljavnem ustavnorevidizijskem postopku (dokončno bo novo ustavo potrdilo ali ovrglo prebivalstvo Slovenije na splošnem referendumu, kar bo, v primeru sprejema ustave, dodaten vidik kontinuitete). Kontinuiteta pravnega reda bo torej podana v (istem) ustavodajnem subjektu in v (istem) načinu postopka, po katerem bo nova ustava sprejeta. To je pomembno, kajti tako bo postala "nova" Slovenija pravni naslednik sedanje Slovenije in bo zato tudi v prihodnje pravno upravičena do vsega, kar ji sedaj pripada. Če bi kontinuitete sploh ne bilo, bi Slovenija v mednarodni prostor vstopila iz navidezne (pravne) praznine, zaradi česar bi morala posebej dokazovati, da je do vsega, kar sedaj ima (ozemlje, premoženje, določene pravice itd.) oz. kar ima v njenem imenu in na njen račun jugoslovanska federacija, pravno upravičena.

Če se vrnemo k teoriji, si lahko zamislimo tudi takšno revolucijo, ki ne ohranja niti materialne niti formalne pravne kontinuitete, kar pomeni, da določena družbena skupina s povsem novimi oblastnimi organi in postopki ter pravili zamenja staro pravno ureditev z novo. Toda takšna zamisel se kmalu izkaže za

varljivo, kajti vsaj minimalne kontinuitete med starim in novim ni nikoli mogoče zanikati. Pri tem se sicer lahko vprašamo ali ni iskanje kontinuitete v vsakem primeru že kar nekoliko prisiljeno, toda niti dejansko niti logično ne gre za kaj takega, kajti kontinuiteta je nujna predpostavka zgodovine in naše misli. Če odmislimo vprašanje začetka, lahko ugotovimo, da revolucija, ki v sebi ne nosi vsaj delčka starega prava, novega prava sploh ne more vzpostaviti, kajti iz popolne pravne praznine ni moč ustvariti kakršnegakoli prava (lahko bi rekli: iz nič ni nič). Da ne pademo v takšno praznino, moramo imeti pravno konstanto, torej nekakšen minimum prava, ki ga niti najradikalnejša revolucija ne okrne. Takšno konstanto lahko predstavlja npr. naravno pravo, kot sklop objektivnih in večno veljavnih vrednostnih postulatov, ki ostoje ali neodvisno od človeka (klasična doktrina naravnega prava) ali pa so obče veljavni produkt človekovega razuma (racionalno naravno pravo). Stari pravni red se tako revolucionarno zamenja z novim, naravno pravo pa ostaja ob tem nespremenjeno ter kot takšno izhodišče novemu pravnemu redu oz. ustavi, po kateri se ustrezno legalizira. V dinamičnem smislu lahko predstavljajo pravno konstanto tudi specifični družbenopravni odnosi, tj. takšni družbeni odnosi, ki družbo oz. posameznike zaradi svoje konfliktno narave potencialno ali aktualno ogrožajo, pri tem pa je te odnose mogoče javno kontrolirati in prisilno urejati (sankcionirati). Zaradi teh svojih lastnosti terjajo ti prednormativni pravni odnosi, da jih državna oblast normativno opredeli. Kolikor jih stari pravni red z normami ne zajame, se ta njihova tendenca z revolucijo prenese v novo ureditev, kjer se ti odnosi normirajo ter s tem legalizirajo.

Pitamic predstavlja še tretjo možnost (konstanto), namreč legalizacijo revolucije, s čimer presega svojo izhodiščno postavko, po kateri se pozitivno pravo in revolucija že pojmovno-logično medsebojno izključujeta. Tukaj predstavi avtor kot pravno konstanto ustavnopravno normo, ki daje določenemu subjektu moč interpretacije vseh ustavnopravnih norm, razen te norme same. Ker pravne norme (ustavne pa še posebej) nikakor niso le

enopomenske, jih dokončno (so)oblikuje šele njihov pristojni razlagalec. Če je razlaga splošno zavezujoča, kar pomeni, da učinkuje "erga omnes", lahko po moči najvišji razlagalec resnično revolucionira ustavo oz. pravni red, saj lahko določeno normo interpretira tudi v nasprotju z dotedanji interpretacijami. Objekt takšne revolucije je lahko seveda le ustava (ustavna norma), kot najvišja in temeljna točka pravnega reda, subjekt revolucije, tj. tisti, ki jo izvede, pa le oni, ki z najvišjo močjo in splošno zavezujočim učinkom ustavo interpretira.

V kontinentalnem (evropskem) prostoru je vrhovni razlagalec ustave praviloma zakonodajalec (parlament), v Združenih državah Amerike pa sodnik (Vrhovno sodišče). Pitamic opozarja pri tem na "psihološko razliko" med obema sistemoma: parlament je zaradi strankarske strukture heterogena in neusklajena celota, v kateri lahko prevladajo tudi parcialni strankarski interesi družbe; ameriški sodnik pa je neodvisen, neodstavljen, dobro izbran in plačan strokovnjak, ki je navajen objektivno razsojati in mu je dobrobit države in ljudi pomembnejša od parcialnih interesov. Avtor meni, da je "znak velike kulture, razuma, srca in volje, ako poveri ljudstvo sodniku, ki velja izza prastarih časov kot simbol pravičnosti, to veliko moč...", namreč moč interpretirati ustavo. Njegov predlog, da se v državah s parlamentarnimi sistemi uvedejo vsaj posebna ustavna sodišča, se je v nekaterih evropskih državah, vključno z našo, že realiziral (seveda v različnih izvedbah), pri čemer pa evropska ustavna sodišča še vedno nimajo takšne moči pri interpretiranju ustave kot npr. ameriški sodnik, za kar obstojajo številni razlogi. Med njimi je skupen in najpomembnejši razlog vsekakor dejstvo, da celotna kontinentalna evropska pravna kultura oz. tradicija počiva na povsem drugačnih razvojnih temeljih kot ameriška ali angleška. Prenašanje pravnih institutov iz enega od navedenih okolij v drugega terja zato, kolikor je sploh primerno, postopnost in premišljenost pri izvedbi.

Če se sedaj ponovno premestimo v naše današnje razmere, se lahko vprašamo, kakšen naj bo bodoči položaj slovenskega us-

tavnega in rednega sodstva in kakšne naj bodo njegove pristojnosti. Ali naj tudi pri nas sodnik v bodoče avtoritativno in splošno obvezno interpretira ustavo in tako morebiti celo revolucionira pravni red (po njem samem)? Na to posredno odgovarja že Pitamic, ko pravi, da je legalizacija svobodne interpretacije ustave s strani sodnika mogoča le v takšni državi, v kateri se ustava in celotno pravno življenje opirata na: 1. neomejeno zaupanje do sodnika in 2. visoko moralno kakovost sodnika, ki takšno zaupanje opravičuje. Tudi če oba navedena pogoja nekoliko relativiziramo, nam postane jasno, da v Sloveniji vsaj prvi izmed obeh še nikoli ni bil zadovoljivo izpolnjen, zaradi različnih, predvsem političnih razlogov, pa je o drugem pogoju zaenkrat skoraj nemogoče objektivno razpravljati. Sleherna določba nove slovenske ustave, ki bo kakorkoli prispevala k večji neodvisnosti in k večjim pristojnostim sodne veje oblasti, bo zato bolj izraz upanja kot zaupanja. Seveda pa je takšna usmeritev v določeni meri nujna, saj je, kot bi dejal Pitamic, "znak velike kulture, razuma, srca, volje...".

Miro Cerar ml

Leonid Pitamic

PRAVO IN REVOLUCIJA

Ta spis je otvoritveno predavanje univ.prof.dr. LEONIDA PITAMICA pričetkom juridične fakultete vseučilišča v Ljubljani

Pozitivno pravo in revolucija sta pojma, ki logično drug drugega izključujeta. Ne moremo pojmovati revolucije pod vidikom pozitivnega prava ne pod vidikom revolucije. Pravo je obseg pravil, ki so na poseben način garantirana. Ta obseg imenujem tudi pravni red. Revolucija pa pomeni, da se ta pravni red prekucne. Revolucija je torej zanikanje onega pravnega reda, proti kateremu je naperjena. Ona pa ne zanikuje vsakega pravnega reda, ker hoče postaviti nov pravni red na mesto izpodbijanega. Ideja revolucije je potemtakem le **relativno** negativna, ona je obenem **pozitivna** in **reformatorična**. Kontradiktoričen pojem napram pravu sploh ni revolucija, temveč anarhija. Anarhizem negira pravo sploh, on hoče, vsaj v svojem pravem pomenu, ustvariti človeško družbo, ki živi brez pravnih pravil, torej brez pravil, ki so v zvezi s prisilno izvršbo. On hoče družbo, ki živi v popolni svobodi. Nočem tu kritizirati anarhizma, opozarjati pa moram, da ni samo pojem **države**, temveč tudi pojem **družbe brez pravil nemogoč**. Družbo imenujem skupino ljudi, ki se za gotov smoter združi; združitev je bistvo družbe. Isti ljudje lahko popolnoma isto mislijo, čutijo, delajo, vendar ne tvorijo še družbe. Družba nastane šele takrat, kadar ugotovimo nekaj naindividualnega, nekaj kar je nad mišljenjem, nad smotrom posameznikov, najsi bo tudi ta smoter enak, kadar ugotovimo nekaj, kar združi, kar veže vse, čemur so vsi podvrženi; to pa more biti le pravilo ali norma. Ne zadene jedra tega problema, kdor vidi bistvo družbe v enakosti smotrov, kakor mnogi mislijo. Smoter ne more biti pri vseh le enak, on mora biti skupen. Vladati

mora ne le istovetnost smotra, marveč tudi skupnost smotra. Smoter mora biti za vse obvezen; ako pa postane **obvezen**, se spremeni v **pravilo**. Družbe si ne moremo drugače misliti, kakor pod kategorijo norme. S tem ni rečeno, da mora družba imeti kako fiksirano ali celo napisano normo, tudi ni rečeno, da morajo osebe, kojih skupino smatramo za družbo, imeti zavest, da živijo pod kako normo. Rečeno je le, da je za nas miselni predpogoj, miselna kategorija, da smatramo družbo kot skupino ljudi, ki je vezana po pravilih in ki ima neko organizacijo, naj si bo ta še tako splošna ali primitivna. Pojem družbe je **normativen** problem. Nočem se spuščati v podrobna raziskovanja tega dosedaj prepovršno raziskovanega problema družbe, poudarjati hočem le, da se popolna svoboda, to je taka, ki ne pozna nobenih vezi, nobenih norm, tudi z družbo ne da strinjati. Taka svoboda ne more poznati ne države ne družbe in tudi ne morale; ona nazadnje tudi pravil normalnega, torej logičnega, mišljenja ne more pripoznati absolutno veljavnim. Svoboda brez meje mora uničiti človeško družbo in človeka samega. **Družba in človek morata živeti le v omejeni svobodi. Kako se te meje določijo, pa je ves problem logike, morale in je tudi problem države.**

Vse to sem omenil zaradi tega, ker je važno, da vemo proti kakemu sistemu pravil, proti kakemu redu je revolucija naperjena. Revolucija, bistveno nepojmljiva po onem sistemu, proti kateremu je naperjena, je mogoče po drugem sistemu upravičena ali celo nujno ukazana. Tako je n.pr. včasih revolucija pozitivnega pravnega reda po narodnostih, verskih ali gospodarskih pravilih uničena. Razrušenje n.pr. avstrijskega pravnega sistema je bilo po principu samoodločbe narodov upravičeno. Za znanstveno razumevanje, to je logično klasificiranje ali pojmovanje vsake revolucije moramo vselej ugotavljati ono normo, pod katero se da revolucija opravičiti, pod katere okriljem se dajo spremembe v družbi se pojmovati. Celó pri najradikalnejšem anarhizmu, ki s ga moremo pravzaprav le teoretično misliti, se da ugotoviti norma, po kateri se opravičuje revolucija: **Pravilo, živeti brez pravil.**

Pojmu revolucije je bistveno, da leži opravičba preureditve ali prevrata v drugem sistemu, nego je oni, ki se odpravi; kajti ako leži opravičba v tem sistemu samem, potem sprememba ni več revolucija, nego evolucija. Isto, kar je z ozirom na pravni red revolucija, pomeni po drugih družabnih, n.pr. narodnostnih pravilih večkrat le evolucijo, ki pa sama stremljeva za tem, sezidati iz novih idej nov pravni red.

Revolucija, ki je naperjena proti pozitivnemu pravu, ne more biti pravni pojem. Vendar so skušali državni filozofi konstruirati pojem pravice do revolucije. Toda ta pravica more izvirati le iz takozvanega naravnega, nikakor pa ne iz pozitivnega prava. Sieyes, ki je igral veliko vlogo v francoski revoluciji l. 1789, je n.pr. trdil, da ima narod vedno pravico do revolucije. Zanimivo je, da je zahteval Sieyes isto pravico za narod, za ljudstvo, ki se je par stoletij prej zahtevala za absolutnega monarha, namreč: *Solutio legibus*, neodvisnost od zakonov. Zakoni, *leges*, pa so edini element, v katerem se more gibati jurist. Brez njih se neha vsa njegova znanost, kajti s svojimi sredstvi ne more pojmovati nekaj izvenzakonitega kot vrednoto. Hvala Bogu nismo samo juristi, tako da revolucijo lahko pojmuje pod drugim, seveda nejurističnim vidikom. Povsem nekaj skoraj banalnega, ako pravim, da je revolucija proti državneju pravnemu sistemu v razvoju človeštva, pod vidikom etičnih idej, včasih potrebna. Pravni sistem je ali že od začetka nepravilčen ali pa to postane, ker se ne prilagodi normalnim potom razvoja, tako da je potem razmah človeške družbe, ki razdre stare okove, liki blagodejna vihra po času suše in gnilobe. Ni pa tudi dvoma, da ima mnogokrat ta ostra operacija škodljive posledice. Ne mislim na velike človeške in gospodarske žrtve, brez katerih ne uspeva skoraj nobena revolucija. Mislim na pravno ureditev po razdoru, ki je, kar ravno sedaj čutimo, silno težavna. Čim bolj komplicirana je človeška družba, čim več je razvita industrija, obrt, trgovina in splošna kultura, tem bolj je potreben pravni red, ker vsi ti produkti visokega razvoja prospevajo le tam, kjer vlada pravna sigurnost. Zaradi tega so socialni reformatorji in državniki, ki so

sami povzročili in izvrševali revolucije, iskali sredstva, kako bi se vkljub revoluciji dalo preprečiti popolno porušenje pravnega reda.

Formalno je pravni red popolnoma porušen, kadar se ovrže njegov temelj, to je ustava. S tem temeljem morajo pasti vsa določila, vse norme, ki logično zavisijo od ustave, to je vsi zakoni, vse naredbe, pa tudi vse razsodbe in vsi ukrepi, tudi oni, ki so že zadobili pravno moč, ker velja njih cela juristična eksistenca le pod pogojem, da veljajo one norme, ki določajo prava ali pravno moč. Če bi se to res zgodilo, potem bi se vsa družba takoj razsula. Lastnine ne bi bilo več, dolgovi in terjatevi tudi ne, državni organi bi nehali biti organi, osebna sigurnost bi ne bila več ščitena, vsako pravno razmerje bi bilo razvezano, nastal bi bellum omnium contra omnes. Ves pravni sistem bi se moral vpostaviti po novi zakonodaji.

Zaradi tega se je v Franciji, kjer je sledila revolucija revoluciji, uveljavila teorija, da obdržijo navadni zakoni, vkljub temu, da je ustava padla, svojo moč še naprej, v kolikor niso izrecno ali vsaj implicite ovrženi. Francoska teorija pravi nadalje: Ustave vsebujejo navadno poleg določb, ki spadajo materialno v ustavo (to je oblika države in način vlade) še druge določbe (n.pr. o administrativnem ali kazenskem pravu), ki so samo formalno ustavne, ki pa so v skladu tudi z novim revolucionarnim režimom. Take določbe, ki niso v naravni, temveč v umetni zvezi z ustavo, ostanejo tudi vnaprej v veljavi. Izgubijo samo moč ustavnih določil in postanejo navadni zakoni, ki se dajo na isti način izpremeniti kakor drugi zakoni. Revolucija jih je le "dekonstitucionalizirala".

Ta teorija se je sicer uveljavila, vendar pa ne more prenesti stroge logične kritike; opozarjam le na to, da je pojem ustave v materialnem smislu zelo splošen in meglen; spada li n.pr. med obliko države in vlade tudi samouprava, upravno sodstvo, volilni sistem? Kot primer za zakon, ki je prestal ne samo eno temveč več revolucij, navedem francoski senatuskonzult z dne 3. maja

1854, ki ureja ustavo francoskih kolonij in katerega smatrajo še sedaj za veljavnega; vkljub temu, da so se francoske ustave med tem opetovano potom revolucij izpremenile. Razlika je le ta, da ima navedeni francoski zakon sedaj veljavo le kot navadni zakon in ne kot ustavna določba. Drug tak primer bi bil člen V. francoske ustave iz l. 1848, s katerim se je odpravila smrtna kazen za politične zločince. Francoska teorija smatra, da to načelo izvira iz načela kontinuitete države, ki baje ostane ista, tudi, kadar se njena prava oblika menja, tako da ne bi bilo treba tega načela še posebej uzakoniti; vendar je to storila francoska zakonodaja iz l. 1792 in tudi iz l. 1852. Nadalje pravi francoska teorija, da ostanejo vkljub izpremenjeni državnopravni obliki v veljavi tudi pogodbe, ki jih je država sklenila z drugimi državami pred revolucijo; isto načelo naj velja za državne dolgove in druge državne obveznosti.

Ta načela so se izkazala kot praktična, čeprav je po mojem mnenju njih naravna konstrukcija pomanjkljiva že v premisli, ki trdi, da ostane država ista tudi po revolucionarni spremembi. Že **Aristoteles** je trdil, da preneha država biti ista, kadar se vsled revolucije izpremeni njen **vladni sistem**, torej njeno bistvo, tudi ako bi obdržala svoje ime.

Samo po sebi umevna ta načela francoske teorije nikakor niso; samo po sebi je umevno nasprotno, namreč da izginejo s padcem ustave tudi vse njene logične posledice, torej vse pravo. Zato je bilo popolnoma pravilno, da je pri nas po dovršeni revoluciji, ko smo se proklamirali neodvisnim in se združili s Hrvati in Srbi v novi državi, izšla naredba Narodne vlade v Ljubljani o prehodni upravi z dne 14. novembra 1918. (Uradni list št. 111), ki pravi v členu XVII.: "Vsi danes (t.j. 14. novembra 1918) veljavni zakoni in vse danes veljavne naredbe, kolikor ne nasprotujejo tem določbam (t.j. določbam te naredbe), ostanejo do preklica ali izpremembe v veljavi". Materialno velja torej pri nas avstrijsko pravo naprej, v kolikor ni explicite ali implicate derogirano. Tudi avstrijska ustavna določila, t.j. državni temeljni zakoni iz l. 1807 veljajo še, v kolikor se dajo strinjati z našim sedanjim državno-

pravnim položajem, n.pr. določbe o državljanskih pravicah ter nekatere kazenskopravne določbe, ki se nahajajo v navedeni ustavi. Formalna veljava teh avstrijskih zakonov pa se je morala izpremeniti, ker je formalna veljava zakona in vsake druge norme vedno odvisna od načina, kako se da izpremeniti ali odpraviti, in ker je odpadla avstrijska instances za izpremembo, namreč avstrijski državni zbor in cesarjeva sankcija. Pri nas pa še ni določeno, kdo sme te zakone odpraviti. Zaradi tega je vprašanje odprto, **v kakšnem svojstvu veljajo sploh ti zakoni.** Ali imajo isto pravno moč kakor jo imajo zakoni, ki jih sklepa narodno predstavništvo in katere potrjuje regent, ali imajo le pravno moč naredb? V tem drugem slučaju se pojavi takoj nadaljnje vprašanje: Kakih naredb; ali ministrskih, ki jih sme razveljaviti le ministrstvo ali pa takih, ki jih sme razveljaviti tudi kaka druga oblast, n.pr. deželna vlada? Ne da bi to priznali, vzemimo le, da imajo sprejeti avstrijski zakoni isto moč kakor zakoni kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev (kar pa nikjer ni rečeno), potem se smejo izpremeniti le potom zakonodaje kraljestva Srbov, Hrvatov in Slovencev. Ta zakonodaja je označena v regentovem manifestu z dne 6. januarja 1919 (Uradni list Narodne vlade za Slovenijo št. XXXIII.) tako, da bo narodno predstavništvo "začasni vendar pa polnomočni zakonodajni činitelj v našem kraljestvu". Potem bi bilo le narodno predstavništvo upravičeno izpreminjati avstrijske zakone za naše ozemlje. Potem bi bil neveljaven ukaz ministrskega sveta z dne 25. februarja 1919., s katerim se je zakonska veljava IX. in X. poglavja srbskega kazenskega zakona razširila na vse kraljestvo Srbov, Hrvatov in Slovencev. S tem bi bile izpremenjene tudi nekatere določbe avstrijskega kazenskega zakona. Za veljavo tega zakona pa se da reči, da je prej navedeni manifest, kateri je pravni vir za kompetence narodnega predstavništva, izdan po regentu in kontrasigniran po ministrstvu; pa tudi prej navedeni ukaz je izdan v imenu istega regenta po isti vladi. Sodelovali so torej isti faktorji. Ukaz bi se torej v primeri z manifestom dal mogoče smatrati kot nekaka *lex specialis* napram *legi generali*. Seveda je proti temu tehten premislek, da je ustanovil manifest formalne kompetence, dočim

izpremen ukaz materialno pravo. S spretno uporabo splošnih načel državnega prava bi se dalo navesti še mnogo argumentov za veljavo tega ukaza, a menda ravno toliko proti. Toda vsi ti argumenti pro in contra morajo biti v pravnem smislu slabotni in nedostatni zaradi nejasnih kompetenc, še več pa zaradi tega, ker še ni določeno razmerje med starimi avstrijskimi zakoni in zakoni ter drugimi naredbami naše države. Ne vemo, kako pravno moč imajo pri nas avstrijski zakoni, zaradi tega tudi ne vemo, kdo jih sme izpreminjati. Ali pa narobe: Ker ne vemo, kdo sme avstrijske zakone spreminjati, ne poznamo njih pravne moči. Vse to bi morala rešiti bodoča ustava ali pa na podlagi te ustave izdati zakon. Navedel sem le en slučaj, v praksi jih je gotovo nebroj. Kaj pa naj storijo sodišča, ki imajo po zakonu o sodni oblasti razsojati instančnim potom o veljavnosti naredb? Sedaj, ko revolucionarno stanje še ni končano - odrešenje nam more prinesiti šele nova ustava - je vse urejeno, o vsem se da dvomiti, o veljavnosti avstrijskih in naših zakonov, naredb in drugih pravil, vsled tega tudi o ustavnih pravicah sodnika, torej tudi o njegovi pravici presojsati naredbe glede njih veljavnosti; pravzaprav tudi o njegovi pravici do razsojevanja sploh. Morda si bo sodnik še najlažje pomagal s paragrafom 7. občega državlanskega zakonika, ki mu daje pravico, kadar ga vsa juridična sredstva zapuste, soditi po splošnih pravnih pravilih, t.j. v smislu tega paragrafa po naravnem pravu. "Pravni slučaj" (Rechtsfall) bi bil v navedenem primeru konkurenca norm. Za naravno pravo pa bo smatral sodnik to, kar se mu zdi najbolj pravično in najbolj primerno, tako da bo smel upoštevati pri nas tudi naš novi državnopravni položaj. Če bomo morali še dolgo čakati na ustavo, se bo najbrže glede navedenih vprašanj razvilo potom izrekov najvišjih sodišč neko običajno pravo.

Kar se tiče internacionalnih pogodb, je po mojem mnenju edino merodajno edinole mednarodno, ali pravilneje rečeno, meddržavno pravo. Vprašanje velike aktualnosti je, ali se smatra država po revoluciji še kot ista v meddržavnem smislu ali ne. Splošno veljaven odgovor se da težko najti. Boljševiška Rusija

n.pr. se je baje postavila na stališče, da je nova država, ki nima s staro Rusijo nič opraviti in ki vsled tega tudi nima onih finančnih obveznosti, ki so vezale staro Rusijo. Če bi to veljalo splošno, potem bi se vsaka država prav lahko iznebila svojih internacionalnih dolžnosti. Uprizorila ali pa le fingirala bi revolucijo in postala bi nova, nedolžna, neobremenjena država. Pri internacionalnih pogodbah pa moramo pomisliti vsaj to, da ima tudi drugi kontrahent kaj govoriti in da je upoštevati tudi njegovo naziranje, obstoja li še ona država, s katero je kontrahiral, ali ne. O vsem tem pa ne najdemo nobenega splošnega meddržavnega pravnega pravila. V kaki meri se mora n.pr. ustava ali teritorialni obseg države izpremeniti, da govorimo že o novi državi? Veljavnost trgovskih pogodb mora gotovo biti vsaj do neke mere odvisna od teritorija, kajti oba kontrahenta sta hotela vendar urediti trgovske odnošaje na nekem določenem ozemju. V takih primerih se navadno operira s takozvano klavzulo "rebus sic stantibus", kar pa je zelo nevarno, ker bi bila s tem splošnim pravilom nemogoča pravna sigurnost med državami. Ako pa nastane iz ene države več držav, in ako se le-te internacionalno, torej tudi po svoječasnih kontrahentih prvotne države priznajo, kako splošno meddržavno pravno pravilo imamo za ta slučaj? Odgovor: Nobeno. Naloga meddržavne organizacije Društva narodov bo, da ustvari obče veljajoča pravila za takšne slučaje. Zaradi tega je bilo absolutno potrebno, da so se v tem pogledu ugotovile v mirovni pogodbi z Avstrijo iz l. 1919 pogodbene določbe. Poleg mnogoštevilnih določb te pogodbe, ki so uveljavile nove gospodarske in druge pravne odnošaje med novo avstrijsko republiko in drugimi novimi državami, ki so nastale na teritoriju bivše avstro-ogrske monarhije, ter med vsemi temi in drugimi državami, so v nekaterih členih mirovne pogodbe (n.pr. v členu 234.) izrecno našteje one pogodbe, sklenjene s staro Avstrijo, ki bodo veljale vnaprej tudi za novo Avstrijo; ne bodo pa veljale - to se da sklepati a contrario - za druge na teritoriju bivše Avstrije nastale nove države. Glede teh držav se pepušča sklepanje potrebnih internacionalnih pogodb bodočnosti, za kar pa so nekatere smernice že določene v mirovni pogodbi. V tej pogodbi je

tudi natančno določena obremenitev omenjenih držav z dolgovi stare Avstrije. Iz teh določb mirovne pogodbe se da abstrahirati načelo, da splošno ne veljajo za nove države, ki so nastale iz stare Avstrije, s to državo poprej sklenjene pogodbe in da so se morale vsled revolucije in razpada stare Avstrije uveljaviti za bivše njene dele nova pogodbeni načela glede internacionalnih obveznosti in pravic.

Iz vsega tega vidimo, da je revolucija s pretežno ali vsaj z delno vzpostavitevijo prej veljavnega pravnega reda eksperiment, čigar posledice se ne dajo vedno preračunati. Vkljub vsem kveltam ostane mnogokrat nesigurno, kateri zakoni, katere internacionalne pogodbe in v kakem obsegu naj še veljajo, po kaki instanci se prejšnji predpisi odpravijo, kako se porazdele prejšnje kompetence itd. To so vprašanja, s katerimi ima ravno praksa pri nas sedaj veliko opraviti. Umevno je torej, da so se zakonodajalci potrudili, da bi našli taka sredstva, ki bi omogočila, da se vrše potrebne izpremembe, tudi ako segajo zelo daleč, evolucijonističnim, zakonitim, normalnim potom. Izprememba zakonov zakonitim potom za nas ni več problem. Danes menda nikomur ne pride na misel, da bi napravil za "večno" veljajoče zakone, kakor je to hotela avstrijska pragmatična sankcija, ki se sama naziva "lex in perpetuum valitura" in ki rabi izraze kot "inseparabiliter ac indivisibiliter" in druge take fraze. Nasprotno se daje danes zakonom in tudi ustavam kolikor mogoče elastično obliko, tako da za nas ni več vprašanje, kako naj se konstruira ustava, ki se da ustavnim potom izpremeniti.

Dosti bolj zanimivo vprašanje, tako raz praktično-legislativno kakor raz pravno-metodološko stališče je, kako bi se dala revolucija v pravnem pomenu besede, torej kršitev pravnega reda, legalizirati po tem redu samem. To je na prvi videz popolnoma nemogoča stvar. Kajti kako naj se vrši protiustavno dejanje ustavnim potom, kako se da v sklad spraviti revolucija in pravo, dva principa, ki se, kakor sem rekel v začetku, **logično** izključujeta. Tudi ta čudež je mogoč, in sicer vsled antinomije, ki vlada v pravnem redu ravnotako, kakor v vsakem znanstvenem

sistemu. Da to razumemo, moram seči malo globlje, in sicer do principov naše vede. Pravni red ima dve strani, ki jih navadno razločujemo kot materialno in formalno stran. K materialnemu pravu štejemo ona pravila, ki določajo pravice in dolžnosti posameznikov, ne oziraje se na postopek pred oblastmi. Formalno ali procesualno pravo pa je ono, ki se ravno ozira na ta postopek, ki torej določa, na kak način in po kakih organih naj se v konkretnem slučaju ugotovi, kaj je materialno pravo.

Pravo je torej na eni strani tekst, ki je kakor vsaka druga knjiga odprta razumevanju in znanstvenemu raziskovanju vsakogar. To raziskovanje, "vsakemu" dano na razpolago in logični rezultati, do katerih pride, pa niso spojeni z onimi posledicami, ki jih določa druga stran prava, takozvano formalno pravo. Ravno te posledice - prisilna izvršitev v določenih formah - so pa karakteristične in bistvene za pravo, so namreč kriterij, ki nam dopušča, da razločujemo pravna pravila od drugih norm. Te posledice so spojene samo s formalno določenim izrekom razumevanja in raziskovanja prava po onih osebah, ki jih pravni red določa in ki jih imenujemo organe; le njih izrek more dobiti pravno moč. Pravo brez pravne moči pa ni pravo. Seveda vplivajo znanstvene teorije in mnenja pravoslovcev na odločbe državnih organov, ker je pravoslovje v prvi vrsti logična veda in se logično pravilnim rezultatom da težko izogniti, najmanj po tistih, ki so na isti način izučeni in umstveno vzgojeni, kakor teoretični raziskovalci prava. To psihologično vplivanje pa nika- kor ne more izpremeniti dejstva, da je pravo edino-le to, kar določajo one osebe, ki so po pravnem redu pooblaščne izreči, kaj je pravo. Njih interpretacija zakonov velja in nobena druga. Če pomislimo to, bomo mogoče lažje razumeli način pravnega študija na Angleškem in v Severni Ameriki, kjer se manj upora- bljajo teoretične knjige, marveč se bolj proučavajo že razsojeni slučajji, torej judikatura. Američan, k hoče postati sodnik ali odvetnik, si skuša v prvi vrsti pridobiti znanje, kako naj napravi svoje sodbe ali svoje zagovore, da le-ti obveljajo. On sklepa empirično: Če se je v dolgi vrsti slučajev to naziranje obneslo,

se bo obneslo tudi sedaj. Nočem reči, da je ta sistem, ki seveda tudi v anglosaksonskih državah ne velja izključno, popoln. Fino juristično kulturo doseže pač le oni, ki zna abstraktno misliti in iz splošnih idej sklepati na posamezne slučaje. Omenjena empirična metoda pa je na vsak način praktična.

Metodološko spoznan pravnega reda, kakor sicer vsakega sistema pravil, ki jih ima izvrševati organizirana hierarhija, je podobno metodi teoloških ved. Tu in tam imamo veliko množico, "laike", ki sicer lahko berejo tekste in jih po svojem razumu tolmačijo. Pravno, torej obvezno moč pa ima le ona interpretacija, ki je izrečena po organih pravnega, ozir. cerkvenega reda. Pravo ima torej dvojno lice. Eno lice nam javlja pravila za človeško dejanje in nehanje. Drugo pa nam naznanja one forme in one osebe, po katerih naj se ta pravila uveljavljajo, in kateri imajo zaradi tega nalogo, da doženejo zmisel teh pravil v konkretnem slučaju. Pa še več: Druga stran prava daje tem osebam moč, da določajo, ali so oni res po formalnih pravnih pravilih tiste osebe, ki jih pravo določa za interpretacijo in razsojanje. Vsaka sodba o kompetenci mora obravnavati to vprašanje. Pravni red daje torej svojim organom ne le odločilno moč o tem, kako naj razsojajo, temveč tudi o tem, da-li imajo sploh soditi. Vsak pravni red mora določiti ono osebo, ki naj ga interpretira in uveljavlja ter je vsled tega podoben človeku, ki po svoji svobodni volji določi nekega drugega, naj ga ta vodi, ki se torej po svoji svobodni volji odpove izvrševanju te svoje volje. Kdor ima pravico do interpretacije, ima moč nad zakonom. Da te svoje pravice ne zlorablja, marveč da se pri interpretaciji zakonov drži logike in etike, to ni več garantirano po pravnih normah, ampak po drugih, n.pr. verskih ali moralnih; prisega, obljuba ni več pravno, ali vsaj ne samo pravno, to je že versko ali moralno opravilo. Tudi ako bi bila prisega po kakem pravnem pravilu naložena, se ne izognemo temu rezultatu, ker se nanaša vsebina prisega na garancije in posledice, ki se nahajajo deloma izven pravnega reda. Tu vidimo jasno, kako sega drug, heterogen sistem v sistem pravnih norm, kako se le-ta na prvega naslanja

in kako izgubi brez njega svojo življensko možnost, namreč možnost, da ostane enak v toku interpretacij. Ugovarjalo se bo mogoče, da obstojajo vendar tudi pravna pravila za interpretacijo in da je včasih izrecno določeno, kako naj se interpretira: logično, gramatično, historično, po analogiji itd. Toda ne glede na to, da je sodniku izbira med temi načini interpretacije navadno prosta, je še večje važnosti spoznanje, da se morajo pravila o interpretaciji tudi interpretirati. Za to interpretacijo pa ni več mogoče ustvariti končnega pravila.

Dovolj smo videli slabost teksta in onipotenco interpretacije. Vendar je v večini modernih držav sodnikom in še bolj drugim državnim organom stavljena neka meja, ne toliko glede načina, temveč glede predmeta interpretacije. Vsebinsko zakonov lahko interpretira; ne sme pa presojudati veljavnosti zakonov, ako v so pravni obliki objavljeni. Seveda se lahko pojavi tudi vprašanje, je-li zakon publiciran v pravni obliki. Priznam, da se to vprašanje ne da vedno lahko rešiti in da morajo subtilna raziskovanja v tej smeri dovesti do neke mrtve točke. Vendar so se iznašle vobče zadostujoče garancije za pravilno publikacijo: Ministrska kontrasignatura, objava v uradnih listih. Vsekakor pa se tiče to vprašanje le zakonitosti publikacije, nikakor pa ne zakonitosti vsebine posameznih zakonskih določil, to se pravi, prepovedano je sodniku presojanje zakonov v smeri, da li odgovarjajo materialnim določbam ustave. Kaj pa to pomenja? To pomenja, da mu je **interpretacija ustave** zabranjena. Kajti vprašanje, strinja se li zakon z ustavo, je istovetno z vprašanjem, strinja se li ustava z zakonom. Logična operacija je v obeh slučajih ista. Poznamo sicer nekatere ustavne določbe, ki se dajo direktno v pravosodstvu izvršiti, ker se še ni vrnil kak izvršilni zakon med ustavo in med judikaturjo; toda čim starejša postaja ustava, tem manj bo takih slučajev, ker se izvršilni zakoni vedno množijo. Mimogrede bodi omenjeno, da so pravzaprav vsi zakoni "izvršilni zakoni", oni so blanket, ki ga ustava daje, in ki ga zakonodaja izpolnjuje. Velika moč, ki je državnim organom z interpretacijo dana, se torej neha pri ustavi. Sodnik ima konkre-

tizirati pravo, ki je izraženo v zakonih, torej v njegovi II. stopnji. Pri tem delu lahko tudi izpreminja pravo, ga reformira v le-tej II. stopnji, ustava sama pa je odmaknjena njegovi presoji. Objekt revolucije v tehničnem ali v splošno priznanem zmislu pa more biti le ustava, ker je ona ta točka, v katero se steka ves pravni red.

Vendar poznamo države, kjer gre sodnikova moč mnogo dalje. V Zedinjenih državah Severne Amerike (in po zgledu te države deloma tudi v Južni Ameriki) ima sodnik pravico in dolžnost, presojati zakone po njih ustavni veljavi ter v konkretnih slučajih odrekati zakonski določbi obvezno moč, ako najde, da ni ta določba v skladu s kako ustavno določbo. Seveda ne sme zakona razveljaviti, kasirati, ampak za konkreten slučaj ga lahko smatra neveljavnim. Merilo je ustava. Motili bi se pa, ako bi mislili, da je to absolutno, fiksno, trajno merilo. Ustava je tudi tekst, sestojč iz stavkov in besed. Kadar primerja sodnik določbo navadnega zakona z določbo v ustavi, potem mora ugotoviti smisel ustave. Da dožene ustavno veljavnost kakega zakona, mora interpretirati tudi ustavo. Vse, kar smo rekli o reformatorni moči sodnika nad zakonom, velja za ameriškega sodnika tudi glede ustave. Imamo veliko praktičnih slučajev v ameriški judikaturi, v katerih so sodniki (namreč najvišje federalno sodišče) vpoštevajoč izpremembe v socialnem položaju na različen način interpretirati ustavne določbe. Interesantna je v tem oziru ameriška judikatura zlasti glede delavskih zakonov. Nekateri teh zakonov so prepovedali izplačevanje delavcev v naturalijah, n.pr. v jestvinah (takozvani truck-system); drugi so prepovedali izvrševanje gotovih obrti (n.pr. brivske) izvestne dni (n.pr. v nedeljo); zopet drugi so omejili delavski čas za polnoletne osebe. Sodna judikatura je v začetku smatrala te zakone kot protizakonite, češ, da nasprotujejo ustavni pravici, svobodno sklepati pogodbe, ali pa zaradi tega, ker ustanavljajo razredne zakone in ne takih predpisov, ki veljajo za vse enako. V novejših časih pa smatrajo ameriška sodišča navedene zakonite določbe za veljavne. Ako oluščimo navedene primere o slučajnih zunanjos-

tih in se koncentriramo na bistveno vprašanje, kako vlogo je imela ustava, kaj namreč pomenja ustavno garantirano svobodno sklepanje pogodb, najdemo, da se je smatrala ta svoboda enkrat kot neomejena, drugokrat kot omejena po socialnih potrebah. Pojem svobode se je torej izpremenil; s tem pa seveda tudi ustavna določba, ki govori o tej svobodi. In to vse potom sodnijske interpretacije, ne da bi se ustava ustavnim potom izpremenila. Če ima ustava enkrat izvesten sodnijsko priznani, recimo "uradni" zmisel - in drug zmisel sploh ne velja - če pa dobi potem naenkrat drug zmisel, kaj pomeni to drugega, kakor da se je ustava izpremenila? Omejena pa je taka izprememba na sledeče pogoje: 1.) Da gre za konkreten slučaj, posebno za tak, kjer pride veljavnost kakega zakonskega določila v upoštevanje; svoboda interpretacije je torej sodniku dana le v zvezi s takim slučajem, ki pride pred njegovo judikaturu. On ne sme ustave presojeti, kadar se mu ljubi, on nima takozvane pravice inicijative, kakor jo ima parlament. 2.) Da razsoja o tem sodišče, ki je za taka vprašanja kompetentno, in to je v Severni Ameriki najvišje federalno sodišče. Ravno ta drugi pogoj pa povzroča, da se razširi interpretacija, ki pomeni izpremembo smisla ustave, na celo judikaturu; da torej ni le izprememba za konkreten slučaj, temveč da dobi moč norme. Sodna oblast je torej v Zedinjenih državah Severne Amerike točka, v kateri se v pravnem zmislu končno steka ustava, od katere ustava sama zavisi. Ameriški sodnik je po ustavi sami stavljen izven ustave, ker jo sme na avtoritativen način interpretirati. To je antinomija, ki pomeni, ako se vrše njene konsekvence pri ustavi sami, torej pri glavi pravnega reda, lateneten samomor, ki se pojavi v normi, katera sama sebe ruši. Interpretacija je po ustavi sami dana sodniku v zaščito ustave; toda meč, ki je podrejen sodniku v zaščito, se obrne lahko proti ustavi in jo pokonča, vsaj v očeh onih, ki niso sodniki. To pomeni nič drugega, kakor v naprej legalizirano revolucijo v pravem pomenu besede. Legalizirana zaradi tega, ker ima sodnik po ustavi popolno svobodo interpretacije, revolucija zaradi tega, ker dobi lahko ustava iz sodnikovih ust drug smisel, kakor ga ima lahko po mišljenju ljudi, ki niso državni

organi, da celo drug smisel, kakor ga je imela po prejšnjih sodnih izrekih. Ta pravni položaj in iz njega izvirajoča praksa nam pomaga

razumeti redkost, da je besedilo ameriške ustave z majhnimi izpremembami, ki so večinoma le dopolnila, danes isto kakor je bilo l. 1787 ob rojstvu ustave. Interpretacija se je po potrebi izpremenila, in to je zadoščalo Američanom. To pa je mogoče v taki državi, kjer se opira država in celo pravno življenje na sledeče moralne sile: 1.) Neomejeno zaupanje do sodnika in 2.) Visoka moralna kakovost sodnika, ki opravičuje to zaupanje.

Mogoče bi se proti mojim izvajanjem ugovarjalo, da mora biti problem interpretacije, kot problem izvrševanja zakonov, povsod isti in da vsled tega ni te globoke razlike med ameriškim in evropskim kontinentalnim sistemom, katero poudarjam. In vendar je temu tako. Vsak moderni pravni red ima različne stopnje. Na prvem mestu stoji ustava, iz katere izvirajo logično takozvani navadni zakoni, iz teh zopet naredbe; ta proces se po mojem mnenju še bistveno enako nadaljuje in gre preko rabsodbe ali konkretnega urepa do takozvane neposredne eksekucije. Bistveno zdi se mi za razmerje med pravnim redom in uveljavljenjem tega reda, ali, kar isto, med tekstom predpisov in izrekom organov, kje se organom dovoljena, oziroma naročena interpretacija neha, oziroma ali se v pravnem sistemu sploh neha. Po evropskih ustavah je meja zakon; preko zakona sodnik ne sme vprašati, upravni uradnik pa niti preko naredbe. Sodnikovi interpretaciji ni podvržen ves pravni red, odmaknjen mu je najvišji vrh pravne piramide, odkoder jemlje ves pravni red svojo veljavo, to je ustava. Sodnik ji je podvržen ne le moralično, ker je nanjo prisegel, ampak tudi zaradi tega, ker je ne sme interpretirati preko navadnega zakona, in to je logično imanentna ovira. Interpretativna oblast ameriškega sodnika pa se polasča tudi navedenega vrha, tako da je logično njemu podvržen ves pravni red. Evropski sodnik poseduje nekaj, ameriški vse. V svoji interpretaciji ima evropski sodnik logične meje, ameriški nima meja. V logiki pa je razlika med nečem omejenim in nečem

neomejenim neskončna. Tu leži po mojem mnenju bistvo razlike in tu leži možnost revolucije, ki jo izvršuje lahko ameriški sodnik, kateri je v to avtoriziran po ustavi sami. Antinomija je, nekaj logično kontradiktornega, nepojmljivega, da naj na eni strani velja tekst, na drugi strani pa uveljavljenje tega teksta po gotovih ljudeh, ki mu lahko dajo ta ali oni zmisel. "A" naj velja, eventualno pa tudi "non-A" naj velja - to seveda vse v očeh, oziroma v logični presoji izven državne hierarhije stoječega opazovalca. Če se razteza to razmerje do najvišjega vrha pravnege reda, do ustave, potem je dana možnost, da naj ustava s tem zmisлом velja, pa da naj eventualno tudi ne velja. To je logično nepojmljivo, tu nam zmanjka logične sape, če se smem tako izraziti. Razmerje med pravnim redom in izvrševanjem prava je, ako ga zasledujemo do skrajnih konsekvenc, kar sem ravnokar skušal, podobno simbolu, ki so ga izvolili stari Indijci za filozofijo sploh, namreč kača, ki grize sama sebe v rep. V vseh panogah človeškega uma uveljaviti logiko je potrebno, in ne vedno lahko. Še težje je zajeti točko, kjer se logika neha, ter pogledati v ono notranje protislovje, ono logično nepopolnost, ki se pri globljem razmišljanju pojavi v vsem, kar si hoče človeški duh osvojiti. Genijalno pa je, uporabiti to notranje protislovje, to nepopolnost, katere ne moremo odstraniti, na način, ki prepreča uničenje ali razsul človeštva, bodisi v družabnem, umstvenem ali moralnem pogledu. In to se je ameriškim državitvorcem, n.pr. Georgeu Washingtonu do neke meje posrečilo. S tem, da je ameriška ustava poverila sodniku revolucionarno moč, je najbrže preprečila marsikako revolucijo po drugih ljudeh. S tem, da je legalizirala revolucijo nekako rednim potom proti sebi sami, je ovirala revolucijo proti družbi. Zelo značilno za modrost ameriških državitvorcev je slednjič dejstvo, da so, spoznavajoč logično neizogibnost, da morajo podeliti to veliko suvereno moč eni državni oblasti, namreč ali navadni legislativni ali eksekutivni ali pa sodni oblasti, izbrali v to svrhu ravno sodno oblast, ki je že zaradi svojega ustroja in kompetenc politično najbolj slabotna in izmed vseh oblastev najmanj nagnjena v to, da se poda v nepremišljene ali celo zgolj strankarske eksperimente, in katera

vrhutega ne more izvršiti izpremembe ustave mahoma, temveč le korakoma z razsojanjem posameznih slučajev. Tako se približuje severnoameriška država nekoliko, na vsak način pa mnogo bolj kot evropske države **Platonovemu** idealu, da naj sodnik kraljuje ali da naj kralj sodi; seveda je Platon mislil le na enega kralja - sodnika. Po Platonovem idealu sploh ne bi bilo treba zakonov, ako je volja kralja-sodnika merodajna; le-ta, ki je seveda mišljen kot najpravičnejši in najpametnejši državljan, bo že našel za vsak slučaj najboljšo rešitev. Tudi v tem oziru se najde neka daljna analogija z Ameriko. So sicer zakoni tam, toda manj jih je nego v naših kontinentalnih državah; tudi ustavo imajo, toda ko so se ustave v Evropi venomer izpreminjale, je ostala ameriška utava z majhnimi in redkimi izpremembami od časa svoje ustanovitve do sedaj, torej več kot 130 let, **ena in ista**. To je dober primer za veliko razliko med revolucijo, ki se vrši potom uradne interpretacije, in ono, ki razruši državni organizem; v prvem slučaju je varovana pravna kontinuiteta, država ostane v državnopravnem pogledu ista, v drugem slučaju pa izgine pravna država in postane nova država.

V Evropi ima moč do avtentične interpretacije ustave zakonodaja, torej parlamentarni zbori (ako pustimo pri strani sankcijo monarha ali predsednika republike, ker so ti organi obvezani na sopodpis ministrov, kateri so vsaj pri takozvanem parlamentarnem sistemu sami parlamentarci). Pri zakonodaji ugotavlja torej parlament sam in končno veljavno: 1.) Ali se drži formalno v mejah, ki jih določa ustava, 2.) ali ne krši kake materialne ustavne določbe. Če izjavi, da je zakon v skladu z ustavo, oziroma če izjavi, da je ustavo ustavnim potom izpremenil, potem ima taka izjava obvezno pravno moč za vse druge državne organe. Predpostavljam vedno kraljevo ali predsednikovo privolitev, ki pa postaja čim dalje bolj formalnost. Pri internem poslovanju parlamenta odpade še ta formalnost. N.pr. če proglasi parlament, oziroma njegov predsednik izid glasovanja, potem velja ta izrek, naj si bo matematično pravilen ali ne. Juridično velja. Ravnotako če izreče, da je predpisom glede takozvanega "kvoruma"

zadoščeno.

Po evropskem sistemu ni predvidena nobena kontrola, da-li se je držal parlament ustave. Teoretiki lahko konstatirajo, da se je ni držal. Toda taka konstatacija nima nobene pravne veljave. Zakon, sklenjen po parlamentu, velja, naj si bo v skladu z ustavo ali ne. Moralično je sicer tudi parlament vezan na ustavo, kar sledi iz obljube poslancev; pravno pa ne, če ni kontroliran po kakem ustavnem sodišču. Koliko protiustavnih zakonov so parlamenti že sklenili! Pravzaprav je le nedolžna zabava, govoriti o protiustavnih zakonih. Kajti le legislativa ima pravnoveljavno ugotoviti, ali je kak zakon protiustaven ali ne. Vsled antinomije, ki se mora pojaviti pri uveljavljanju vsakega pravnega reda, moramo neizogibno priti do zaključka, da je **pravno- logično** dana razlika med ustavo in drugimi zakoni le za one organe, ki ustave ne smejo interpretirati, torej v Evropi za eksekutivo in judikaturu, ne pa za legislativo. Glede obveze napram ustavi se nahaja parlament v položaju ujetnika, ki mu je poverjen ključ ječe. Obveza parlamenta in drugih najvišjih državnih organov napram ustavi je v pravnem zmislu popolnoma in vseskozi odvisna od tega, kako se poljubi tem organom interpretirati ustavo. Da se pa pri tej interpretaciji držijo svoje vesti, to je moralna obveza. V Evropi določa torej parlament sam že v procesu zakonodaje, ali odgovarja zakon predpisom ustave, dočim izreče v Ameriki to sodbo lahko sodnik po dovršeni zakonodaji. V Evropi izreče parlament to sodbo lahko vedno, ker ima inicijativo, ameriški sodnik pa le, kadar se pojavi to vprašanje v konkretnem primeru. Evropski parlamenti so torej sodniki v lastni stvari, oni imajo kompetenco, da interpretirajo ustavo in vsled tega imajo moč nad njo, oni jo lahko izpremenijo tudi neustavnim potom, ker razen njih ni nobenega, ki bi imel izreči sodbo, da je to neustavno. Oni so torej avtorizirani revolucionarizirati ustavo, dočim stojijo parlamentarni zbori v Ameriki pod kontrolo sodnika, ki lahko odreče obvezno moč zakonom, katere smatra protiustavnim. Ako se v Evropi pripeti, da interpretirajo sodniki zakon ali ustavo po mnenju parlamenta na protiustaven način,

ima parlament pravico, da potom avtentične interpretacije uveljavi svoje mnenje. Ako bi parlament v Ameriki to skušal, mu to ne bi mnogo pomagalo, kajti sodnik sme odkloniti to avtentično interpretacijo, češ, da ni v skladu z ustavo. Zadnjo besedo kot interpret ustave ima v Evropi parlament, v Ameriki sodnik.

Psihološka razlika med tema dvema sistemoma je jasna. Parlament sestoji iz skupine politikov, ki so vsled svojega poklica navezani na svojo stranko in ki bojo svojo veliko moč glede ustave vsaj navadno, posebno pa v dvomljivih slučajih izvrševali ne na objektivni, temveč na strankarski način. To se je opazovalo v večini evropskih držav. V Ameriki pa ima to veliko moč glede ustave neodvisen, neodstavljen, dobro izbran, izvežban in plačan sodnik, ki je vsled svoje znanstvene izobrazbe in svojega poklica v večini slučajev navajen na objektivno, trezno sodbo in komur je blagobit države in človeštva bolj pri srcu nego napredek političnih strank. Odvisno je nazadnje seveda od ljudstva, komu hoče poveriti to veliko moč, to je v najskrajnejšem slučaju pravico, da po svojem juridično popolnoma svobodnem preudarku sam odločuje. Nočem govoriti o evropskem značaju - poznam nam je. Zdi se mi pa, da je znak velike kulture razuma, srca in volje, ako poveri ljudstvo sodniku, ki velja izza prastarih časov kot simbol pravičnosti, to veliko moč, in znak ravnotako velike kulture je, ako sodnik temu velikemu zaupanju odgovarja, kar poznavalci Severne Amerike za to deželo priznavajo. Najmanj, kar bi se moralo po mojem mnenju uvesti v državah s strogo parlamentarnim sistemom in posebno v takih državah, kojih deli nimajo skupne politične tradicije in kjer so strankarski boji zelo ostri, je poleg upravnih sodišč tudi ustavno sodišče kot kontrola parlamenta ali vsaj neodvisen državni svet po zgledu srbske ustave, toda z razširjeno kompetenco.

Kakor sem prej skušal dokazati, moramo pri ustanovitvi in pri proučevanju vsakega pravnega reda priti do nekega izvršujočega organa, ki ima interpretirati temelje tega pravnega reda in ki je pri tej interpretaciji *legibus solutus*. To je mogoče najgloblji vzrok, zakaj so državni filozofi vpostavili pojem "ločitve oblas-

ti", "separation des pouvoirs", da se namreč ta "solutio legibus", ki pomeni neobvezanost in ki v roki ene same oblasti ogroža svobodo, razdeli na več organov. Ločili so "zakonodajno oblast", ki izvršuje ustavo, od sodne oblasti, ki izvršuje navadne zakone posebnega značaja in "eksekutivno oblast", ki izvršuje zakone drugega značaja. Princip ločitve oblasti ni torej toliko ovira proti zlorabi zakonskih pravic državnih organov, kakor - česar si izumitelji tega principa mogoče sami niso bili svesti - ovira proti uporabi zakonite pravice do revolucije po izvestnih organih. Ta ločitev oblasti, ki se sicer ne more natančno izvajati, in ki tudi nikjer ni popolnoma izvedena, utegne mogoče omiliti antinomijo v pravnem redu, o kateri smo že večkrat govorili, nikakor pa je ne more odpraviti. Kajti vkljub vsem deljenjem oblasti se mora eni teh oblasti izročiti interpretacija ustave. Ves pravni značaj države je odvisen od tega, kdo je ali kje je ta oblast. Kadar je ta oblast pri monarhu, imamo absolutno monarhijo, ako pri monarhu in parlamentu, konstitucionalno monarhijo, ako pri parlamentu samem, parlamentarno monarhijo ali parlamentarno republiko. Ako pri sodni oblasti - kaj potem? Nimamo izraza za to. Sistem Zedinjenih držav Severne Amerike se definira navadno negativno, namreč da ni parlamentarna republika. Včasih se tudi pravi, da je demokracija z deljenimi oblastmi. To je sicer res, ne zadene pa bistva. Po našem prej ugotovljenem principium divisionis bi se moralo nekako reči: Sodnijska republika z deljenimi oblastmi.

Posebno mesto poleg ameriškega in evropskega sistema zavzema angleško pravo. Angleži so se vsem sitnim vprašanjem, ki so zvezana z ustanovitvijo, izpremembo in interpretacijo ustave, odtegnili na silno enostaven način: Oni sploh nimajo ustave. Revolucionar Cromwell je sicer l. 1633. izdal ustavo, takozvani "Instrument of Government". Toda ta ustava se ni držala in ni mogla niti pretrgati prejšnje tradicije; zanimivo pa je, da je ravno ta Cromwellov "Instrument of Government" postal zgled za ustavo Severno-ameriških Zedinjenih držav. Angleži, ki so sploh naklonjeni tradiciji in običajnemu pravu, ne marajo fiksnih,

napisanih ustav. Zaradi tega tudi ne poznajo razlike med ustavnimi in navadnimi zakoni. Pri njih je vsak zakon, sklenjen po obeh zbornicah in potrjen po kralju "navaden zakon". Vse, kar tvori v ostalih evropskih državah takozvano "ustavo", je v Angliji ali nenapisana tradicija ali pa navadni zakon, ki se da seveda izpreminjati v obliki navadnega zakona. Angleški parlament lahko izpreminja v obliki navadnega zakona sestavo doljnega doma (House of Commons), lahko odpravi gornji dom (House of Lords). V isti navadni obliki je parlament že določil prehod krone na drugo familijo in je celo izpremenil določila unije med Škotsko, Irlandom in Anglijo. On nima nobenih meja, ker ni ustave; zaradi tega se tudi o kaki revoluciji parlamenta proti ustavi ne more govoriti; kot splošna norma velja to, kar parlament določa; v konkretnem slučaju pa velja to, kar izreče sodnik v zadnji instanci. Formalno je sodnik vezan na vse zakone, ki jih sklene parlament; njih veljavnosti ne more kontrolirati, ker ni ustave, s katero bi jih mogel primerjati. Materialno pa ima sodnik popolnoma svobodno interpretacijo. On razsoja: vsled tega tudi lahko v konkretnem slučaju na način, ki je protiustaven, ne da bi se vsled principa pravne moči kdo mogel proti temu upirati. Moč angleškega sodnika je tem večja, ker sodi v mnogih slučajih po običajnem pravu, ki nima svojega vira v parlamentu, in ker je v Angliji avtoriteta precedencij veliko večja nego pri nas. Parlament ne kontrolira sodnika, sodnik ne parlamenta. Vprašanje revolucije pri delovanju teh organov se sploh ne more pojaviti, ker ni tega, proti čemu bi mogli organi revolucijonirati: Ustave ni. Ta že sam ob sebi enostavni sistem je še enostavnejši zato, ker princip delitve oblasti ni izveden v Angliji, ker tam tudi ne poznajo delitve prava v javno in privatno; mogoč je pa le, ako vlada veliko zaupanje med sodnikom in med parlamentom, kar pa je zopet le mogoče, ako niti ena niti druga oblast ne krši splošno priznanih in v narodu samem vkoreninjenih pravil pravičnosti. Vse razlikovanje med ustavnimi in navadnimi zakoni, med javnim in privatnim pravom, ves sistem ločitve oblasti, pravica sodnikov do presojanja ustavne veljavnosti zakonov, vse to je pravzaprav le izraz bojazni in nezaupanja. V Evropi se ne zaupa

nobeni oblasti. Administrativni ne, zato imamo upravna sodišča, sodiščem ne, zato obstoja zabrana presojeti zakone na njih veljavnost, vrhu tega pa tudi ločitev prava v javno in privatno; parlamentu ne, zato so si izmislili v tem pogledu seveda nesposobno sredstvo ustavnih zakonov. V Ameriki se zaupa eni oblasti: sodniku. V Angliji dvema: parlamentu in sodniku. In kar je še važneje, ta dva zaupata drug drugemu. To zaupanje pa se ne da kodificirati in vkleniti v zakone, marveč je moralna sila. Še bolje bomo sedaj razumeli angleško geslo: **Men not measures! Možje, ne predpisi.** Mogoče bo ta skrajno elastični angleški sistem ne samo omogočil, temveč tudi izvrševal bodoče socialne revolucije nekrvavim potom.

Resumiram: V bistvu pravnega sistema leži antinomija, povzročena vsled dualizma: pravo kot tekst in pravo kot proces interpretacije in izvrševanja tega teksta. Vsled te antinomije pridemo do zaključka, da postane vsak pravni red na gotovi točki negacija samega sebe; pridemo do enega izvršujočega organa, ki ima vsled pravice interpretacije formalno pravico revolucijonirati temelje pozitivnega prava. Moralno pravo, o katerem tukaj ne govorim, bo takšno revolucijo mogoče obsodilo, mogoče pa tudi odobrilo. Pojem rimske in srednjeveške pravne filozofije, "solutio legibus", dobi po rezultatu naših razmotrivanj nov, pravno-teoretsko izčiščen smisel. Državna politika se poslužuje te antinomije pri uveljavljanju političnih idej v državnem sistemu. Oblika države je odvisna od tega, pri katerem državnem organu se ta antinomija dejansko izvede. Od etičnih kvalitet, od moralnega čuta tega organa je odvisno, ali uporabi svojo neizmerno pravico v taki smeri, da varuje formalno kontinuiteto pravnega reda, kar je neprecenljive važnosti za mirni razvoj naroda. Od moralnih kvalitet vseh državljanov pa je odvisno, komu zaupajo izvrševanje te pravice, ter kake žrtve so pripravljeni žrtvovati ideji kontinuitete prava sploh. To je bilo treba reči sedaj, ko moramo zgraditi nov pravni ustroj za našo veliko, osvobojeno, združeno domovino. **ne bomo ustvarjali, ne bomo delili in ne bomo našli pravice, če ni pravičnosti v nas!**

NEKATERI PRAVNI VIDIKI OSNUTKA USTAVE REPUBLIKE SLOVENIJE IN SPREMEMBE V VREDNOSTNEM SISTEMU, KI JIH OSNUTEK USTAVE PRINAŠA

I. UVOD

Sprejemanje ustave Republike Slovenije bo uzakonilo velike spremembe na področju pravnega sistema, povzročilo velike strukturne spremembe v družbi, v vrednostnem sistemu družbe in mentaliteti ljudi ter določilo smer prihodnjega pravnega in siceršnjega razvoja družbe. Zato velja omeniti nekatere okoliščine, ki so privedle do sedanjih pravnih sprememb.

V Sloveniji je še vedno čutiti vpliv nemške kulturne in pravne tradicije.¹ To je mogoče zaslediti tudi pri nekaterih določitih v Osnutku ustave.² Politične okoliščine po vojni so bile nenaklonjene razvoju prava, predvsem nekaterih pravnih disciplin, npr. kazenskega postopka in ustavnega prava. Politično atmosfero, v kateri nastaja nova ustava, določata predvsem antisocializem in nekritičnost, s katero politični vrh in predlagatelj Osnutka ustave zavračata dosedanje vrednote in privzemata zahodne. Za predlagatelja in za sestavljalce Osnutka ustave³ takšna nekritičnost nikakor ni opravičljiva, še zlasti zato ne, ker so spremembe, ki jih Osnutek ustave predvideva (predvsem privatizacija podjetij), ireverzibilne.

II. POSAMEZNA VPRAŠANJA OB SPREJEMANJU USTAVE REPUBLIKE SLOVENIJE

1. Ustava kot pravni akt

V javnosti vlada prepričanje, da mora biti ustava kratka in jasna. Iz takšnega prepričanja izhajajo tudi sestavljalci Osnutka ustave.⁴

Res je, da so ustave zahodnih držav povečini razmeroma kratke, podobno velja za mednarodne konvencije o človekovih pravicah. Vendar razlog za njihovo kratkost ni v njihovem namenu, da bi bile razumljive vsakomur, marveč v tem, da so rezultat boja med privilegiranimi in deprivilegiranimi družbenimi skupinami. Ustava, predvsem v tistem delu, v katerem so določene pravice posameznika, predstavlja koncesijo družbene skupine, ki je na oblasti, tistim, ki oblasti nimajo in ni rezultat pretehtanega premisleka najboljših mož v narodu. V ustavah in v podobnih dokumentih so si v zgodovini ogrožene družbene skupine, najprej plemstvo, kasneje meščanstvo in nazadnje v določeni meri delavski razred, izgovorile in pravno zavarovale nek minimum pravic. V mednarodnih konvencijah pa so zapisane tiste minimalne pravice, ki jih je pripravljena zagotoviti najmanj demokratična država, ki pristopi h konvenciji.

Ko govorimo o kratkosti ustav, mislimo na sam tekst ustave. Vendar ustavno besedilo ni edini obvezen pravni vir ustavnih norm. Odkar so se na kontinentu pojavila ustavna sodišča, katerih sodbe so obvezne za vse, so te sodbe obvezen dodaten pravni vir ustavnih norm za zakonodajalca, za sodišča in za vse državne organe. V anglosaških pravnih sistemih pa predstavljajo sodbe sodišč že od nekdaj obvezen pravni vir. Ustavne norme npr. v ZDA poleg sicer kratkega besedila ustave predstavlja še na desetisoče sodnih odločb. Ker brez teh sodnih primerov ustavnega besedila ni mogoče pravilno razumeti, lahko rečemo, da je ustava ZDA od vseh najdaljša.

Ko govorimo o ustavnih normah, je potrebno opozoriti še na neko posebnost ustave v primerjavi z drugimi predpisi. Za pravne norme velja, da so popolne šele, ko je za njihovo kršitev zagrožena sankcija. Norma brez sankcije (*lex imperfecta*) ni prava pravna norma, nekateri govorijo o njej kot o navadnem priporočilu. Z ustavnimi normami je drugače, saj je za njihovo kršitev, če npr. parlament sprejme protiustaven zakon, določena splošna sankcija neveljavnosti takšnega akta, ki jo izreka ustavno sodišče. Delitev ustavnih norm na *leges perfectae* in *leges imperfectae* nima takšnega pomena kot sicer, s tem pa tudi na delitev ustavnih norm na t.i. programske ali "ideološke" norme in klasične pravne norme. Ustavne norme ne določajo le pravic in obveznosti med posameznimi ljudmi in organizacijami, marveč so lahko zgolj navodilo zakonodajalcu, ki ga mora ta pri sprejemanju zakonov upoštevati. Takšne norme niso "ideološka navlaka", kot trdijo nekateri, marveč so morda najbolj značilne ustavnopravne norme.

Na začetku je potrebno poudariti, da vsaka pravna norma v hierarhično zaporedje razvrsti določene vrednote. Že sam obstoj pravne norme postavi na višje mesto v vrednostni lestvici neko instanco (npr. državo), ki ima moč, da to normo izvrši, od druge možnosti (vrednote), da namreč takšna instanca sploh ne obstaja. Vse norme izbirajo med različnimi možnostmi urejanja določenega razmerja, s čimer implicitno razvrstijo določene vrednote. Ideološko nevtralnih norm zato ne more biti.⁵ Toliko bolj to velja za ustavo, ki postavi temelj celotnemu pravnemu redu in tako celotni hierarhiji vrednot. Kakor ne obstajata kratka in jasna ustava, tako tudi ne obstaja ideološko nevtralna ustava, čeprav predlagatelj Osnutka ustave v obrazložitvi to trdi.⁶

2. Ustava Socialistične republike Slovenije iz leta 1974 in Osnutek ustave Republike Slovenije iz leta 1990

A. Ustava Socialistične republike Slovenije iz leta 1974

Ko govorim o ustavi iz leta 1974 ne mislim na vse oblike izvajanja te ustave, saj ta ni zagotavljala politične svobode in neodvisnosti sodstva in je zato zmanjšala možnosti za uveljavljanje predvidenih pravic. Kljub temu predstavlja ustava iz leta 1974 (republiška in zvezna ustava sta med seboj zelo podobni) na področju normativne ureditve osvobajanja človeka velik dosežek.⁷ Gre predvsem za neprivatno (torej družbeno) lastnino nad produkcijskimi sredstvi in na samoupravljanje kot temeljno načelo urejanja in vodenja družbenih zadev.

Šele družbena lastnina daje resnične pogoje za pravičnejšo razdelitev družbenega produkta. Tudi socialne demokracije v kapitalizmu s progresivnimi davčnimi stopnjami pri tem ne morejo biti enako uspešne. Pomembnejši pa je drug vidik družbenosti lastnine. Upravljanje podjetij v privatni lasti ne more biti tako demokratično in delavci ne morejo biti tako zavarovani pred samovoljo lastnika, kot je to mogoče v neprivatnih (družbenih) podjetjih. Za državna podjetja in za druge državne organizacije veljajo podobne pomanjkljivosti kot za privatna podjetja.

B. Osnutek ustave Republike Slovenije iz leta 1990

Osnutek ustave je praktično v celoti odpravil obe osrednji značilnosti ustave iz leta 1974. Tako sta bistveni določili Osnutka ustave drugi odstavek 42. člena, ki govori o svobodi združevanja v stranke⁸ in prvi odstavek 66. člena, ki govori o pravici do lastnine in dedovanja⁹ v povezavi s prvim odstavkom 72. člena, ki govori o pravici do zasebne gospodarske pobude.¹⁰ S tema dvema institutoma, v odsotnosti njunih učinkovitih korektivov, so postavljeni temelji strankarskemu političnemu sistemu in kapi-

talističnemu gospodarskemu sistemu z vsemi njunimi slabostmi.¹¹

3. Posamezna pravna vprašanja

A. Preambula in temeljna načela

Osnutek ustave ima kratko preambulo, temeljnih načel pa ne. Ker ni bistvene razlike med različnimi ustavnimi normami glede njihove veljave, predstavlja takšna ureditev korak nazaj v primerjavi s prejšnjo. Iz uvodnega dela predpisov, ustave pa še posebej, je mogoče razbrati "duh" ustave, njen namen. Temeljna načela Ustave SR Slovenije predstavljajo "smer za razlago ustave in zakonov".¹² Razen omembe svetosti življenja, človekovega dostojanstva in temeljnih človekovih pravic v Osnutku ustave ni drugih določil, ki bi opisovala ideale te ustave.

Ustava SR Slovenije in SFR Jugoslavije v Temeljnih načelih dajeta podlago vrsti pravic ljudi in organizacij ter hkrati omejujeta državne organe in druge organizacije pri njihovem delovanju. Ta del ustave med drugim določa kot izhodišče človekovega položaja v družbi pravico do samoupravljanja, ekonomsko, socialno in osebno varnost človeka, solidarnost med ljudmi, enakost in drugo.¹³ Kot splošna načela delovanja proizvodnih organizacij, neproizvodnih organizacij in državnih organov so tu navedena: javnost dela organov, osebna odgovornost, zamenljivost nosilcev samoupravnih in javnih funkcij, možnost kontrole nad njihovim delom in podobno.¹⁴ Teh izhodišč, ki v pravnem smislu predstavljajo podlago za pravice tistih, ki sicer lahko postanejo predmet samovolje oblastnikov, v Osnutku ustave niti v ekonomskem niti v političnem delu ne najdemo. V tem delu ustave je izražena tudi težnja ustavnega reda z različnimi korekturnimi mehanizmi vsem zagotoviti enake začetne možnosti. Peti

razdelek Temeljnih načel Ustave SR Slovenije in SFRJ pravi: "Ti cilji socialne politike se uresničujejo...s tem, da se na temeljih solidarnosti in vzajemnosti premagujejo razlike, ki izvirajo iz materialne nerazvitosti in drugih neenakih možnosti za življenje in delo, izenačujejo možnosti za izobraževanje in delo ter onemogočajo in odpravljajo socialne razlike, ki ne izvirajo iz uporabe načela delitve po delu."

Osnutek ustave deprivilegiranim ne more ponuditi takšnih pravic, saj celo kot gonilo družbenega napredka postavlja čim večje možnosti za socialno neenakost. Takšnih določil iz razumljivih razlogov predlagatelj ni mogel prepisati iz zahodnih ustav ali mednarodnih konvencij o človekovih pravicah.

B. Ekonomski sistem

Ekonomski sistem je v glavnih potezah opredeljen s pravico do privatne lastnine podjetij in njenim dedovanjem v povezavi z zasebno gospodarsko pobudo. Izvedbo teh načel predstavlja predvsem Zakon o podjetjih. Slovenska skupščina ga ni uvrstila na spisek zveznih zakonov, ki v Sloveniji ne veljajo več.¹⁵ Privatizaciji družbenih podjetij Osnutek ustave daje polno podporo in družbene lastnine kot oblike lastnine niti ne dopušča več, čeprav jo Zakon o podjetjih še predvideva.¹⁶

Privatizacija podjetij, s katero dobijo takorekoč vse pravice upravljanja lastniki podjetij, prav tako pa tudi pravice razpolaganja s presežnim produktom, postavlja delavce v neprimerno slabši položaj, kot so ga imeli doslej. Pri degradiranju delavcev in pri odvzemanju njihovih pravic ne gre zgolj za eno od mnogih sprememb zakonodaje. Po Ustavi SRS in SFRJ iz leta 1974 in po Zakonu o združenem delu so imele organizacije združenega dela, pa tudi nekatere druge samoupravne organizacije podoben status kot ustanove v zahodnih pravnih ureditvah. Organizacije združenega dela so imele namensko premoženje, torej niso bile profitne organizacije, zaposleni so po načelu "en človek en glas"

skupno upravljali podjetje. Skrbeli so za obnavljanje premoženja in za investicije, niso pa bili lastniki in niso imeli pravice odtujiti osnovnega premoženja organizacije. Zakonodajalec jim torej ni dal lastninske pravice, s katero bi lahko prosto razpolagali, marveč t.i. upravljska upravičenja.¹⁷ Ta upravičenja so bila dana natanko določenim delavcem, tistim, ki so bili v organizaciji zaposleni.¹⁸ Ta upravičenja povsem zadoščajo za uspešno vodenje organizacije, kar npr. dokazujejo ustanove v zahodnoevropskih državah. Pogledi nekaterih, da gre pri premoženju samoupravnih organizacij za "nikogaršnjolastnino", da pravni status tega premoženja ni jasen, ker ni "titularja" premoženja, so nestrokovni.

Poleg načelnih vprašanj kako statusno organizirati bodoča podjetja, se pojavlja še eno zelo pomembno pravno vprašanje. Gre za premoženje organizacij združenega dela, ki ga spreminjajo v zasebno lastnino. Delavci, ki so v organizacijah združenega dela delali, res niso imeli lastninske pravice na podjetjih, vendar premoženja podjetij niso zgolj dobili v upravljanje od npr. države, marveč so ga sami ustvarjali, zanj skrbeli ter kakor bi bili podjetniki, delili usodo organizacije. Tako je za večino podjetij danes nesmiselno trditi, da so last koga drugega kot delavcev, ki v njih delajo ali so v njih delali v preteklosti. Poseganje v upravljske, še toliko bolj pa v premoženjske pravice delavcev (npr. s prvim odstavkom 65. člena Osnutka ustave) predstavlja grobo kršenje njihovih pridobljenih pravic.

Splošno načelo vsakega pravnega sistema je od nekdaj bilo načelo spoštovanja pridobljenih pravic. Odvzem, npr. lastninske pravice, je izjemoma sicer dopusten, ko gre za posebne kategorije stvari, npr. za nekatere nepremičnine ali stvari posebnega kulturnega pomena. V teh primerih pravo izjemoma dopušča odvzem pravice, vendar vsaj pod dvema pogojema, prvič, da je za odvzem ugotovljen splošni interes, in drugič, da je lastniku dana odškodnina. Izjemo od načela plačila odškodnine predstavljajo le tisti primeri, ko gre za stvar, ki je v nasprotju z najbolj temeljnimi družbenimi vrednotami. Takšen je primer pri kazni-

vem dejanju, ko se storilcu vzame npr. orožje ali ponarejen denar. Podoben je bil primer nacionalizacije stanovanj in kmetijskih zemljišč po vojni, ki je temeljil na podmeni, da čezmerno lastništvo nad stanovanji in zemljo predstavlja sredstvo za izkoriščanje drugih.

V primeru privatizacije organizacij združenega dela pa ne gre za nobenega od zgoraj opisanih primerov, torej niti za nemoralnost obstoja družbene lastnine, niti za splošni interes v povezavi s plačilom odškodnine. Ker prizadeva večino prebivalstva, seveda tistega, ki bo pri privatizaciji njihovih podjetij najbolj prikrajšan, je takšno ravnanje še asocialno. Osnutek ustave proces privatizacije družbene lastnine uzakonja. Odvzema upravljalskih upravičenj, kot tudi odvzema vseh drugih pravic Razlaga Osnutka ustave sploh ne omenja, kaj šele da bi ga poskušala utemeljiti.¹⁹

Ustava SRS je dokaj natančno določila položaj in pravice delavca v organizaciji združenega dela.²⁰

Osnutek ustave, nasprotno, izmed vseh socialnoekonomskih pravic delavcev določa le možnost (!) uzakonitve pravice delavcev sodelovati pri upravljanju podjetij²¹ ter pravico do stavke in sindikata.²² Ostale pravice so sicer našteje, njihovo vsebino pa si morajo delavci vsakič posebej zagotoviti s kolektivnimi pogodbami. Splošno znano dejstvo je, da kolektivne pogodbe, kljub temu, da so splošno veljavne, upoštevajo le v največjih podjetjih, v manjših podjetjih pa v večini primerov ne. Na področju pravnih odnosov, ki prihajajo skoraj za vsakogar v poštevek takorekoč vsak dan (v nasprotju z npr. pravico do zagovornika pri prvem zaslišanju, ki je večina ljudi nikoli ne rabi), je Osnutek ustave skromen in tistim, ki so v delovnem razmerju ogroženi, ne zagotavlja skoraj nikakršnih pravic.

C. Politični sistem

Splošno načelo političnega sistema da oblast pripada ljudstvu,

je v Ustavi SR Slovenije in v Osnutku ustave podobno.²³ Izpeljave tega načela pa so v obeh aktih bistveno različne. V Ustavi SR Slovenije splošna določba, ki zavezuje zakonodajalca in vse druge organe, ki organizirajo in izvajajo procese upravljanja, pravi, da mora biti upravljanje organizirano tako, da delovni ljudje "v vsakem delu organizacije oziroma skupnosti odločajo o vprašanih svojega dela in o drugih interesih".²⁴ V Ustavi SR Slovenije je predvidenih še vrsta mehanizmov, ki preprečujejo samovoljo državnih organov.²⁵ Po Osnutku ustave pa ima pravica do udeležbe v političnem življenju praktično samo še dve komponenti - pasivno volilno pravico in pravico ustanovljati stranke.

Sporna je predvsem pravica do političnega združevanja, tako kot deluje v parlamentarnih strankarskih sistemih in sedaj tudi v Sloveniji. Ne gre za vprašanje, ali pravico političnega združevanja dopustiti ali ne, naloga zakonodajalca je določiti meje tej pravici, da tisti, ki jo uporabljajo, ne bodo kršili pravic drugih.

Pri društvih na primer pravna razmerja obstajajo predvsem med člani društva in zato možnost poseganja v pravice drugih ni velika. Bistvo delovanja političnih strank pa je poseganje navzven, v politični prostor, kjer sicer (načelno) obstajajo pravice vseh ljudi do udeležbe pri vodenju javnih zadev. Obstoječa zakonodaja, katere temelj nakazuje Osnutek ustave, ne zagotavlja nobenih mehanizmov, ki bi posameznika varovali pred privilegiranim oziroma monopolnim položajem političnih strank. Tako pravica do političnega združevanja v stranke, ob odsotnosti varovalnih mehanizmov, odpravlja pravico posameznika delovati v političnem življenju. V tem primeru ne moremo resno govoriti o individualni pravici do aktivne udeležbe v političnem življenju, marveč zgolj o pravici do grupnega političnega delovanja. Pa še ta je omejena, saj je za ustanovitev, predvsem pa za delovanje stranke in za nastopanje na volitvah potrebno veliko denarja. Tako veliki večini ljudi, ki je tudi sicer deprivilegirana, razen možnosti udeležbe na volitvah tako ne ostanejo nobene druge politične pravice.

Po Ustavi SR Slovenije ima poleg številnih drugih upravičencev vsak občan pravico zahtevati izdajo zakona.²⁶ Po Osnutku ustave lahko izdajo zakona predlaga dvajset tisoč (v varianti trideset tisoč) volilcev.²⁷ Zvezna ustava in bivši Poslovník skupščine SR Slovenije dajeta vsakemu delegatu v skupščini številne pravice, med drugim tudi pravico predlagati obravnavanje zadev, ki imajo pomen za delovne ljudi in občane, predlagati obravnavanje zadev, ki se nanašajo na politiko izvršnega sveta, predlagati ankete o zadevah z delovnega področja zbora, postavljati vprašanja delegatov in podobno.²⁸ Osntek ustave na ustavni ravni zagotavlja le pravico desetine poslancev parlamenta, da lahko sprožijo v parlamentu interpelacijo, da se obravnavajo posamična vprašanja glede dela vlade ali posameznega ministra.²⁹

Politični sistem, kot ga opredeljuje Osntek ustave, daje praktično vse politične pravice političnim strankam. Te so lahko poljubno hierarhično organizirane, pri čemer se izgublajo individualne pravice članov stranke. V takšnem strankarskem političnem sistemu posameznik nima na voljo resnih mehanizmov, ki bi omogočali njegovo aktivno politično delovanje. Lahko govorimo le o pravici do grupnega političnega delovanja, v katerem je osrednja vloga prepuščena tistim, ki so tudi sicer (ekonomsko) najmočnejši.

D. Človekove pravice

Kljub temu, da predlagatelj Osnutka ustave poglavju o človekovih pravicah namenja osrednje mesto,³⁰ in kljub temu, da Osntek ustave vsebuje nekatera določila, ki jih v prejšnjem ustavnem redu ni bilo (med najpomembnejšimi je pravica do naravnega sodnika³¹), Osntek ustave predstavlja tudi na tem področju korak nazaj v primerjavi z Ustavo SR Slovenije.

Glede na to, da čas krvave politične diktature še ni tako daleč in da so bili ljudje do nedavnega lahko v nevarnosti zaradi svojega

političnega prepričanja, je razumljivo, da so v poglavju o pravicah in svoboščinah podrobneje urejeni odnosi med državo in posameznikom, predvsem tisti v zvezi s kazenskim postopkom. Gre predvsem za svoboščine, torej pravice negativnega statusa, pri katerih človek sme pričakovati od države, da v določeno sfero njegove svobode ne bo posegala.

Drugo skupino pravic predstavljajo tiste pravice, ki urejajo odnose med posamezniki. Ti odnosi so precej pogostejši in statistično zato pomembnejši.³² Ta skupina pravic, od katere je bistveno odvisno uresničevanje splošnejše pravice človeka do svobode in dostojanstva, v Osnutku ustave, vsaj v primerjavi z Ustavo SR Slovenije, skoraj ni zastopana. Kapitalistični gospodarski sistem še dodatno odpira vrata celi vrsti možnih kršitev in ogrožanju človekovih pravic, njegove svobode in dostojanstva. Zato bi morali biti mehanizmi za varstvo teh človekovih pravic še mnogo bolj razvejani. Osnutek ustave pa teh mehanizmov skoraj ne predvideva.

Poleg ekonomskih pravic Osnutek ustave razveljavlja še nekatere druge pravice npr. pravico staršev, da jim otroci nudijo pomoč, če so je potrebni,³³ pravico do posebnega varstva mladoletnikov brez staršev in drugih, za katere starši ne morejo skrbeti,³⁴ pravico do pomoči družbene skupnosti tistih, ki so nezmožni za delo in nimajo sredstev za preživljanje.³⁵

E. Lokalna samouprava

Ustava SR Slovenije ima izčrpna določila o pristojnosti in ureditvi občine in krajevne skupnosti. Osnutek ustave predvideva samoupravo občine, pri tem pa vsebinsko ne določa njenih pristojnosti, s čimer zakonu dopušča, da te pristojnosti skopo odmeri.³⁶ Manjših teritorialnih enot samouprave, npr. krajevnih skupnosti, Osnutek ustave ne omenja, torej tudi ne zagotavlja na tej ravni nobenih pravic.³⁷

4. Vrednote in ustava

A. Vrednote v pravnih normah nasploh

Navadno nas pri pravnih razmerjih zanimajo pravice posameznih subjektov. Pravne norme pa lahko presojamo tudi glede na to, katerim vrednotam je tisti, ki jih je uzakonil, dal prednost, oziroma, kako je vrednote razvrstil v hierarhiji. Na en način vrednote varuje kazenski zakon,³⁸ na nekoliko drugačen način jih razvršča ustava. S svojimi instituti ustava v konfliktu različnih pravic, ki jih zagotavlja, nekaterim pravicam daje prednost pred drugimi. Ker ustava daje podlago za celotno področje pravnega urejanja v družbi, je mogoče že iz ustave povzeti temeljne in najpomembnejše vrednote pravnega sistema.

B. Vrednote v Ustavi SR Slovenije iz leta 1974

Osrednje vrednote v Ustavi SR Slovenije so v besedilu sicer izčrpno in izrecno zapisane kot vrednote, ne zgolj kot tehnične norme z določitvijo pravic subjektov, res pa je tudi, da instrumentov za njihovo uresničevanje ni dovolj. Predvsem ni izdelan mehanizem za zagotavljanje neodvisnosti sodstva, Zvezi komunistov pa je bila po Ustavi SR Slovenije in SFR Jugoslavije vnaprej zagotovljena oblast. Če te pomanjkljivosti odmislimo, dobimo vrednostni sistem, katerega osrednje vrednote so človekova svoboda, neizkoriščanje človeka, skupno odločanje o skupnih zadevah, socialna varnost, solidarnost med ljudmi in organizacijami, in druge.³⁹ O tem, da sistem mehanizmov za zagotavljanje teh vrednot ni bil smotrno organiziran, ni dvoma, vendar to še ne pomeni, da tega ne bi bilo mogoče zagotoviti in ne zmanjšuje pomena teh vrednot samih.

Skupna značilnost teh vrednot je izhodišče, da je življenje v družbi skupen projekt, v katerem so vsi ljudje med seboj odvisni in ni mogoče niti posameznikovega uspeha niti neuspeha pripri-

sovati zgolj njegovim lastnim zaslugam. Izhodišče ustave je tudi, da je družba dolžna, ne kot skupina posameznikov, ki imajo, marveč kot skupnost enakopravnih ljudi nuditi pomoč tistim, ki so je potrebni.

V zakonodaji, ki je urejala gospodarski sistem, predvsem v ustavi in v Zakonu o združenem delu, je moč videti naziranje, da je tudi gospodarsko življenje skupen projekt, podjetje pa skupno prizadevanje delavcev, ki v njem delajo. To izhaja iz številnih pravnih institutov, ki določajo skupno upravljanje zadev, skupno delitev dohodka, solidarnost delavcev in drugih.

V razmerjih med posamezniki je ustava kot pravno dolžnost določila dolžnost pomagati človeku v stiski.⁴⁰

Ustava namerno uporablja izraz "družba" v najrazličnejših zvezah, ker ne gre več le za pravna razmerja pravic in obveznosti države in posameznikov, marveč je v določenih okoliščinah posameznik ali organizacija dolžan priskočiti na pomoč drugemu, ki je v stiski. S tem se je v družbi krepil občutek skupnosti in medsebojne povezanosti in odvisnosti.

Podlaga in pogoj za ustvarjanje "skupnostnih" vrednot in občutka skupnosti je bilo prepričanje ljudi, da med seboj nimajo izrazito konfliktnih interesov in prepričanje, da eni ne živijo izrazito na račun drugih in da nimajo nad njimi izrazite oblasti.

C. Vrednote, ki jih prinaša Osnutek ustave

Osnutek ustave pa spodnaša izhodišča, iz katerih izhajajo "skupnostne" vrednote. Osnutek ustave s tem ko ne zagotavlja instrumentov, ki bi to preprečevali, uzakonja koncentracijo politične in ekonomske moči v rokah izrazite manjšine. Vrednote, ki jih prinaša Osnutek ustave, so vrednote privilegirane manjšine - bogastvo, moč in oblast. V ustavnih določbah se najbolj izrazito kažejo v pravici do lastnine in dedovanja ter pravici do zasebne gospodarske pobude. V nasprotju z Ustavo SR Slovenije, po

kateri je temelj človekovega položaja v družbi njegovo delo, je po Osnutku ustave osrednje merilo uspešnosti človeka, njegovega statusa v družbi in podlaga za razslojitev družbe sposobnost privatne gospodarske iniciative. Človekov položaj so v preteklem sistemu, kljub politični nedemokraciji, vendarle v precejšnji meri določala njegova dejanja v celoti, od njegovega dela, strokovnosti do osebnostnih lastnosti. Razen politične lojalnosti ni bilo drugih momentov, ki bi bili pri določanju posameznikovega statusa izrazito v ospredju.

V lastninskem ekonomskem sistemu pa postane odločilen predvsem en izsek človekovih sposobnosti, ki napravi nepomembne vse ostale, to je sposobnost tržiti, čim več iztisniti iz tistega, kar človek na trgu ponuja. V tej vlogi je človek ves čas v prikritem ali odkritem konfliktnem odnosu z vsemi drugimi. Tekmovalni, konkurenčni odnos do drugih, ki sicer ni tako samoumeven, kot se danes zdi, postane po drugi strani v takšnem ekonomskem sistemu za posameznika nujnost, saj mu v primeru, če se teh pravil ne drži, neprestano grozi nevarnost za njegov obstoj. Vrednota pridobivanja zgolj zase (in na račun drugih) pa je asocialna in za družbo v celoti nevarna. S seboj namreč prinaša razpad družbe v prah posameznikov ter shizofrenijo kot množično bolezen, kar se v kapitalističnih deželah že nekaj časa dogaja.

V preteklem sistemu so ljudje, ki so na "tržni" način prišli do denarja, torej ne predvsem s svojim delom, marveč tako, da so se "znašli", bili na slabem glasu. Skrajni primeri tega, kako se človek "znajde", so predstavljali celo kazniva dejanja.⁴¹ Danes to, da se človek "znajde", da zna "tržiti", postaja zaželeno, celo več, temeljno merilo človekove uspešnosti in človekovega statusa v družbi.

Vrednoti, ki stojita za denarjem in bogastvom, sta moč in oblast. Za ekonomsko močjo pride na vrsto politična oblast in kdor ima v rokah ekonomijo, ima v rokah tudi politiko. Moč in oblast za enega pa pomeni nemoč, podrejanje in nesvobodo za

drugega in ti drugi so vedno v večini. V primerjavi z družbeno klimo, ki prihaja tudi z Osnutkom ustave, je bil čas zadnjih denimo petindvajsetih let, kljub politični nedemokraciji, pravzaprav čas svobode.

5. Postopek sprejemanja ustave in pravnotehnični vidik Osnutka ustave

Pravniki v večini zastopajo stališče, da pravnega reda ne gre spreminjati z velikimi zamahi, marveč s popravljanjem drobnih rešitev. Pravne norme posegajo v tako različne odnose in človekove interese, da vseh vnaprej ni mogoče predvideti in ni mogoče predvideti vseh učinkov, ki jih bo zakonodajna sprememba prinesla. Postopne spremembe zmanjšujejo možnost, da bi prišlo do absurdnih situacij, nejasnosti in prevelikih krivic. Sestavljalec osnutka se teh pogledov ni držal in ni ohranil praktično nobenega člena Ustave SR Slovenije v veljavi v njegovi obliki, manjši del členov pa je ohranil po njihovi vsebini.

S takšnim revolucionarnim načinom sprejemanja ustave se je sedanja oblast v Sloveniji izognila obrazložitvi posameznih sprememb ustave, kar je sicer pravilo pri spremembah predpisov. Iz Ustave SR Slovenije namreč z Osnutkom ustave izpade veliko pravic ljudi in občanov. Odvzema pravic, ki se ga večina prizadetih verjetno niti ne zaveda, predlagatelj niti ne omenja, še manj pa obrazloži.

Rok za razpravo o sprejetju nove ustave je tudi mnogo prekratek.⁴²

Kar zadeva normativno tehniko, je Osnutek ustave slabo narejen. V njem so nedoslednosti v terminologiji,⁴³ dikcija je včasih nerodna,⁴⁴ nekatera vprašanja niso rešena, oz. bi bilo njihovo upoštevanje absurdno,⁴⁵ v Osnutku ustave so tudi slovnične napake.⁴⁶

III. SKLEP

S stališča (hierarhije) vrednot, kot izhajajo iz pravnih institutov Osnutka ustave, je Osnutek ustave Republike Slovenije reakcionaren. Gledano pravno predstavlja velik korak nazaj v primerjavi z dosedanjim pravnim redom, saj je izpuščenih veliko bistvenih pravic in mehanizmov za zagotavljanje teh pravic, ki jih je ustava iz leta 1974 imela. Spremembe, ki jih Osnutek ustave predvideva, so zaradi privatizacije gospodarstva ireverzibilne.

Njene posledice bodo na normativnem področju velike, brez pravic bodo ostale predvsem deprivilegirane družbene skupine (zato je Osnutek ustave po svojem bistvu asocialen). Na področju družbene klime in hierarhije vrednot v družbi bo osrednje mesto med vrednotami postopoma zasedla težnja po moči in oblasti. To bo ob normativnih pogojih, ki za to daje Osnutek ustave, istočasno za večino prineslo nesvobodo in podrejanje.

Opombe

1. Za nemško in avstrijsko pravo je značilno tudi, da sta z zamudo sprejemali moderne in svobodnejše pravne institute, ki so na kontinent največkrat prihajali iz Anglije. Navadno so Francozi privzeli kakšen demokratičen pravni institut od Angležev, Nemci od Francozov, Avstrijci od Nemcev, in ko se je uveljavil v Avstriji in Nemčiji, je postal zanimiv in posnemanja vreden tudi v naših krajih. Zaradi zaostanka pri sprejemanju demokratičnih pravnih institutov avstrijsko in nemško pravno mentaliteto včasih označujejo kot avtoritarno. Razvoj pravnega sistema v Sloveniji v zadnjih letih kaže, da v pogledu pravne kulture sodimo v avstrijsko-nemško skupino.
2. Namesto ustaljenega izraza "skupščina" Osnutek ustave uvaja izraz, ki je bil v rabi v času, ko so bili slovenski kraji pod Avstrijo "državni zbor". Kot variantni naziv za institucijo javnega tožilca predlaga

- Osnutek ustave izraz "državni tožilec", kar je prevod iz nemščine (Staatsanwalt). Kar zadeva avtoritarnost, je ta razvidna npr. iz Razlage Osnutka ustave (IV. del Splošne določbe, avtor Tine Hribar), ki o tujcih (to so lahko tudi jugoslovanski državljani, ki nočejo ali ne morejo pridobiti slovenskega državljanstva) govori kot o ljudeh, ki "jih po naključju zanese v našo domovino."
3. Osnutek ustave je sprejela skupščina Republike Slovenije na predlog Ustavne komisije skupščine dne 12. oktobra 1990. Objavljen je bil tudi v časopisu Delo 19. oktobra 1990, str. 7 - 12. Osnutek ustave je za ustavno komisijo skupščine pripravila strokovna skupina v sestavi: Franc Grad, Tine Hribar, Peter Jambreč (koordinator), Tone Jerovšek, Matevž Krivic in Anton Perenič, strokovni tajnik strokovne skupine je bil Miro Cerar ml.
 4. V Razlagi Osnutka ustave, V. poglavje (Pravice, svoboščine in dolžnosti človeka in državljana), četrti odstavek, je zapisano "Osnutek pa tudi v tem poglavju upošteva temeljno zahtevo, naj bo nova ustava jasen ter razumno dolg pravni akt..."
 5. V literaturi včasih navajajo primer železniškega voznega reda, ki naj bi bil zgolj tehnična norma brez vrednostnih elementov. Takšne norme so sicer zelo redke.
 6. Razlaga Osnutka ustave, II. poglavje Zgradba ustave, drugi odstavek: "Kot bistveno značilnost predlaganega osnutka slovenske ustave je na prvem mestu treba poudariti, da ne izhaja iz ideoloških izhodišč..."
 7. Ustava Socialistične republike Slovenije, Ur. l. SRS, 6/1974, 22/1981, 32/1989; Ustava SFR Jugoslavije, Ur. l. SFRJ, 4/1974, 38/1981, 70/1988. V zvezi z Ustavo SR Slovenije in Ustavo SFRJ velja omeniti še Zakon o združenem delu, Ur. l. SFRJ 6/1976 z novelami.
 8. Drugi odstavek 42. člena Osnutka ustave: "Ljudje imajo pravico, da se svobodno združujejo z drugimi. V ta namen lahko svobodno ustanovljajo društva, politične stranke, sindikate in druge organizacije ter se vanje svobodno vključujejo ter iz njih izstopajo."
 9. Prvi odstavek 66. člena Osnutka ustave: "Vsakdo ima pravico do zasebne lastnine in dedovanja."
 10. Prvi odstavek 72. člena Osnutka ustave: "Zasebna gospodarska pobuda je svobodna."
 11. V zvezi z Osnutkom ustave sem upošteval še Zakon o podjetjih, Ur. l. SFRJ, 77/1988, 40/1989, 46/1990; Splošno kolektivno pogodbo za gospodarstvo z dne 27. julija 1990, Ur. l. RS 31/1990; Zakon o političnem združevanju, Ur. l. SRS, 42/1989.
 12. XII. razdelek Ustave SR Slovenije, enako je besedilo X. razdelka

Temeljnih načel Ustave SFRJ.

13. II. razdelek Temeljnih načel Ustave SR Slovenije in Ustave SFRJ.
14. IV. razdelek Temeljnih načel Ustave SRS in Ustave SFRJ.
15. Ustavni zakon za izvedbo ustavnega amandmaja XCVI k ustavi Republike Slovenije, Ur. l. RS 37/1990.
16. Prvi odstavek 65. člena Osnutka ustave: "Lastnina je zasebna in javna."
17. Ustava SR Slovenije, 12. - 35. člen; Ustava SFRJ, 10. - 33. člen; Zakon o združenem delu, drugi del, šesto poglavje (Upravljanje družbenih sredstev), čl. 227 - 274.
18. Ustava SR Slovenije, prvi odstavek 15. člena; Ustava SFRJ, prvi odstavek 13. člena; Zakon o združenem delu, prvi odstavek 13. člena.
19. Ukinjanje samoupravljanja kot sistema pravic tudi, prvič, ni primerljivo s procesi v vzhodni Evropi, ker v vzhodni Evropi takšnega sistema niso imeli (delavci npr. na Poljskem so se zavzemali prav za samoupravljanje in ne za privatizacijo podjetij), in drugič, ni v skladu z voljo delavcev v Sloveniji.
20. Temeljna načela in prvi razdelek prvega poglavja drugega dela Ustave SRS (Položaj človeka v združenem delu in družbena lastnina), 12. - 35. člen ter določila v poglavju o svoboščinah, pravicah in dolžnostih človeka in občana.
21. Drugi odstavek 73. člena Osnutka ustave: "Zakon lahko določi, da imajo delavci pravico sodelovati pri upravljanju podjetij." Varianta je za delavce ugodnejša: "Delavci imajo pravico sodelovati pri upravljanju podjetij, v katerih so zaposleni. Omejitve in način izvrševanja te pravice določa zakon."
22. 77. člen in 76. člen Osnutka ustave.
23. 113. člen Ustave SR Slovenije in 88. člen Ustave SFRJ: "Delavski razred in vsi delovni ljudje so nosilci oblasti in upravljanja drugih družbenih zadev." 2. člen Osnutka ustave: "V Republiki Sloveniji ima oblast ljudstvo; izvaja jo neposredno, na volitvah in po načelu delitve oblasti prek zakonodajnih, izvršnih in sodnih organov."
24. 116. člen Ustave SR Slovenije in 91. člen Ustave SFRJ.
25. 119. člen Ustave SR Slovenije in 94. člen Ustave SFRJ ne dopuščata, da bi kdorkoli opravljal javno ali samoupravno funkcijo, če mu je ne poverijo delovni ljudje ali skupščina družbenopolitične skupnosti. V nasprotju s tem pravica postavljanja poslancev v parlamentu ne pripada volilcem, ampak stranki, tako lahko postane poslanec v parlamentu tudi nekdo, za kogar ni na volitvah nihče glasoval.
26. Drugi odstavek 355. člena Ustave SR Slovenije.

27. Prvi odstavek 93. člena Osnutka ustave.
28. 38. člen Poslovnika skupščine Socialistične republike Slovenije (prečiščeno besedilo), Ur. l. SR Slovenije, 34/1985. Podobna določila ima Ustava SFRJ v prvem odstavku 305. člena.
29. 115. člen Osnutka ustave. Ta določba ni uvrščena v poglavje o državnem zboru (med pravice poslancev), marveč v poglavje o vladi (med dolžnosti vlade). Možnost zahtevati interpelacijo sicer predvideva tudi Ustava SFRJ v drugem odstavku 305. člena.
30. Razlaga Osnutka ustave, drugi del (Zgradba ustave), tretji odstavek.
31. Drugi odstavek 23. člena Osnutka ustave: "Sodi mu lahko samo sodnik, ki je izbran po naprej z zakonom ter sodnim redom določenih pravilih."
32. Pravice do odvetnika pri prvem zališanju npr. velika večina državljanov nikoli ne potrebuje, pravice, ki jih imajo ljudje npr. v podjetju, v razmerju do organov oblasti (npr. upravnih organov) in podobne pravice, pa prihajajo vsak dan v poštev.
33. Določa jo drugi odstavek 235. člena Ustave SR Slovenije in tretji odstavek 190. člena Ustave SFRJ.
34. Drugi in tretji odstavek 232. člena Ustave SR Slovenije in drugi odstavek 236. člena Ustave SFRJ.
35. Tretji odstavek 236. člena Ustave SR Slovenije in 189. člen Ustave SFRJ.
36. 136. člen Osnutka ustave.
37. Prav v poglavju o lokalni samoupravi je bila ureditev po Ustavi SR Slovenije zelo izčrpna in je določala številne pristojnosti občine in krajevne skupnosti.
38. Šolski primer razvrščanja vrednot v pravu predstavlja kazenski zakon. Glede na višino kazni, ki je zagrožena, lahko vrednote kot so življenje, zdravje, čast, premoženje, avtorska pravica in druge, razvrstimo v hierarhičen red.
39. Vrednote so kot cilji družbe, merilo za odločanje zakonodajalca, izrecno navedene v temeljnih načelih ustave, povzeti pa jih je mogoče tudi iz normativnega dela.
40. 242. člen Ustave SR Slovenije in 196. člen Ustave SFRJ: "Vsakdo je dolžan priskočiti na pomoč drugemu, ki je v nevarnosti in solidarno z drugimi odvrčati splošno nevarnost."
41. Npr. 148. člen KZ SR Slovenije (Nedovoljeno posojanje denarja); drugi odstavek 149. člena KZ SR Slovenije (Nedovoljeno razpolaganje s stanovanji); 171. člen KZ SR Slovenije (Goljufija); 174. člen KZ SR Slovenije (Oderuštvo).
42. Skupščina Republike Slovenije je kot zadnji dan roka določila 30.

november 1990, kar skupaj znaša približno šest tednov od dneva objave Osnutka ustave. Sklep skupščine je objavljen skupaj z Osnutkom ustave.

43. Osnutek ustave za označitev Republike Slovenije uporablja kar štiri načine: govori o Republiki Sloveniji (npr. 1., 2., 3. člen); o Sloveniji (npr. prvi in četrti odstavek 99. člena); o republiki, pri čemer je beseda včasih zapisana z malo začetnico (npr. prvi odstavek 33. člena, prvi odstavek 84. člena), drugič pa z veliko začetnico (drugi odstavek 43. člena).
44. V tretjem odstavku 109. člena Osnutka ustave so naštetih ministri, ki naj bi bili člani sveta nacionalne varnosti. Iz besedila člena ni jasno razvidno, ali je "minister za zunanje zadeve, za obrambo in za notranje zadeve" ista oseba ali gre za več oseb. Poleg tega vsakršna reorganizacija upravnih organov, s katero bi se ministrstva združila, preimenovala ali organizacijsko spremenila, vnese nepotrebno netočnost v pravni red. Dikcija, ki je uveljavljena v dosedanjem pravnem redu, bi bila namesto "minister za zunanje zadeve", "funkcionar, ki vodi upravni organ, pristojen za zunanje zadeve" ali kaj podobnega. Podobno velja za direktorja uprave za državno varnost iz istega člena.
45. Po četrtem odstavku 95. člena Osnutka ustave je državni zbor vezan na izid referendum, ni pa določeno za kakšno dobo njegova vezanost velja. Če bi takšno dikcijo upoštevali, bi bil državni zbor časovno neomejeno vezan na izid referendum.
46. Pri pisanju števil Osnutek ustave besedi petdeset tisoč na treh mestih zapiše skupaj (petdesettisoč), in sicer v drugem in v petem odstavku 158. člena in v drugem odstavku 161. člena.

PRAVICE IN SVOBOŠČINE V PREDLOGU USTAVE

Pravice in svoboščine državljanov so standardna vsebina vsake ustave. Ustava je neposredna garancija za njihovo uresničevanje, toliko bolj, ker so to ustavne kategorije, ki so priborjene - so rezultat družbenih sporov in spopadov.

Ravno zagotavljanje svoboščin in pravic državljanov je v preteklosti predstavljalo ratio sprejemanja ustav. V začetku so bile pravice državljanov določene s posamičnimi dokumenti (npr. Magna Charta Libertatum, Zakon Habeas Corpus, Bill of Rights), za katere se je monarh obvezal, da jih bo spoštoval, z nastankom popolnih ustav pa so postale te pravice njihov sestavni del. Prve, še nepopolne ustave, so v glavnem urejale le vprašanja svoboščin in pravic človeka, v ustavah sodobnih držav pa običajno obstaja posebno poglavje o svoboščinah, pravicah in dolžnostih državljanov, pri čemer so drugi deli ustave, zlasti del o delovanju državnih organov, usklajeni s tem delom. Ustavne določbe o državni organizaciji so garancija za uresničevanje človekovih pravic in svoboščin. Ta garancija je potrebna predvsem zato, ker je "bistvo boja za človekove pravice v prizadevanjih po utesnitvi oblasti in določitvi mej, ki jih le-ta ne sme prestopiti." (Perenič; 1988:20) Posameznik se namreč svojim pravicam in svobodi nikoli ne želi odpovedati, neprestano pa obstaja nevarnost, da se mu jih odvzame. Rousseau je celo zapisal, da "odreči se svoji svobodi pomeni isto kot odreči se lastnostim človeka, svoji človečnosti in celo svojim dolžnostim. Ni ga nadomestila, zaradi katerega bi se nekdo vsemu temu odrekel. Takšno odrekanje je nezdržljivo s človekovo naravo in moralnejše je odvzeti vsako moralnost svojim dejanjem, kot odvzeti svobodo svoji volji." (Rousseau, 1978: 98)

„Biti svoboden“ ima tri različne pomene, in sicer da:

a) „smem“ - svoboda v tem primeru pomeni, da je nekaj dovoljeno,

b) „lahko“ - svoboda v tem primeru pomeni, da imam zmožnost ali sposobnost biti svoboden in

c) „imam moč“ - svoboda v tem primeru pomeni, da morajo zanje biti izpolnjeni določeni pogoji (npr. materialni ali katerikoli drugi).

Razlika med „smem“ in „lahko“ odgovarja razlikovanju med zunanjo in notranjo sfero svobode oziroma razlikovanju med pozitivnim in negativnim konceptom svobode. Ko govorimo o negativnem konceptu svobode, mislimo predvsem na „odsotnost zunanjih ovir za individualno dejavnost, kar se predvsem izraža kot pravica človeka, da ureja svoje življenje brez vpletanja oblasti“. (Čavoški, 1981:89) Ali še bolj natančno: „S stanjem svobode razumemo stanje zaščite, ki dovoljuje vladanim, da se učinkovito uprejo zlorabam oblasti vladajočih.“ (Sartori, 303) Pozitiven koncept svobode oziroma notranja sfera svobode implicira posameznikove psihološke in druge lastnosti, ki določajo njegovo sposobnost svobodnega delovanja. Za posameznika je demokratičen zgolj tisti sistem, ki mu omogoča, da svobodno izraža svojo individualnost na vseh področjih družbenega delovanja (političnem, ekonomskem, kulturnem,...).

Vendar pa nobena družba ne more posamezniku zagotoviti popolne svobode, kajti vsak posameznik je odgovoren za tisto svoje obnašanje, ki zadeva tudi ostale člane družbe. V zadevah, ki zadevajo samo njega, je posameznik „neomejen gospodar nad samim seboj, nad svojim telesom in dušo.“ (J.S. Mill, 1988: 118) Edini razlog, zaradi katerega se lahko posameznikova svoboda omeji, je, da se mu prepreči, da bi storil krivico drugim. Omejevanje svoboščin in pravic z utemeljitvijo, da je to v posameznikovo lastno dobro, fizično ali moralno, ni dovolj dobro opravičilo. „Posameznik ne more biti pravično prisiljen, da nekaj

stori ali da se nečesa vzdrži, ker bi to bilo za njega boljše, ker bi ga naredilo srečnejšega ali ker bi bilo po mnenju ostalih modro ali celo pravilno tako delovati." (J.S. Mill, 1988: 118)

Ta ugotovitev prav gotovo postavlja pod vprašaj moralne temelje demokracije kot sistema, v katerem se "delovanje določenih pripadnikov organizirane skupine (delovanje predstavnikov) pripisuje tudi ostalim pripadnikom, oziroma, da ostali pripadniki sprejemajo to delovanje kot "legitimno" in **obvezujoče** in v skladu s tem ravnajo." (Weber, 1985: 171) V demokraciji, kot sama beseda pove, lahko vse odločitve državne oblasti postavimo na skupen imenovalec - ljudstvo (demos). Drugi člen predloga ustave Republike Slovenije tako pravi, da ima v "Republiki Sloveniji oblast ljudstvo; izvaja jo neposredno na volitvah in po načelu delitve oblasti prek zakonodajnih, izvršnih in sodnih organov." Predlog nove Ustave oblast ljudstva izjemno realistično definira zgolj kot tisto, kar oblast ljudstva v sodobnih demokracijah v resnici je - akt volitev in nič več. Dejanska oblast je v rokah predstavnikov v parlamentu. To je dejstvo, saj tako kot ima posameznik pri drugemu posamezniku mejo in potrditev svoje svobode, tako ima tudi demokracija kot vladavina ljudstva svojo mejo in potrditev v odločitvi posameznika na volitvah, referendumu ali podobni obliki neposrednega izražanja volje državljanov. Poleg te osnovne pravice, da na neposreden način izražajo svojo voljo, imajo državljani v predlogu ustave zagotovljene tudi druge pravice in svoboščine. Ob tem velja poudariti, da so avtorji ustavnega predloga k problematiki človekovih pravic in svoboščin pristopili na primerjalno-pravni način. Upoštevali so namreč vse najpomembnejše mednarodne dokumente, ki kodificirajo spoštovanje človekovih pravic in svoboščin (Splošno deklaracijo o človekovih pravicah, Mednarodni pakt o ekonomskih, socialnih in kulturnih pravicah, Mednarodni pakt o državljanskih in političnih pravicah, Evropsko konvencijo o varstvu človekovih pravic, Helsinško sklepno listino, ustavne rešitve teh vprašanj v sodobnih demokratičnih državah) in tako v razpravo ponudili dokument, ki ne zanemarja

nobene mednarodno sprejete in uveljavne norme s tega področja. Vendar pa razprava o predlogu ustave kljub temu ne more mimo določenih dilem, ki se pojavljajo v zvezi z varovanjem človekovih pravic in svoboščin, saj so nekateri predlagani člani, ki urejajo to snov, vprašljivi.

Tako je nedvomno eno od najpomembnejših vprašanj ustavne debate, kdaj in pod katerimi pogoji se lahko pravice in svoboščine državljanov omejijo. Tako v 15. členu predloga ustave (začasna omejitev in razveljavitev pravic) lahko preberemo: "S to ustavo določene pravice je izjemoma dopustno začasno razveljaviti ali omejiti, kadar izjemna in splošna nevarnost ogroža obstoj države. Sklep o taki nevarnosti in zaradi nje uvedeni začasni razveljavitvi ali omejitvi pravic mora sprejeti in objaviti državni zbor Republike Slovenije. Pravice se smejo razveljaviti ali omejiti le za čas trajanja take nevarnosti, vendar strogo v obsegu, ki ga tako stanje zahteva, in to tako, da sprejeti ukrepi nimajo za posledico zapostavljanja, ki bi temeljilo le na rasi, narodnostni pripadnosti, spolu, jeziku, veri (variantni dodatek: političnem prepričanju) ali družbenemu položaju." Določbe 15. člena predloga ustave pa ne dopuščajo nobenega začasnega razveljavljanja ali omejevanja pravic, določenih v 16. (nedotakljivost človekovega življenja in prepoved smrtne kazni), 19. (varstvo človekove osebnosti in dostojanstva v postopkih pred državnimi organi), 28. (načelo zakonitosti v kazenskem pravu in prepoved povratne moči zakona), 29. (pravna jamstva kazenskih postopkov), 32. (prepoved mučenja) in 41. členu (svoboda vesti).

V členih 33. (svoboda gibanja), 37. (pravica pisemske tajnosti),

39. (svoboda izražanja) in 42. (pravica do zbiranja in združevanja) pa je eksplicitno zapisano, da je te svoboščine in pravice mogoče omejiti "zaradi zavarovanja nacionalne varnosti, javnega reda ali zdravja ter javne morale", če to "zahtevajo interesi nacionalne in javne varnosti", če je to "neizogibno potrebno za varnost države". Te omejitve so v skladu z 29.

členom.

Splošne deklaracije človekovih pravic, ki dovoljuje omejitve izvajanja zakonitih pravic in svoboščin, katerih namen je "zavarovati obvezno priznanje in spoštovanje pravic in svoboščin drugih ter izpolnjevanje pravičnih zahtev morale, javnega reda in splošne blaginje v družbi." Razlaga razlogov, zaradi katerih se lahko omejijo človekove pravice, pa ni povsem enotna, ker se mednarodna merila in standardi na področju pravic človeka in državljana razlikujejo od tistih, ki jih priznavajo posamezne države. Ko govorimo o "zavarovanju nacionalne varnosti, javnega reda ali zdravja ter javne morale", o "interesih nacionalne in javne varnosti" in o "zavarovanju varnosti države", lahko upravičeno domnevamo, da ima takšna, površna opredelitev razlogov, ki dajejo državi pravico suspenza pravic, določen namen. Njihova ohlapnost in širina omogočata povsem arbitrarno odločanje o tem, kaj in kdo ogroža državno varnost, nacionalni interes, javno moralo itd. Pri tem avtorji predloga ustave v razlagi poudarjajo, da so vse možnosti za suspenz ustavnih pravic in svoboščin predlagane v skladu z mednarodno sprejetimi standardi, ki predpisujejo tako postopkovne kot vsebinske omejitve razveljavitve pravic. S tem naj bi bila odpravljena doslej veljavna ustavna klavzula, ki je dajala državi splošno pooblastilo, da omeji določene človekove pravice, kar ni popolnoma res, saj ima država takšno splošno pooblastilo tudi po predlogu nove ustave, in sicer na temelju 15. člena. Sedanji predlog rešitve tega problema je bolj sprejemljiv zgolj zaradi tega, ker dodatno eksplicitno navaja, katere pravice se lahko omejijo in pod kakšnimi kriteriji. Vendar pa še vedno posega na področja, ki jih s stališča pravic človeka in državljana ni mogoče omejevati, tudi z ustavnimi zakoni ne. Eno takšnih področij je svoboda izražanja, ki jo, kot smo že omenili, ureja in nakazuje možnosti omejevanja 39. člen predloga. Svoboda izražanja je tisto področje človekovih pravic in svoboščin, ki ga ni mogoče omejevati "zaradi zavarovanja nacionalne varnosti, javnega reda ali zdravja ter javne morale". Vsebina 39. člena predloga ustave neposredno nudi možnosti za

sprejemanje zakonodaje, ki bi po svoji vsebini spominjala na zloglasni 133. člen kazenskega zakonika SFRJ. V demokratični državi mora namreč posamezniku pripadati pravica, da sodeluje tako v "demokratičnem procesu", kot tudi **nasproti** "demokratičnemu procesu". Brez slednjega bi lahko nastal vtis, da je v demokraciji posameznik popolnoma in povsem član demokratičnega kolektiva, t.j., da je posameznik reduciran na kolektiv, kar pa ni smisel demokratičnih, temveč totalitarnih oblik vladavine. Svoboda izražanja misli, svoboda govora in javnega nastopanja, svoboda tiska in drugih oblik javnega obveščanja in izražanja so prav tiste pravice in svoboščine, ki državljanom omogočajo, da delujejo "proti demokratičnemu procesu", natančneje, proti državi.

Z vidika varovanja človekovih pravic in svoboščin je sporna tudi preambula v ustavo zaradi določila o svetosti življenja, ne sicer zato, ker izraža filozofsko stališče določene filozofske šole, temveč zato, ker je njena vsebina tako splošna, da je nemogoče pravno določiti njen pomen. Kot taka gotovo ne sodi v ustavo, saj mora le-ta kot najvišji politični akt države temeljiti na konsenzu o rešitvi ključnih vprašanj, ki so zgodovinsko delila družbo, kot najvišji pravni akt pa se mora odlikovati z jasnostjo, preciznostjo in nedvoumnostjo. Predlagana preambula pa ne zadovoljuje ne prvega ne drugega kriterija. Nasprotno, njeno striktno tolmačenje omogoča celo sprejetje restriktivne zakonodaje na področju dosedaj zajamčene pravice do svobodnega odločanja o rojstvu svojega otroka. Nasprotniki splava v Združenih državah Amerike se v svojih kampanjah sklicujejo prav na svetost življenja (sanctity of life). Za sveta smatrajo tudi življenja še nerojenih otrok, ki si prav zato po njihovem mnenju zaslužijo zakonsko zaščito - zaščito pravice do življenja.

Vendar pa je ameriško vrhovno sodišče leta 1973 odločilo, da tako interpretacijo zavrne. Po mnenju vrhovnega sodišča ustavne garancije osebne svobode posameznikov, ki jih zagotavljata peti in štirinajsti ustavni amandma, vključujejo tudi pravico žensk, da odločajo o rojstvu spočetega otroka. Omenjena amandmaja

resda zagotavljata "življenje, svobodo in varnost" vsem osebam, vendar pa to ne vključuje zaščite "življenja" fetusa, ker ustavni pojem "oseba" ne vključuje nerojenih otrok.

Splav je tudi pri nas občutljiva tematika, okoli katere se bo težko dosegel kompromis, saj argumenti zanj ("pro-choice") in proti njemu ("pro-life") zadevajo v temeljne moralne in religiozne principe. Kot smo videli, predlagana preambula omogoča različne razlage pravice do splava, vendar pa bi omejevanje te pravice omogočala tudi preambula, ki bi "svetost življenja" nadomestila s pomensko jasnejšim izrazom "nedotakljivost človekovega življenja". To govori v prid temu, da se je v preambuli zaradi nejasnosti in dvoumnosti potrebno odreči vsem atributom, povezanim z življenjem.

Predpostavimo, da bo predlog nove slovenske ustave s takšnimi ali drugačnimi popravki sprejet z večinsko odločitvijo na referendumu in da bo večini državljanov in prebivalcev Republike Slovenije nova ustava nudila sprejemljive in pravične rešitve. Obenem predpostavimo, da bodo z novo ustavo sprejete tudi določene rešitve, ki bodo za manjšino državljanov nesprejemljive (npr. neenakopravnost isto spolno usmerjenih državljanov). V tem primeru bomo priče nasilju večine nad manjšino. Večina in manjšina sta pri tem zgolj pravni konstrukciji, ki omogočata sprejemanje zakonov. Ob tem naj opozorim na mnenje znanega liberalnega misleca, da je "nasilje je enako škodljivo ali še bolj škodljivo, če se uporablja v skladu z javnim mnenjem, kot če se uporablja v nasprotju z javnim mnenjem." (J.S. Mill, 1988: 123) To je tudi argument proti predlogu, da se ustava sprejme na referendumu, in sicer ravno zato, ker je tiranija javnega mnenja takšna, da preprečuje ekscentričnost. Ekscentričnost pa je za Milla sorazmerna številu genijev, duhovni moči in moralni hrabrosti družbe in je zaželjena, saj pomeni orožje pred tako tiranijo. (J.S. Mill, 1988:159)

Stanislav C. Vidovič

Literatura

- Čavoški, Kosta (1981) *Mogućnosti slobode u demokratiji*. IIC, Beograd.
- Mill, J. Stuart (1988) *Izabrani politički spisi*. Informator, Zagreb.
- Perenič, Anton (1988) *Zgodovinski razvoj človekovih pravic*. V: Jambreč, Perenič, Uršič (1988) *Varstvo človekovih pravic*. Mladinska knjiga, Ljubljana.
- Rousseau, J. Jacques (1978) *Društveni ugovor*. Školska knjiga, Zagreb.
- Weber, Max (1985) *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der verstehenden Soziologie*. J.B. Mohr, Tubingen.

Vlasta Jalušič, Tonči Kuzmanić

PREDLOG DOPOLNIL IN SPREMEMB K OS- NUTKU NOVE USTAVE

Najprej nekaj splošnih pripomb:

V pričujočih pripombah sva se držala objavljenega osnutka ustave v Poročevalec let.XVI, št 17, variantnih dodatkov in pripomb, ki so jih dali poslanci in poslanke na zasedanju skupščine, ki so tudi objavljeni v istem poročevalcu. V poskus "izboljšave" ustavnega predloga sva se spustila predvsem zato, ker je - žal - edini, in ker je očitno spet vsiljena "objektivna situacija" taka, da praktično nihče nima ne časa in ne moči za sestavljanje novega ali alternativnega, tudi midva sama ne. Kot pristaša "kratkih ustav" se torej kljub hudim pomanjkljivostim (predvsem na področju brutalnega črtanja domala vseh elementov "socialne države") vključujeva v razpravo na način, ki ga podaja predlog. Pripombe so zato večinoma že amandmajske.

1. Pripomba glede upoštevanih virov pri sestavljanju ustave:

Meniva, da ni bil upoštevan eden od pomembnih virov, ki se nanaša na pravice žensk in sicer:

Konvencija o odpravi vseh oblik diskriminacije žensk, sprejeta 1979, ratificirana 1981, kjer se v drugem členu države članice zavezujejo

a) da bodo vključile načelo enakopravnosti moških in žensk v svoje nacionalne ustave ali ustrezne zakone, če tega že niso storile, ter da bodo z zakonskimi in drugimi ustreznimi ukrepi zagotovile njegovo praktično uporabo

b) da bodo prepovedale z ustreznimi zakonskimi in drugimi ukrepi, po potrebi sankcijskimi, vse oblike diskriminacije žensk

c) da bodo uvedle pravno varnost pravic žensk enakopravno z moškimi in bodo prek pristojnih nacionalnih sodišč in drugih javnih institucij zagotovile učinkovito varstvo žensk pred vsakim diskriminacijskim postopkom.

To je osnova iz katere izhajajajo drugi zakonski drugi zakonski akti in mednarodna priporočila, ki se nanašajo tudi na socialne in ekonomske pravice. (Npr. MOD št. 113 o enakih možnostih delavcev in delavk in njihovem enakem obravnavanju - delavci z družinskimi obveznostmi - 7/87)

2. Jezik ustave

Ustava se eksplicitno naslavlja samo na državljane, torej zavestno izpušča dikcijo, ki je v slovenskem jeziku za razliko od nekaterih ostalih možna, čeprav je vse bolj zapostavljena, namesto, da bi se poudarjeno uveljavljala. Na ta način že na jezikovni ravni diskriminira državljanke (kljub temu, da se vidnejši politični predstavniki se ob različnih priložnostih sporadično tudi sklicujejo na državljanke).

V ustavo je treba vključiti **dvospolno dikcijo**, sicer bo **več kot polovica državljanstva že eksplicitno izključena iz ustave** (Prvi stavek se naj tako glasi: "Država Slovenija je suverena republika slovenskega naroda in vseh njenih državljanov in državljanek" ali "...državljanov/državljanek".)

3.Preambula

Svetost življenja ne spada v preambulo in ne v tekst ustave iz že večkrat nakazanih in dokazanih razlogov.

1.člen

Država Slovenija je suverena republika državljanek in državljanov Slovenije.

Utemeljitev: republika je oblika države in je iz države šele izpeljiva. Na vseh mestih, kjer se v ustavi govori o republiki je treba govoriti o državi. Iz teksta predloga pa je sicer nasploh razvidno, da se sestavljalci nekako bojijo besede **država**, **državno** (npr. sintagme državna lastnina).

13.člen

V člen dodati še "...ne glede na spolno usmerjenost", "domovino in poreklo", "duševni in telesni ustroj".

Utemeljitev: s tem se ob ostalem promovira tudi enakost drugače spolno usmerjenih, enakost ljudi z drugo domovino in poreklom, invalidov in duševno prizadetih - česar v nobenem primeru ne gre šteti pod "osebne okoliščine".

15.člen

Doda se "spolna usmerjenost"

17.člen

Dodati: "...oseba, ki ji je odvzeta prostost ima neodtujljivo

pravico takojšnjega kontakta z branilcem, ki si ga sama izbere.”

SPLOŠNO: V vseh členih, kjer so pravice, svoboščine in dolžnosti človeka in državljana/državljanke omejene zaradi "zavarovanja javnega reda, zdravja, nacionalne in javne varnosti, javne morale... črtati omejitve pravic iz tovrstnih razlogov. (npr. 37., 39., 42. člen, razen v 33. in v 37.členu, kjer ostane omejitev teh pravic v primeru kazenskega postopka).

Utemeljitev: Ob takšnih omejitvah - ki lahko podležejo samovoljnim interpretacijam oblasti - je možna zloraba omejevanja pravic.

35.člen

Črtati "družinskega", zasebno pomeni hkrati tudi družinsko.

36.člen

Za besedo "stanovanje" se doda beseda "osebno vozilo".

40.člen

Črta se beseda "bistveno".

Utemeljitev: s črtanjem te besede se prepreči samovoljna presoja o tem kaj je v nekem obvestilu ali informaciji bistveno in kaj ni.

41.člen

Drugi odstavek se črta.

Utemeljitev: čeprav otroci niso državljanji/državljanke pa imajo neodtujljive pravice človeka - kar pomeni, da jim nihče, tudi starši ne, ne more vsiliti svojega svetovnega nazora, vere ali

moralnega prepričanja.

43.člen

Dodati v zadnji alineji "na vse funkcije". Vsi državljani/državljanke so enaki, zaradi tega ni mogoče določiti spodnje starostne meje za izvolitve na določene funkcije.

45.člen

Se črta. Odločanje o vojski & demilitarizaciji znotraj ustavne razprave - ki jo je oz. jo bo treba sprejeti v najbolj "nevarnem času" (volitve v Srbiji...) je vsiljeno. O tako daljnosežni odločitvi naj se sklepa na posebnem referendumu.

50.člen

Republika pomaga staršem, otrokom in mladini ter podpira zato potrebne ustanove.

V isti člen dodati drugi odstavek iz 51. člena z dodatkom: Ženske oz. starši imajo... in prvi odstavek 51. člena v celoti.

Obrazložitev: oba starša imata enake pravice in dolžnosti glede vzdrževanja, izobraževanja, vzgoje... otrok. Zaradi tega imata oba tudi enako pravico do podpore republike in socialne varnosti ob izvajanju zgornjih pravic in dolžnosti, razen pravic, ki pripadajo ženski neposredno ob nosečnosti, rojstvu otroka in neposredno po njej.

51.člen

Država priznava enakopravnost vseh oblik življenjskih skupnosti, jih varuje in podpira. Pravna razmerja v njih ureja zakon.

Utemeljitev:

Vse oblike življenjskih skupnosti (tako družinske kot druge) so nujno potrebne za osebni razvoj vsakega posameznika/posameznice. **Zaradi tega so vse vredne enakega varstva, podpiranja in jih je treba priznati v imenu človekovih pravic.**

52.člen

Vsakdo ima pravico do načrtovanja starševstva. Ženska ima pravico, da svobodno odloča o rojstvu svojega otroka.

Utemeljitev: kot jo je podala ZSMS-LS k svojemu predlogu.

53.člen

Besedilo 3. odstavka se spremeni tako kot je predlagala ZSMS-LS.

54.člen

Izpusti se drugi odstavek, upošteva se njegov variantni dodatek, zapisan v osnutku.

56., 58., 60., 61.člen

Upoštevati variantne dodatke v osnutku.

62.člen

Doda se "diskriminacije po spolu".

63.člen

Upošteva se predlog ZSMS-LS o romski etnični skupnosti

75.člen

Drugi odstavek: namesto "matere" se vstavi "nosečnice in starši z majhnimi otroci".

Utemeljitev: starši - tako ženske kot moški - imajo pravico in dolžnost v enaki meri skrbeti za svoje otroke, . Določba o varstvu žensk ali pa mater bi prejudicirala, da moški kot očetje nimajo omenjenih pravic in dolžnosti. Čeprav socialisti predlagajo, da se vstavi namesto beseda "matere" beseda "ženske", češ da gre za "varstvo ženskega spola nasploh", pa je popolnoma jasno, da bi taka določba diskriminirala "ženske kot spol". Upoštevati je treba, da se zakonodaja v zahodni Evropi na tem področju spreminja v prid varstva nosečnic in staršev, torej tako žensk kot moških. (Upoštevati poročilo MOD št. 113 o enakih možnostih delavcev in delavk in njihovem enakem obravnavanju - delavci z družinskimi obveznostmi - 7/87).

76.člen

Predlagani člen se črta, na njegovo mesto pa vpelje nov:

Zagotovljena je pravica ustanavljanja sindikatov in sindikalnega delovanja.

Utemeljitev: Kategorija "delavci", ki je zelo problematična, se je treba izogniti v ustavnem besedilu.

77.člen

Predlagani člen se črta, vpelje se nov:

Zagotovljena je pravica do stavke.

Utemeljitev: kot pri 76. Členu.

SPLOŠNO

V ustavi je treba eksplicitno prepovedati prisilno delo ter vpeljati pravice migrantov.

98.a in 98.b člen (Državni svet)

Naj se črtata, ali pa naj se v Državnem svetu zagotovi tudi spolna in starostna, nacionalna itd... struktura prebivalstva.

99.člen

Varianta se črta, ker starostna omejitev krši načelo enakosti državljanov in državljanek.

(tekst ni lektoriran)

SLOVENSKE USTAVNO-PRAVNE ZAMISLI JUGOSLAVIJE (1921, 1974 in 1990)

1. Uvod

Model konfederacije v Jugoslaviji, ki so ga pripravili strokovnjaki slovenskega državnega vodstva, pomeni z vidika zgodovine slovenske politične misli enega od vrhuncev avtonomističnega razmišljanja Slovencev.

V nadaljevanju želim prikazati genezo slovenskih političnih modelov urejevanja skupnostnega življenja v Jugoslaviji. V analizo so bili vključeni dokumenti, ki so (bili) funkcionalno povezani s procesom ustavnih sprememb, izražajo prevladujoč politični interes legalnega slovenskega politične stranke ali organa, da so bili ponujeni kot možnost ali model skupnostnega bivanja v okviru Jugoslavije ter da vključujejo pomembne avtonomistične elemente. Ta selektivni pristop predpostavlja zahtevo o izpustitvi mnogih avtonomističnih narodnih konceptov, kot so npr: Resolucija kulturnega odseka v Ljubljani (1918), Avtonomistični program Slovenske ljudske stranke (1923), Avtonomistični program Slovenske republikanske stranke kmetov in delavcev (1925), Slovenska deklaracija oz. punktacije Slovenske ljudske stranke (1932), Program slovenskih narodnih revolucionarjev (1933), Ustanovni manifest KPS (1937), Kamniška izjava JSZ (1938), Programska izjava Kaj hočemo ZDLS (1939), Temeljne točke Osvobodilne fronte (1941), Proglas zbora odposlancev slovenskega naroda (1943) (več v Prunk, 1986, s. 149-284), Prispevki za slovenski narodni program (57. št. Nove revije) , Majniško deklaracijo 1989, Deklaracija o

slovenski suverenosti RS (1990) ter še vrsto političnih programov posameznih gibanj in strank ter tudi spisov avtorjev kot so Krek, Prepeluh, Lončar, Gosar, Ude, Vodušek, Štebi, Gustinčič, in nekateri sodobni pisci.

S tega vidika je zanimiva in tudi teoretsko relevantna primerjava zlasti treh artefaktov: Ustavni predlog Jugoslovanskega kluba (izvirno je to predlog Slovenske ljudske stranke, ki pa je bil potem predstavljen kot skupni predlog Jugoslovanskega kluba iz leta 1921, v katerega so bile združene SLS, Hrvatska pučka stranka in Bunjevsko-sokačka stranka), ustava leta 1974, ki jo je takrat oktroirala Jugoslaviji slovenska oz. Kardeljeva linija v zvezi komunistov ter že omenjen "postustavni" koncept konfederacije, ki je bil, verjetno ne nenaključno, prav tako predložen kot skupen slovensko-hrvaški model.

Izbor teh dokumentov, ki urejujejo odnose v večnacionalni jugoslovanski skupnosti, glede na družbeno ureditev slučajno sovpadajo s tremi Jugoslavijami: z monarhijo, s socialistično republiko in s tretjo, ki ji, če sploh bo, trenutno še ne vemo naziva.

Dejstvo je, da je avtonomija temeljni aspekt politične organizacije moderne skupnosti, ki je kompleksen sistem. V političnih teorijah najdemo različne opredelitve, pa tudi klasifikacije pojma avtonomije 1) Pogosto se pojem opredeli s sorodnimi kot so neodvisnost, samoupravnost, suverenost, samostojnost, celo decentraliziranost, policentričnost, federalizem ipd. V politični teoriji obstaja temeljna razdelitev avtonomije na dve zvrsti, t.j. na personalno in institucionalno (Lane, Ersson, 1987). Z vidika skupnostnega življenja narodov nas seveda posebej zanimajo oblike institucionalne avtonomije, znotraj katere sta dve temeljni: teritorialna in funkcionalna. Pri teritorialni bi mogli razločevati več stopenj: decentralizacijo, federalizacijo (tudi v okviru nje več stopenj, med njimi najvišjo - konfederacijo), posebno teritorialno avtonomijo, ter polno avtonomijo oz. nacionalno državo. Tudi funkcionalna avtonomija ima več oblik pojavnosti. V politični

misli in zgodovini na Slovenskem moremo razlikovati med stanovsko korporativno avtonomijo, socialistično-samoupravno in današnjo, prepočasi se razvijajočo avtonomijo sindikalnih in drugih gospodarskih in interesnih združenj civilne družbe post-socialističnega obdobja.

„Najnižja“ oblika teritorialne avtonomije je decentralizacija. Značilna je za unitarne države in države z enovito socialnoetnično strukturo in pomeni z vidika racionalnega funkcioniranja sistema nujen prenos nekaterih upravno-administrativnih poslov na nižje upravne enote. Še vedno pa gre le za centralizirano upravljanje skupnosti (sistema), kjer so lokalne samouprave le neobgljen člen izrazitega subordinacijskega sistema strukturiranosti nacije (Francija).

Federalnega principa urejenosti države ne uveljavljajo le etnično pluralistične države, ampak tudi druge. Pojem federacije ne predpostavlja prenos državno-upravnih funkcij na „nižje“ enote kot pri decentralizaciji, ampak pomeni nasproten proces: federalne enote (nosilke izvirne suverenosti) se zaradi skupnih ciljev združijo in prenesejo del svoje suverenosti na „višjo“, federalno raven. V praksi so oblike federacij raznovrstne. Nasploh bi jih lahko delili na tiste, ki nimajo večje dejanske veljave (t.i. simbolne federacije) in tiste, kjer je avtonomija federalnih enot izrazita tudi v praksi (primera Avstrije in Švice).

V nekaterih skandinavskih državah uvajajo t.i. posebni avtonomni status. Deležne so ga posamezne teritorialne enote, ne pa tudi ostali deli države (npr.: Danska tolerira posebne avtonomne pravice otokom Faroe in Grenlandiji). Na nek način prištevamo sem tudi kulturno avtonomijo, čeprav le ta sodi bolj med funkcionalne avtonomije.

Pojem konfederacije je najbolj sporen. Načelno naj bi predstavljal najvišjo obliko avtonomije pred popolno samostojnostjo. Po drugi strani pa konfederacijo pojmujejo kot obliko naddržavne (in mednarodne) organizirane skupnosti, kar je seveda nekaj drugega kot pa način urejanja odnosov znotraj države. Med tema

dvema interpretacijama koleba tudi omenjeni konfederalni predlog.

Od oblik t.i. horizontalne (teritorialne) avtonomije, ki temeljijo na teritoriju, razločujemo funkcionalne avtonomije, ki temeljijo na obstoječih in (vertikalno) organiziranih družbenih dejavnostih. Gre za pomembne oblike avtonomije, ki jim tudi evropska politična znanost posveča veliko pozornost (N. Leser in dr., 1988). Zlasti v Srednjeevropskih državah je ta oblika avtonomije zelo uveljavljena. Tradicionalna slovenska politična misel ji je prav tako posvečala precej pozornosti.

Tradicionalna slovenska samoupravna politična misel je v glavnem temeljila na krščanskih solidarističnih načelih. Na nek način je predstavljala odpor unitarizmu in centralizmu moderne liberalne države, večinski politični demokraciji, ki je potencialno predstavljala nenehno grožnjo slovenskemu, manjšinskemu narodu v jugoslovanskem državnem okviru. Zato moramo slovensko avtonomistično misel razumeti kot odpor velikosrbski državopolitični doktrini. Možnosti za uveljavitev teritorialne avtonomije, ki bi se pokrivala z etničnimi mejami, takratna razmerja sil niso dopuščala. Vidovdanska ustava je predvidela razdelitev celotnega državnega ozemlja na upravne oblasti, kjer je vsaka oblast lahko štela največ 800.000 prebivalcev (več Perovšek, 1984, str. 6). Poleg tega omenjena decentralizacija oziroma razdelitev države na upravne oblasti, ki jo je podal vladni ustavni predlog, ni upoštevala naravnih, socialnih in kulturnih razmer, ampak mu je bil glavni kriterij število prebivalcev. Načelnik Jugoslovanskega kluba in voditelj Slovenske ljudske stranke dr. Anton Korošec je o tem dejal, da so "dali številki nalogo, da ubije zgodovinske poglede na razdelitev zemlje" (po Hohnjec, 1928, str. 45). Takšna unitarizacija in centralizacija ni odvzela vseh ključnih elementov državnosti le bivši Srbiji, Črni gori in Hrvatski, ampak tudi Sloveniji, kolikor jo je le-ta imela v dva meseca obstoječi državi SHS leta 1918 in še nekaj časa po tem.

Omenjeni ustavni predlog, pa tudi nekateri drugi *stanovsko-samoupravni koncepti* na Slovenskem 2) so poskušali doseči večjo samostojnost po drugi poti, t.j. po poti funkcionalne avtonomije stanov, ki naj bi, kljub temu, da bi bili v načelu vsedrjavno organizirani, ohranili samoupravo tudi na različnih teritorialnih ravneh družbene organiziranosti. Vendar pa ostaja osnovni pou-darek na stanovski samoupravi 3).

Osrednja značilnost stanovskih koncepcij je v omejevanju mehanizma trga tako na gospodarskem, socialnem in političnem področju. V gospodarstvu so stanovske samouprave težile k načrtnemu in dogovornemu gospodarstvu ali vsaj močno uravnavanemu in organiziranemu trgu. Na področju sociale naj bi stanovi in korporacije prevzemale del socialnih funkcij države. Večji del teh pristojnosti naj bi sodil v samoupravne stanovske skupnosti. Podvajanje sicer državnih pristojnosti in funkcij pa se v stanovskih avtonomističnih modelih ne konča le na področju gospodarstva in sociale, temveč le ti posegajo tudi na raven države. Če že niso popolnoma razvrednotili sistema večinske parlamentarne demokracije, ki je, kakor so ugotavljali, mehanizem za favoriziranje večinskega naroda, so ga skušali nekateri bistveno omejiti z zamislijo dvozbornočnega parlamenta oz. kombinacije političnega in funkcionalnega predstavnštva. V t.i. samoupravni zbornici naj bi bil uveljavljen delegatski princip, kjer bi odločitve sprejemali konsenzualno.

Če je bila stanovska avtonomija v političnem smislu doktrina srednjeevropskega katoliškega gibanja, je bilo *socialistično samoupravljanje* politična doktrina jugoslovanskega komunističnega gibanja. Temeljilo je na podmeni, da lahko samoupravno organizirane družbene dejavnosti odvezamejo (politični) državi vse njene bistvene funkcije. Tako zasnova krščanskega stanovskega avtonomizma kot koncepcija komunističnega samoupravljanja sta bili zamišljeni kot nadomestilo meščanskega družbenega in političnega sistema. Obe obliki funkcionalne avtonomije sta predpostavljali funkcionalno zastopanje (avtentičnih) interesov, zapostavljali sta demokratično načelo "en človek en glas",

zavračali ali močno relativizirali politični parlamentarizem, bili kritično nastrojeni zoper strankarski politični pluralizem, načela večine itd. Poudarjali sta pomen naroda kot osrednjega subjekta sistema ter načeli decentralizacije in deetatizacije (več v Zver, 1990, s. 153 idr.).

2. Primerjava ustavnega predloga Jugoslovanskega kluba, Ustave 1974 in konfederalnega modela

Posamezne politične deklaracije in izjave nekaterih slovenskih političnih strank in organizacij so mnogo daljnosežnejše kot pa te, ki bodo predmet analize.³⁾ Zlasti zaradi tega, ker niso bile pripravljene kot splošno jugoslovanski projekt, ampak za lastne politične in volilne potrebe. V omenjenih treh dokumentih nas zanimajo le tisti elementi, ki se nanašajo na strukturirano komunikacijo na zvezni ravni.

A. Ustavni Predlog Jugoslovanskega kluba

Predlog je najprej pripravila SLS. Podprli in sprejeli sta ga tudi dve stranki iz Hrvaške ter ga potem skupno zastopali na sejah ustavodajne skupščine. Na njenih sejah 12. maja je bilo odločeno, da bo ustavodajna skupščina odločala le o vladnem (unitarističnem in centralističnem) predlogu. Glasovanje, ki je bilo na Vidov dan, 28. junija 1921, je nato Jugoslovanski klub bojkotiral. Od skupno 419 glasov je "za" glasovalo 223 poslancev.

Ker je konkurenčni ustavni predlog malo znan v javnosti, povzemimo nekatera ključna določila. Predvideval je, da se

„država Srbov, Hrvatov in Slovencev“ deli na pokrajine, okrožja (županije) in občine. Pokrajine so te: 1. Srbija, 2. Hrvatska in Slavonija z Medžimurjem, 3. Bosna in Hercegovina z Dalmacijo, 4. Črna gora, 5. Vojvodina, 6. Slovenija s Prekmurjem.

2. Pokrajine so razdeljene na okrožja in občine, ki so prav tako kot pokrajine osebe po javnem in zasebnem pravu. Okrožja (županije), srezi in občine so samoupravne enote.

3. Vsaka pokrajina, okrožje (županija) ima svojo skupščino, oziroma svoj odbor. Pokrajinska in okrožna skupščina sami volita svoje predstavništvo.

4. Pokrajina ima lastno vlado, ki jo sestavi predsednik. Pokrajinska vlada je najvišji organ pokrajinske samouprave. Samouprava obsega: 1. notranje zadeve, 2. trgovino in obrt, 3. gradbeništvo, 4. gozdarstvo in rudarstvo, 5. kmetijstvo, 6. agrarno reformo, 7. prehrano, 8. prosveto in verstvo, 9. zdravstvo, 10. socialno politiko, 11. pravosodje, 12. finance.

...6. Predsednik pokrajinske vlade in njeni člani so glede vseh avtonomnih zadev odgovorni pokrajinski skupščini...” (povzeto po Prunk, 1986, str. 192-195, objavljeno tudi v Hohnjec, 1928).

Člen 69. nadalje določa politično strukturiranost na zvezni ravni: “Narodno predstavništvo sestoji iz dveh koordiniranih zbornic: politične in socialno ekonomske...”

70. Politična zbornica sestoji iz 200 poslancev, katerih polovico voli ljudstvo po stanovih z enakim, neposrednim in proporcionalnim glasovanjem, drugo polovico pa tvorijo delegati pokrajinskih stanovskih zbornic..

... 72. V področje politične zbornice spada:

A. P o p o l n a zakonodaja v sledečih zadevah:

1. Državljanstvo, domovinsko pravo, svoboda kretanja, policija (potni predpisi, nadzorstvo nad tujci), anagrafa itd.

2. Pravica združevanja, zborovanja, tisk.

3. Vse civilno, kazensko, zemljiško in strokovno pravo

(obratno, industrijsko, trgovinsko, menično, bančno, borzno, pomorsko, rudniško, vodno pravo itd. izvzemši stanovsko pravne zadeve).

4. Vojska in mornarica.

B. O k v i r n a zakonodaja v sledečih zadevah:

1. Odnos med državo in cerkvijo. Pravice verskih združenj.

2. Prosveta.

3. Organizacije uprave in sodstva.

73. V področju socialnoekonomske zbornice spada:

A. P o p o l n a zakonodaja v sledečih zadevah:

1. Denar, monopoli, državna posojila in vsi finančni posli, ki se tičejo cele države.

2. Prometna sredstva, ki so važna za celo državo (železnice, paroplovba, zrakoplovstvo, pošta, brzojav, telefon).

B. O k v i r n a zakonodaja v sledečih zadevah:

1. Vse stanovskopravne zadeve (poljedelsko, obratno, industrijsko, trgovsko, uradniško, delavsko pravo). Organizacija stanovskih zastopstev, odvetniški, notarski, inženirski, zdravniški itd. red.

2. Razlastitev (socializacija) naravnih bogastev produkcije, prodaje in konzumavažnih potrebščin.

3. Strokovno šolstvo.

4. Zadružništvo, socialna politika.

5. Zavarovanje.

74. V plenum, ki sestoji iz obeh zbornic narodnega predstavništva, spadajo sledeče zadeve:

a/ Odobrenje vojne napovedi in mirovnih sklepov ter vseh političnih in carinskotrgovskih pogodb s tujimi državami.

b/ Sklepanje o državnem proračunu.

Vse druge zadeve spadajo v pristojnosti pokrajin in samoupravnih enot, katere so tem podrejene...

77. Predlog, ki ga je ena zbornica sprejela, se pošlje drugi v odobritev; ako ga druga zbornica sprejme brez pripomb, se smatra, da je narodno predstavništvo predlog sprejelo..." (ta del povzet po Gosar, 1932, s. 161-163).

Predlog Jugoslovanskega kluba v 26. členu predvideva še en korporativni mehanizem. Celotno gospodarstvo naj bi nadzorovali gospodarski sveti, ki bi bili sestavljeni po paritetnem načelu iz "podjetnikov, delavcev (nameščencev) in konzumentov". To naj bi bili strokovni korporacijski organi, ki bi s svojim delovanjem (nadzorna funkcija) dodatno ovirali avtonomno delovanje struktur sistema (Gosar, 1932, s. 163). Ti organi so imeli še dodatne parlamentarne naloge (predlaganje zakonov itd.).

Kot smo omenili že zgoraj, je bil ta avtonomističen predlog, kot tudi Protičev, zavrjen. Regent Aleksander in Pašičeva vlada sta popolnoma obvladovala politično sceno v novi "nacionalno jedinstveni" državi. Med argumenti, s katerimi so zavračali slovenske avtonomistične težnje, so bili celo taki, da Slovenci niso sposobni avtonomije in samouprave zaradi prenizkega "kulturnega nivoja" (Jovanovič, povzeto po Ribičič-Ribarič, 1983, s. 136). Vidovdanska ustava je nasprotno vsem avtonomističnim zahtevam predvidela izrazito centralistično in unitaristično državo, v kateri je imel kralj močno izvršno oblast ter tudi pomembne pristojnosti v okviru zakonodajne oblasti. Kralj je imenoval predsednika in člane vlade (ministrski svet), ki so mu bili neposredno odgovorni. Jasno je bilo, da v taki državi, kjer se ni mogel uveljaviti niti normalni parlamentarizem, ni bilo nobene možnosti, da bi uveljavili na vsedržavni ravni etnični pluralizaciji primeren sistem avtonomije.

Volilni mehanizem političnega parlamenta je temeljil na splošni in enaki volilni pravici. Slovenski nacionalni interesi bi na ta način težko prihajali do izraza, če se slovenske politične stranke ne bi vezale na najmočnejše, srbske stranke. Slovenski volilci so predstavljali le eno desetino volilnega telesa. Mehani- zem odločanja v tej zbornici naj bi bil večinski, saj, kot je pisal eden od avtorjev tega dokumenta (A. Gosar), kompromis na tej ravni ni mogoč zaradi narave vprašanj, o kateri se odloča.

Popolnoma druga logika je bila predvidena za socialnoeko- nomski zbornici. V njej naj ne bi bila enaka volilna pravica, ampak sorazmerna: "Po en glas za vsakogar, kjer in kolikor gre za njegove zadeve, interese in koristi" (Gosar, 1932, s. 161). V tej zbornici naj bi prihajali do izraza avtentični socialni in eko- nomski interesi in ker je del tega parlamenta sestavljen tudi po "pokrajinskem" ključu, ki se, vsaj kar se Slovenije tiče, pokriva z etničnimi mejami. Ker je drugi del samoupravnega predstavi- ništva sestavljen po proporcionalnem načelu, bi to lahko pomeni- lo, da so avtorji tega predloga predvidevali, da bodo v nekaterih ključnih stanovskih predstavništvih, kot so industrijsko, trgov- sko in morda tudi delavsko, imeli slovenski predstavniki večino ali vsaj primerno pogajalsko izhodiščno pozicijo, saj je bila Slovenija gospodarsko najrazvitejša jugoslovanska pokrajina. Toda četudi bi slovenski in hrvaški interesi prevladovali v drugi zbornici, bi to še ne zagotavljalo končnega uspeha v procesu odločanja, saj je procedura sprejemanja zakonov predvidevala koordinacijo s politično zbornico.

V politični zbornici gre seveda za politično parlamentarno predstavniško, v socialno ekonomski pa za delegatsko načelo predstavljanja.

Glede na zgoraj predstavljene pristojnosti obeh ravni oblasti, državne in pokrajinske, bi težko trdili, da ta ustavni predlog nima nobene avtonomistične vrednosti. Predstavlja celo nekak kom- promis med unitaristično in avtonomistično opcijo, med opcijo decentralizacije in poskusom federalizacije države, ki vključuje

zakonodajno avtonomijo, ki se pokriva z etničnimi mejami Slovencev in predvideva precejšnji obseg pridržane samouprave. Hkrati pa dvozbornični sistem pomeni kombinacijo klasičnega parlamentarnega predstavniškega sistema na ravni države in stanovskega korporativizma. Prav jasno je, da so kreatorji ustavnega predloga dobro uvideli, da bi bili nacionalni interesi v demokratični državi močno omejevani. Zato so posebni poudarek dajali na funkcionalno predstavništvo, na model, kjer je trg izključen iz politike, kjer se odloča konsenzualno, ne pa s preglasovanjem. Nekatero stanovsko-korporativno koncepcije so v tem smislu precej radikalnejše od prikazanega.4)

B. Ustava 74 - labodji spev funkcionalne avtonomije

V stari Jugoslaviji parlamentarni sistem ni normalno funkcioniral niti v 20-ih letih, v času pred diktaturo. V poveljni republiki v prvih letih ni bilo pravega skupščinskega sistema, saj se je vsa oblast koncentrirala v rokah voditeljev komunističnega režima (prezidij je v poveljnih letih prevzel vlogo monarha iz prejšnjega režima). Koncentracija oblasti v osrednjih državno-partijskih organih, kjer je bila uveljavljena popolna subordinacija "nižjih" "višjim". Težišče političnega odločanja je bilo v rokah organov federacije. Ko so ukinili celo zbor narodov - ta odločitev je temeljila na voluntaristični podmeni o razrešitvi narodnega vprašanja v socialistični Jugoslaviji - je bila z državno organizacijskega vidika legalizirana izrazita asimetrična razdelitev pristojnosti med federacijo in republikami, seveda na škodo slednjih. Republike niso imele niti ene pristojnosti, ki bi jih kvalificirale za suverene države (Šnuderl). S krepitvijo centralističnih elementov sistema, s čimer je bila negirana vsakršna nacionalna avtonomija, so v 50-ih letih začeli govoriti o decentralizaciji in deatizaciji. Poleg razvijanja samoupravljanja družbenih dejavnosti

(oz. funkcionalne avtonomije, na začetku predvsem t.i. proizvodnih dejavnosti) je to pomenilo tudi razvijanje posebnega komunalnega sistema. Tako so občine v 50-ih letih dobile nekatere pristojnosti.

Tipični pokazatelj funkcionalnega samoupravnega predstavništva je bil zbor proizvajalcev, ki so ga uvedli leta 1953, v času ukinitve prezidija, vlade in ministrstev na zvezni in republiški ravni.

Ustava 63 je ponovno določila nekoliko več pristojnosti izvršnim organom. V praksi je prihajalo do liberalizacije ekonomskega življenja, federalne enote so dobile nekaj več avtonomnih pravic. Sčasoma se je pokazalo, da bi bile potrebne nove sistemske rešitve za večjo stabilnost sistema. Prvič v povojnem obdobju je prišlo do resnih nacionalnih konfliktov. To je bil med drugim znak, da je potrebno federacijo prilagoditi stvarni nacionalni sestavi in potrebam.

Vendar je ustava 74 postavila ideološki dejavnik (favoriziranje načela samoupravljanja kot oblasti delavskega razreda) nad stvarnimi razmerami v večnacionalni skupnosti, čeprav je bila nacionalna identifikacija državljanov pred razredno in politično. Uvedla je univerzalen delegatski sistem predstavljanja, s katerim je nameravala ojačiti integracijske elemente sistema oblasti delavskega razreda oz. komunističnega režima. To izraža že sama ideološka opredelitev SFRJ kot "socialistične samoupravne demokratične skupnosti", ki vsebinsko dopolnjuje opredelitev Jugoslavije kot "zvezne države kot državne skupnosti prostovoljno združenih narodov...". Hkrati njen najvišji organ skupščina SFRJ ni definiran le kot najvišji organ oblasti (v mejah pravic in dolžnosti federacije) ampak tudi kot "organ družbenega samoupravljanja" (282. člen). Organizacijski princip, ki zagotavlja vertikalno integracijo sistema je delegatski sistem, ki po črki ustave zagotavlja uresničevanje "skupnih" socialističnih, samoupravnih, razrednih in nacionalnih interesov. Ustava 74 je dokončno likvidirala politično predstavništvo, kolikor ga je bilo

v ustavi 63. Ker je bilo samoupravljanje mišljeno kot skupni interes celotne države ("avtorske pravice" nad njim je imela monopolna politična stranka), je bilo jasno, da je bil celotni mehanizem odločanja prepleten s tem faktorjem. In dokler je ZKJ obstajala kot integracijski in usmerjevalni faktor, moralna in politična vest sistema, je delegatski in nasploh skupščinski sistem na zvezni ravni še nekako deloval. Z razkrajanjem ideološkega faktorja v državi in s tem tudi njegovega nosilca - ZKJ, so prišle na dan nepremostljive težave v funkcioniranju federacije. Kardeljizem predstavlja najizrazitejši in najmočnejši poseg "slovenske" politike v Jugoslavijo. Koliko je bila ta politika res slovenska, je drugo vprašanje, dejstvo pa je, da je preminula kot jugoslovanska.

O sestavi Skupščine in o funkcioniranju federacije več na koncu.

C. Konfederalni model Jugoslavije - za koga in čemu?

Konfederalni model Jugoslavije na simbolni ravni izraža poskus konstruktivne vključitve vodstva Slovenije v razpravo o bodoči Jugoslaviji. Ali ima kakšno drugo, praktično politično vrednost, razen taktično-maneverske, s katero slovensko državno vodstvo izraža skrb in pripravljenost ohraniti Jugoslavijo v okvirih, kakršno nam jo je prinesla zgodovina sama? Ne. Nično uporabno vrednost ima tudi srbski predlog demokratične federacije, saj je jasno, da ga ob predpostavki demokratičnega izbora vsi ne bodo sprejeli. Poleg tega med njima ni mogoč kompromis. Res pa je, da ima srbski predlog močnejšo pozicijo v procesu oktroiranja svojega modela Jugoslavije. Temu gredo v prid tudi trenutne mednarodne okoliščine, ki utegnejo bistveno vplivati na razplet jugoslovanske krize. Zgodovinsko gledano Jugoslavija tudi sicer ne bi bila nikoli centralistična država, če bi bili pri njenem konstituiranju upoštevani interesi vseh njenih

narodov. V tem smislu je takšen model konfederalne ureditve prišel na politično prizorišče natanko 72 let prepozno. Vse to govori v prid domnevi, da je t.i. tretja Jugoslavija le neoiliristična in neojugopanslavistična utopija, ki z realnostjo nima dosti zveze.

Model konfederacije, če ga zaznamo skupaj s ponujenimi alternativami, koleba med (ohlapnejšo) federacijo - v tem smislu bi Jugoslavija ohranila svoje elemente državnosti (kar ima določene implikacije v mednarodni skuposti) in v tem bi ta model pomenil obliko državne ureditve z visoko stopnjo avtonomije njenih avtonomnih enot - in konfederacijo kot mednarodno in meddržavno zvezo suverenih članic. Po temeljnih izhodiščih je prvi razlog za priključitev konfederaciji ekonomski interes (Hrvaško vodstvo je nekaj dni po objavi tega skupnega modela, čigar izvirno avtorstvo je slovensko, nekoliko spremenilo in izdalo tekst v obliki predloga, ki omenja, da je osnovni interes za konfederacijo obrambnovarnostne narave). Model konfederacije vsebuje nekaj nejasnosti (zlasti glede organov konfederacije in načina odločanja v njih), ker pa dokument še ni "pogajalska osnova", mu teh strukturnih pomanjkljivosti ne gre šteti za nedoslednost, opozorimo pa nanje v nadaljevanju (zadnje poglavje) vendarle lahko.

Čeprav smo v uvodu zapisali, da pomeni ta model vrhunec slovenske avtonomistične misli v kontekstu urejevanja odnosov v Jugoslaviji, pa ne pomeni sploh prvo konfederalno razmišljanje na Slovenskem. O samostojnosti Slovenije, "ali v federalni ali v konfederalni državni obliki" se je SLS zavzemala v času skupščinskih volitev spomladi leta 1923, ko je premočno zmaga-la, kakor tudi HRSS na Hrvaškem, ki je nastopila s podobnim programom. To je bil svojevrsten plebiscit slovenskega in hrvaškega naroda, ki sta zavračala velikosrbsko centralistično in unitaristično politiko (Perovšek, 1984, s. 18). Veliko večjo avtonomijo, kot jo nudi Slovencem celo Ustava 74, je zahtevala tudi Novačanova Slovenska republikanska stranka, ki se je zavzemala za samostojno Slovenijo v federalni Jugoslaviji po švicar-

skem vzoru. Sedanje avtonomistične zahteve slovenskega naroda imajo torej svojo bogato zgodovino. Le upati je, da ne bo s silo zatrta in s tem spet postala le še zgodovina.

3. Od funkcionalne avtonomije do Nacije?

V sedemdesetletnem obstoju Jugoslavije so zahteve po večjem avtonomnem statusu Slovenije v Jugoslaviji (sicer ne linearno) naraščale. Politično moč teh zahtev so v jugoslovanski zgodovini Slovencev oblikovali mnogi dejavniki, zlasti konkretni politični in gospodarski odnosi med narodi, gospodarski položaj Slovenije. V obdobjih tržnega gospodarstva se je po tržnih mehanizmih v državno blagajno stekalo na prebivalca v Sloveniji približno trikrat več kot je jugoslovansko povprečje, v pogojih netržnega gospodarstva pa je legalizirana ekonomska prevlada nerazvitih nad razvitimi še očitnejša. Zato je spoznanje o neskladnosti med ekonomsko "participacijo" (oz. preveliko davčno obremenitvijo slovenskega gospodarstva in dotacijo republike v zvezni proračun) in političnim vplivom Slovenije vse bolj prisotno v strategiji nacionalne politike v državi.

V tem smislu ustavno določena paritetna sestava v federalni skupščini niti konsenzualen način odločanja še ne zagotavljata skladnosti slovenskega ekonomskega in političnega inputa v federacijo.

Pomemben dejavnik avtonomističnih teženj Slovenije, ki je odvisen od zgoraj omenjenega - empiričnega, je pa vendarle entiteta za sebe, je visoka raven narodne zavesti Slovencev. Nenazadnje je pokazatelj tega splošni konsenz vseh političnih strank, ki nacionalni interes postavljajo pred strankarskega. S tem se slovensko avtonomistično gibanje vključuje v novi val evropske pomladi narodov.

Podkrepimo našo domnevo o konjunkturi slovenskih zahtev

po avtonomiji s primerjavo nekaterih določil Ustavnega predloga Jugoslovanskega kluba (v nadaljevanju :UP 21), Ustave 1974 (U 74) in Modela konfederacije v Jugoslaviji (MK 90).

1. Različna stopnja avtonomije avtonomnih enot je izražena že v poimenovanju le teh. Dokument UP 21 govori o "pokrajčinah", U 74 o "republikah" kot "federalnih enotah", KM 90 pa o "suverenih državah članicah".

2. Tudi temeljna opredelitev Jugoslavije se je v teh dokumentih spreminjala. UP je predvidel "enotno" državo. Po njegovi opredelitvi naj bi bila "Jugoslavija, država Srbov, Hrvatov in Slovencev ustavna, parlamentarna in dedna monarhija" (Hohnjec, 1928, s. 32). Po U 74 je Jugoslavija "socialistična, federativna republika", nadalje opredeljena kot "zvezna država" in kot "državna skupnost" narodov in njihovih republik. Med temeljna določila Jugoslavije sodi tudi "samoupravna" (v funkcionalnem in teritorialnem pomenu pojma). KM podrobneje ne razpravlja o nazivu, čeprav je iz teksta razvidno, da gre za "zvezo držav članic" (povzemamo iz besedila Model konfederacije v Jugoslaviji, objavljen v Delu, 6. 10. 1990, s. 20).

3. UP 21 predvideva dvodomno ("dvozborno") "narodno predstavništvo", ki ga sestavljata "politična" in "socialno-ekonomska zbornica". Tudi U 74 določa, da je skupščina SFRJ sestavljena dvodomno ("dvozborno"): zvezni zbor in zbor republik in pokrajin. Ekvivalent narodnega predstavništva iz UP 21 in skupščine SFRJ (U 74) bi v KM 90 moral biti "svetovadni parlament", ki pa nima pristojnosti zakonodajnega in ustavodajnega organa ljudskega predstavništva. Če ne upoštevamo alternativ k temeljnim določbam konfederalne pogodbe, ta, sicer enodomni konfederalni organ nima nobene druge vloge, razen tiste, ki mu jo določa ime samo.

4. V "narodnem predstavništvu" je bilo predvideno "koordinirano" sprejemanje odločitev (skupno, obojedomno odločanje), v Skupščini SFRJ pa (je) vsak dom odločal samostojno v okviru svojih pristojnosti. KM ne predvideva odločanja v "svetovalnem

parlamentu" (te pristojnosti imata ministrski svet in izvršna komisija).

5. Po UP 21 naj bi narodno predstavništvo štelo skupaj 400 zastopnikov, od tega bi bilo 200 poslancev izvoljenih na osnovi splošne, enake, neposredne in tajne volilne pravice, 100 na temelju neposrednega in proporcionalnega glasovanja, 100 pa bi jih bilo delegiranih iz pokrajinskih stanovskih zbornic. Ustava 74 določa, da je v obeh zborih skupaj 308 delegatov. V Zveznem zboru jih je 220 (po 30 iz vsake republike in po 20 iz avtonomnih pokrajin). Zbor republik in pokrajin pa sestavlja po 12 delegatov republiških skupščin in po 8 delegatov iz avtonomnih pokrajin. KM predvideva po 50 poslancev, izvoljenih z neposrednim in tajnim glasovanjem v državah članicah, na osnovi enotnega volilnega reda.

Nedvomno je sestava nujen (vendar še ne zadosten) dejavnik enakopravnega položaja avtonomne enote v neki skupnosti. UP je predvideval le 1/4 delegatov, ki bi na osnovi paritete zastopali interese avtonomne enote (pa še to le socialno-ekonomske interese). Poleg tega je ta struktura predstavljala le polovico ene zbornice. Predlog je pomenil sicer premik v smeri samouprave, če ga primerjamo s tedaj konkurentnim ustavnim predlogom Pašičeve vlade, nikakor pa ni pomenil pomembnejšega vzvoda za dovoljšen delež političnega vpliva Slovenije, ki bi na drugi strani zagotavljal realno avtonomno pozicijo Slovenije v državi.

Ustava 1974 določa paritetno sestavo obeh zborov (tu moramo izzeti izjemen status republike Srbije). Vendar so volilna baza za delegate v zveznem zboru občine. To bi lahko pomenilo, da se je poskušalo preskočiti sintezo interesov na nacionalni ravni. Načelo paritetnega zastopstva pride dejansko do izraza šele v zboru republik in pokrajin, kjer se, kakor je pokazala praksa, krešejo dobro artikulirani nacionalni interesi.

6. Omenili smo že, da je UP 21 predvidel obojedomno odločanje, U 74 pa ločeno po zborih. PO UP 21 naj bi se v politični zbornici odločalo po večinskem načelu (preglasovanje),

v drugi zbornici pa naj bi imela odločitev značaj "kompromisa" (verjetno je končni akt odločitve mišljen konsenz). Podobno predvideva U 74. V zveznem zboru se odloča po večinskem načelu, v zboru republik in pokrajin pa konsenzualno. V primeru, da zvezni zbor sprejme večinsko odločitev, ki je na škodo slovenskih interesov, se izkaže ta sistem za še manj avtonomističnega, kot iz UP 21, kjer bi druga zbornica, ki je delno paritetno sestavljena in ki odloča s konsenzom, z vetom preprečila odločitev, ki je v izrazitem nasprotju z interesi posamezne avtonomne enote, v tem primeru Slovenije. To pomeni, da enakopravna sestava skupščine še ne zagotavlja tudi enakopravnega položaja avtonomne enote, če je mehanizem odločanja preglasovalen.

Prav odločanje je najbolj kontroveržno vprašanje v predloženem KM 90. Prepuščeno je ministrskemu svetu (v bistvu predstavlja surogat današnjega predsedstva SFRJ; sestavljajo ga po en predstavnik iz vsake države članice), ki sicer odloča konsenzualno, vendar del svojih pristojnosti prenese na izvršno komisijo. Le ta predstavlja nekakšno vlado, ki odloča po večinskem principu in niti ni paritetno sestavljena.

* * *

Šibka točka večine tradicionalnih zahtev po avtonomiji v slovenski politični misli je v tem, da so bile pretirano usmerjene v avtonomijo (oz. samoupravo) stanu, razreda, namesto naroda. Z drugimi besedami: namesto zahtev po teritorialni avtonomiji Slovencev kot nacije so ideologizirali funkcionalno avtonomijo. Zdelo se je namreč, da je ta koncept, ki bi ga v sistemskointegrativnem smislu imenovali stanovski oz. razredni korporativizem, s svojo vertikalno strukturiranostjo sistema ter delegatsko in plebiscitarno logiko njegovega funkcioniranja, uspel potisniti v ozadje na videz nerazrešljivo protislovje državnih sistemov, ki

na eni strani v skladu z demokratično idejo težijo k temu, da bi bil enakopraven državljani temelj enotne države, na drugi strani pa v etnično pluralnih družbah skušajo države zagotoviti tudi svobodo etnično nacionalnih identitet. Ta zagonetka je postala v jugoslovanski politiki preteklost.

Današnje zahteve po avtonomiji Slovenije statusno nadgrajujejo nekdanje. Če smo Slovenci v prvih letih Jugoslavije bili zadovoljni z *enotno državo* pokrajinskih avtonomij, in po vojni s socialističnimi republikami v državi, ki je bila definirana kot *državna skupnost narodov*, je danes - v kolikor še je - Jugoslavija za Slovence zanimiva kot *zveza Nacij*.

O P O M B E :

1. Pojem izvira iz grške sestavljenke auto-sam in nomos-zakon, kar naj bi izvirno pomenilo neodvisnost (avtonomis). Različne vede uporabljajo pojem avtonomije v različnih pomenih, kar je deloma razumljivo, saj ga prilagajajo svojem diskurzivnemu okviru. Najmanj koncizna pa je raba v političnem besednjaku, ko so pojem avtonomije pomensko vezali le na eno od oblik avtonomije. Pojem pa je tako po vsebini kot po obsegu širok. To seveda predstavlja dodatno oviro pri njegovem definiranju. Enake so težave v zvezi s klasifikacijo oblik avtonomije. V tekstu je uporabljena kombinacija Lane-Erssonovega modela in avtorjevega.
2. O stanovski avtonomiji so v okviru svojih stanovsko korporativnih koncepcij v času med obema vojnama pisali zlasti *Jože Jeraj* v delu *Korporacijski red in družabna reforma Jugoslavije* (Maribor, 1941) in v članku *Konkretne osnove korporacijskega družbenega reda*, Čas, VI-VII/1933, *Jakob Aleksič* v delu *Stanovska država* (Maribor, 1933), *Ivan Ahčin* v *Osnutku zakona za korporativno ureditev države*, Čas, VI-VII/1933. O stanovski samoupravi in nasploh o avtonomiji pa je precej pisal *Andrej Gosar* v *Razpravah o družbi in družabnem življenju* (Ljubljana, 1932) in v obeh knjigah obsežnega dela *Za nov družabni red* (Celje, 1933 in 1935).
3. Toda slovensko narodno avtonomistično gibanje, v katerem je prednjačila SLS je v svojih politično programskih spisih šla veliko dlje od omenjenega ustavnega predloga. V času, ko je bila v opoziciji (od konca 1920 do 1924), je temeljito prenovila svoj program

ter veliko radikalneje postavila zahteve po politični in gospodarski avtonomiji, po narodni samoodločbi. Zato je SLS takoj po sprejetju Vidovdanske ustave zahtevala njeno revizijo. Zgodovinar mag. Jure Perovšek je pred desetimi leti v arhivu odkril pomembno brošuro z naslovom Sodite po delih (Ljubljana, 1923), v kateri so med drugim prikazane državnopravne zahteve SLS po avtonomiji. Ta avtonomističen koncept je popolnejši od ustavnega predloga Jugoslovanskega kluba. Zavzema se za avtonomijo slovenskega naroda, t.j. neodvisno lastno zakonodajno, izvršno in sodno oblast, niso bile redke celo zahteve po lastni, slovenski vojski (glej v Perovšek, 1984, str. 12).

LITERATURA:

- Gosar A., Razprave o družbi in družabnem življenju, Ljubljana, 1933.
Hohnjec J., O ustavi naše države, Ljubljana, 1928.
Hribar T., Slovenska državnost, Ljubljana, 1989
Krivic M., Ustavna usmeritev Slovenije in Jugoslavije, Ljubljana, 1988.
Lane J.E. & Ersson S.O., Politics and Society in Western Europe, London, 1987.
Leser N., Die Zukunft der Demokratie, Wien, 1988
Perovšek J., Oblikovanje programskih načrtov o nacionalni samoodločbi v slovenski politiki do ustanovitve Neodvisne delavske stranke Jugoslavije (december 1922 - april 1923), Zgodovinski časopis, 1-2/1984.
Prunk J., Slovenski narodni programi, Ljubljana, 1991.
Ribarič M., Ribičič C., Delegatski skupščinski sistem, Ljubljana, 1983.
Zver M., Samoupravni korporativizem in korporativno samoupravljanje, R 2000, 48/49, 1990

Intervju

Intervju Johna Keanea z Ralfom Dahrendorfom

John Keane: Vas je govorjenje vlade Margaret Thatcher o aktivnem državljanstvu presenetilo?

Ralf Dahrendorf: Ne posebej. Trend ni omejen samo na Veliko Britanijo. V Združenih državah sta imela tako reaganizem kot tudi ti. neo-konzervativna misel obsežen* nezavarovan bok - socialno dimenzijo. Da bi ga zavarovali, je bilo potrebno nekaj storiti. Neo-konzervativci niso vedeli, kaj storiti. Na slab glas so hoteli spraviti socialno državo. Naleteli so na argument, ki ga je v svojem delu *Beyond Entitlements* značilno izrazil Lawrence Mead, s tezo, da so pravice privedle do zanemarjanja dolžnosti. Britanski ekvivalent je predstavljala iznajdba "aktivnega državljanstva" - navidez socialnega pojma, ki to dejansko ni, ker govori o tem, da naj ne bi državljani le služili denar ampak naj bi ga dajali v javne namene. Sam sem močno naklonjen filantropiji, vendar to ni tisto, kar si predstavljam pod pojmom državljanstvo. Ne skušam prikriti najšibkejši strani kazino kapitalistične usmeritve osemdesetih let. Poleg tega je koncept aktivnega državljanstva zato, ker implicira mobilizacijo, maltene totalitaren. Oblast govori, da mora vsakdo napraviti to in ono. Sam v nasprotju s tem govorim o državljanstvu kot o utelešenju pravic in upravičenosti ljudi.

J.K.: Katere "temeljne pravice in upravičenosti" imate v mislih?

R.D.: V modernih okoliščinah je potekal boj za tri sklope pravic. Najprej so tu osnovne državljske pravice kot je enakost pred zakonom in predpisan postopek zakonitosti, pravica sklepati pogodbe kot enak - vladavina zakona v najširšem pomenu. Potem gre za osnovne politične pravice, kot je pravica voliti in zelo pomembna pravica izražati svoja stališča - pravica do glasnosti.

Končno so tu še določene elementarne socialne pravice, ki ljudem omogočajo uporabo drugih dveh sklopov pravic. Socialne pravice človeka osvobajajo negotovosti, zato se mora nova razprava o državljanstvu začeti pri tako nedvoumnih socialnih pravicah kot sta pravici, da ne pademo pod določeno raven dohodka in pravica do izobraževanja.

J.K.: Ali današnji državljani nimajo dolžnosti? Mar s tem, ko poudarjate zgolj pravice, ki izhajajo iz državljanstva, ne zagovarjate dejanske samopašnosti?

R.D.: Državljan ima dolžnosti. Ob predpostavki, da so bili sprejeti na legitimen način, je dolžan ravnati v skladu z zakoni in plačevati davke. Vendar pa - in na to prilagoditev posebej opozarjam - programi, kot je Workforce v Združenih državah ali pa poll tax v Veliki Britaniji, temeljijo na izjemno zavajajoči predpostavki, da naj ne bi uživali državljanskih pravic, če ne izpolnimo svojih državljanskih dolžnosti. S poudarjanjem vidika državljanskih pravic ali upravičenosti želim vzpostaviti varovalo pred takšno napako. Ključni poudarek pri razpravljanju o dolžnostih, ki izhajajo iz državljanstva ni toliko v tem, da naj bi bile omejene na minimum kot v tem, da niso v nikakršnem razmerju trgovanja z državljanskimi pravicami. Pravice so absolutne. Sprejemamo, da ima vsakdo, ki je star osemnajst let, volilno pravico. Pika.

J.K.: Menite, da je razmišljanje, po katerem sta bila v 20-tem stoletju kapitalizem in državljanstvo v medsebojnem spopadu, pravilno? Je to napetost mogoče preseči?

R.D.: Je že presežena. Čas razredne politike je mimo. Pa tudi učbeniška verzija kapitalistične ekonomije v realnosti ne obstaja. Japonska in Nemčija sta imeli fevdalni industrijski ekonomiji. Velika Britanija je imela čudno mešanico moderne ekonomije, starih aristokratskih tradicij in njihove prezrcaljene podobe - delavski razred z lastnimi netrznimi vrednotami. Verjetno so se le Združene države dokaj približale temu, kar je bilo mogoče imenovati kapitalistična ekonomija. Problem ne leži v "kapital-

istični ekonomiji". Prej gre zato, da Zahodne ekonomije v sebi nosijo določena nasprotja med pravico skleniti pogodbo - vključno s pogodbo o delu - na enakih osnovah, in dejansko pozicijo moči, v kateri se nahajajo podjetniki in delavci. V takšnih razmerah težko govorimo o svobodnih pogodbah, čeprav se tehnično sklepajo med enakimi. To nasprotje je vgrajeno v razmerje med delavci in podjetniki ter ga je mogoče razrešiti z razširitvijo državljanskih pravic, t.j. z okrepitevijo moči delavcev v razmerju do delodajalcev.

J.K.: Vendar, če so državljske pravice dobile spopad s kapitalizmom, kako potem pojasnujete preteklo desetletje rasti brez državljanstva in zaznamovano z oblikovanjem novega podrazreda, zaskrbljujočo rastjo nezaposlenosti in trajne nezaposlenosti, širitvijo kulture posesivnega individualizma in kot posledico tega desetletje javnih služb?

R.D.: Drži, da je v osemdestih nihalo zanihalo v smer večjih možnosti za tiste, ki so jih znali iskoristiti. Dramatično se je povečalo tudi število trajno revnih in dolgoročno nezaposlenih, ki so brez dejanskih možnosti za vstop na trg delovne sile. Še posebej v Združenih državah in v Veliki Britaniji, si moči, ki naj bi si, niso delale skrbi s temi ljudmi, ki v novih okoliščinah niso mogli preživeti. Morda so voditelji upali, da bo bogatstvo tistih, ki so te ljudi proizvedli, slej ko prej začelo kapljati tudi navzdol. Razmišljanje je enako napačno, ko gre za naše družbe, kot takrat, ko gre za razmerje med državami v razvoju in razvitimi državami. Star razredni boj je bil boj med neenakimi skupinami, ki so dejansko potrebovale druga drugo. Nenavadnost današnjega problema (to stališče rado doživi nerazumevanje) leži v tem, da večina ne potrebuje manjšine, kot tudi bogate države ne potrebujejo svojih revnih dvojnikov. Nova manjšina se ne more oblikovati v razred. Ne maršira na Westminster. Če ima srečo v vseh strankah (in v princu Charlesu), najde nekaj zagovornikov. Večanje števila pol-državljanov ali državljanov drugega reda, ki so potisnjeni na obrobje in se ne morejo braniti, predstavlja

najbolj zaskrbljujoče dogajanje - spodnaša načelo državljanstva, ki je samo po sebi univerzalno.

J.K.: Kako je mogoče ta ne-razred ne-državljanov povzdigniti v polnopravno državljanstvo?

R.D.: Rečeno ustavno je izredno pomembno, da so določene temeljne pravice dostopne vsakomur in da so tudi dojete kot vsakomur dostopne. Med te pravice štejem pravico do izobraževanja in zagotovitev temeljnega dohodka. Ni potrebno, da bi sheme temeljnega dohodka, ko dobijo ustavni status, zagotavljale zadosten nivo dohodka za brezskrbno življenje. Zagotavljati morajo le načelo, da v naši bogati družbi nihče ne sme ostati brez določenega dohodka. Poudariti je potrebno ustavno ali pravico podeljujočo kvaliteto tega zagotovila. Onstran tega je v polju vsakdanje politike največji problem v tem, kako pripadnike novega podrazreda pripraviti do tega, da bodo, kljub temu, da jim njihov obrozen položaj trenutno daje občutek socialne nepovezanosti, sprejeli svoje nove državljske pravice. V tej točki vidim najpomembnejšo vlogo zasebne pobude v najširšem pomenu - filantropičnih skladov, lokalne iniciative, komunalnih projektov, cerkve, prostovoljnih organizacij, in celo "karizmatičnih" lokalnih vodij.

J.K.: Mar ne bi desničarska verzija sheme temeljnega dohodka v praksi služila zgolj institucionalizaciji delitve med polnim državljanstvom in novim podrazredom?

R.D.: Prepričan sem, da bi moral biti temeljni dohodek na začetku nizek, če zaradi ničesar drugega, potem gotovo zato, da bi ga bilo mogoče zagotoviti. Od temeljnega dohodka ne pričakujem, da bi bil minimalna mezda. Zame predstavlja najpomembnejšo točko brezpogojne kvalitete temeljnega dohodka institucionalizacija določenega elementa dohodka ljudi, za katerega jim ni potrebno izpolnjevati obrazcev, stati v vrstah ali birokratom razgaljati svojih brezštevilnih dolgov. Višina te temeljne pravice bi očitno morala biti predmet politične razprave. Resnično velik

problem, po mojem mnenju, pa predstavlja način, s katerim naj bi predlogu za temeljni dohodek zagotovili ustavno kvaliteto in ga s tem odtegnili spremenljivosti strankarskih politik. V Veliki Britaniji je to danes skorajda nerešljiv problem, ker nimamo nobenih ustavnih garancij. Živimo v sistemu, v katerem lahko parlament z enostavno večino odpravi volilno pravico vsem ženskam ali pa vsem rdečelasim ljudem. Potrebujemo Listino pravic in Ustavo.

J.K.: Moderni koncept državljanstva je bil vedno povezan z narodno identiteto. Vendar pa je deljen občutek pripadnosti narodu varljiv. Po eni strani predstavlja vitalni pogoj zagotavljanja občutka za skupnost in osebno integriteto, kar predstavlja osnovo državljanstva. Ob tem pa je po drugi strani iz zgodovine sodobne Evrope očitno, da se lahko ta občutek pripadnosti narodu ali občutek biti "državljan naroda" izkaže kot problematičen. Mar ne gre pri državljanstvu za ksenofobičen odpor do drugega?

R.D.: Dilema, ki jo odpirate, je mogoče zastaviti drugače. Državljanstvo konec koncev vodi do splošnega pripoznanja pravic vseh ljudi. Težava je v tem, da je bilo državljanstvo doslej uresničeno in zagotovljeno le v okviru nacionalne države. Brez nacionalne države teh temeljnih državljanskih pravic ni bilo mogoče vzpostaviti. Ob tem pa nacionalna država danes ni na dobrem glasu. Nobenega razloga ne vidim, da bi oporekal vašemu stališču, da velik del naših izkušenj z nacionalno državo govori o problematičnosti načela. Škodljive vojne so uničile državljanstvo prav tolikokrat kot so ga pomagale vzpostaviti. Naša težava je v tem, da doslej še nismo odkrili okvira vzpostavljanja državljanstva, ki bi presegalo nacionalno državo.

J.K.: Vse večji pomen vprašanj, ki zadevajo pravice imigracije, večnarodnega porekla in beguncev najverjetneje spodkopava zastareli ideal biti "državljan naroda".

R.D.: Da. Soočeni z imigranti, iskalci azila ali tujci, v naši

sredi nenadoma odkrijemo nekaj, kar je pravzaprav nelogično - ti ljudje se od nas kot ljudje ne razlikujejo, pa vendar nam okvir nacionalne države preprečuje, da bi vedeli, kako naj z njimi ravnamo. Hoteli bi jih obravnavati kot enake, pa vendar temu ne more biti natančno tako, ker je predpostavljeno, da so tujci. Nacionalne državljanske pravice so nazadnje nelogične.

J.K.: Kako je mogoče, da vozle te nelogičnosti še ni razvozlan?

R.D.: Nacionalna država je predstavljala edini učinkoviti prostor zagotavljanja državljskih pravic. Temu ni več tako, zato moramo poskušati razširiti zakone državljskih pravic na čedalje širša področja. Doslej v tem nismo bili preveč uspešni. Večina civiliziranih držav se je odločila, da bo tujcem v njihovem okolju zagotovila nekaj malega državljskih pravic, čeprav se v praksi s temi tujci včasih še vedno slabo ravna. V mnogih državah pa potekajo razprave o tem, da bi ljudem, kljub temu, da niso državljani, podelili volilno pravico na lokalnih volitvah. Za to se odločajo na osnovi elementarnih socialnih pravic - tako kot ljudi ne pustimo umreti na cesti samo zato, ker nimajo potnega lista.

J.K.: Verjetno je, da bo prihodnost državljanstva drugačna od preteklosti, pa čeprav samo zato, ker bi lahko uporaba jedrskega orožja odpravila vse državljanske pravice. Morda v tem leži razlog, zaradi katerega ob koncu dvajsetega stoletja optimistično pišete o nastopu razreda državljanov - "eno-nacionalnega" razreda, ki služi kot temelj za ohranitev in razširitev državljskih pravic?

R.D.: V moji uporabi termina "razred državljanov" tiči neke vrste ironija, ker je ta velika večina, ki uživa državljanske pravice, prezrla in marginalizirala manjšino podrazreda s tem, da ji je zanikala iste pravice. Državljanstvo, razumljeno na ta način, paradoksalno označuje prej izključitev kot pa vključitev vsakogar v območje pravic. Kljub temu pa upam, da bo večinski razred, zbran okrog splošnega interesa ohranitve političnih in-

stitucij, ki zagotavljajo ekonomsko rast in socialni mir, dokazal, da predstavlja silo boja za univerzalne državljanske pravice, kot je pravica do spodobnega izobraževanja.

J.K.: V delu *Državljeni nas* Simon Schama opozarja na vpliv prepričanja iz 18. stol., po katerem je bilo državljanstvo (kot je vztrajal Rousseau) javni izraz idealizirane družine, izraz sublimne vzajemnosti med posamično in občo voljo. Zdi se, da vam ta verzija državljanstva ne ustreza preveč.

R.D.: Res je.

J.K.: Opozarjate, da živimo v času "povratka k plemenu". Trdite, da novi sovražnik državljanstva ni neenakost in osiromašenje, ampak fundamentalizem. Bi lahko to podrobneje pojasnili?

R.D.: Gotovo je, da ima Rousseaujev koncept državljanstva močne fundamentalistične prizvoke. Predpostavlja, da se lahko v posamičnem spontanem aktu prepozna in poenoti celotna populacija. To je nemogoče. Kdorkoli tako misli, je diktator. V nasprotju s to tradicijo sam močno cenim raznovrstnost. Skrbijo me skupine, ki postavljajo homogenost nad pravice državljanov. Danes nas njihova vrsta fundamentalizma obdaja povsod.

J.K.: Zakaj je fundamentalizem v vzponu?

R.D.: V veliki meri gre za anomijo sodobnega življenja - za odsotnost globokih in neizrečenih vezi solidarnosti med ljudmi. Ljudje se začenjajo opotekati. Ob pomanjkanju koordinat izbirajo znano in tisto, kar je pri roki. Najboljši antipod temu koprnenju po homogenosti so aktivne manjšine, ki se borijo za svoja načela. Državljanstvo implicira pluralizem. Zahteva prakticiranje pravice do različnosti.

J.K.: Ste optimist glede možnosti širitve državljskih pravic v začenjajočem se desetletju?

R.D.: Pritisk za razširitev državljskih pravic v naših

družbah postaja zelo močan. Dodatno moč mu bo dalo dejstvo, da so mlade demokracije Vzhodne Evrope odkrile isto načelo. Sploh ne bi bil presenečen, če bi to postalo desetletje državljan-
skih pravic.

Sir Ralf Dahrendorf je rektor St. Antony's College-a, Oxford. Profesor John Keane je vodja Centra za proučevanje demokracije na Polytechnic of Central London.

The Guardian, 1. avgust 1990

prev. Slavko Gaber

OPOZICIJA: NJENE FUNKCIJE IN TIPI

V javnem soočanju mnenj in v nekaterih potezah vlade in parlamentarne večine je velikokrat slutiti, da opozicija ni zaželena. Stranke opozicije so izpostavljene diskreditacijam, podtikanjem in drugim sredstvom zbivanja njene legitimacijske osnove. Takšno ravnanje je pri volilcih z odobravanjem sprejeto, saj je zanje opozicija po tradiciji nekaj razdiralnega, sumljivega, privatiziranega, intelektualističnega in zato slabega. Takšno stališče pa je izrazito antidemokratsko in zato nevarno za obstoj mlade, nastajajoče demokracije na Slovenskem.

Potrebno je razvijati duh tolerance, v katerem bo vladalo načelo, da je opozicija nosilec mišljenja, ne pa nizke, malopridne zavesti.

V razpravi bomo razgrnili pojem opozicije, njene funkcije v političnem sistemu in predstavili klasifikacije opozicije. Nato bomo prikazali delovanje opozicije v Švici in v Avstriji ter komentirali nekatera stališča o opoziciji na Slovenskem.

Oblikovanje politične volje v demokratični ureditvi poteka v obliki govora in protigovora. S tem se tudi izkazuje pojavnost političnega početja. Poleg vlade, ki predstavlja pozicijo, je za protigovor v demokratični politiki nujna opozicija.

V širšem smislu je opozicija **dejavnost** javnega mnenja ali določenih skupin **proti vladi** ali vladajočemu sloju. V ožjem smislu pa z opozicijo razumemo politične sile, ki v predstavnem telesu **nastopajo proti vladi**. Pri neparlamentarnih ureditvah je lahko opozicija tudi večina v parlamentu. V parlamentarnih ureditvah pa je opozicija manjšina. Svoboda opozicije je predpogoj demokratične ustave, utemeljena pa je na svobodi

misli, govora, združevanja in organiziranja. Kot legitimni element državnega življenja obstaja opozicija samo v demokratičnih državah, kjer poteka demokratično oblikovanje volje v odprti politični igri moči.

Pojem opozicija je latinskega izvora:

oppositus, us (m) ≡ postavljanje nasproti, stopanje nasproti, stopanje pred kaj, lega pred čim

oppositus 3 1. nasproti postavljen, nasproti ležeč

2. nasproten; protisloven

oppono 3 1. nasproti, v bran postaviti, nasproti položiti

2. izpostaviti, izročiti, predati

3. očitati; nasproten razlog navesti, ugovarjati

V politični teoriji je pojem opozicije dobil nekatere dodatne pomene. Opozicija tako predstavlja:

- protipozicijo, ugovarjanje, torej določeno vrsto **dejavnosti**
- politično skupino, organizacijo, ki oponira (**subjekt** dejavnosti)
- institucionalno **mesto**.

Na vrednotni ravni pa opozicija označuje politično nasprotiško obnašanje z institucionalno **legitimnostjo** (opozicija kot legitimna institucija) ali pa služi kot vrednotno **nevtralna oznaka** za kakršnokoli obnašanje, ne glede na legitimnost in institucionalizacijo (opozicija kot empirična konstelacija ugovarjanja).

Opozicija opravlja v političnem sistemu štiri pomembne dejavnosti:

1. **predstavlja** interese, ki jih vladna večina zapostavlja in opozarja vladno na javno mnenje o njenih ukrepih,
2. oblikuje predloge **alternativnih politik** (policy)
3. **nadzira** dejavnost vlade,
4. profesionalno **kritizira** vladne politike.

S tem ima v političnem sistemu pomembne funkcije. Opozicija **legitimira** ali deligitimira politični sistem, ga **stabilizira** ali destabilizira, **racionalizira** ali iracionalizira proces odločanja in **omejuje** ali krepi voljo večine. V kakšni meri uspeva izvajati svoje funkcije na navedenih intervalih, je odvisno predvsem od stopnje toleriranja opozicije s strani vlade. Dahl (1971:15) postavlja tri aksiome glede odnosa med vlado in opozicijo. Prvi aksiom pravi, da verjetnost, da bo vlada tolerirala opozicijo, narašča s padanjem pričakovanih stroškov toleriranja. Drugi aksiom pravi, da verjetnost, da bo vlada tolerirala opozicijo, narašča z naraščanjem pričakovanih stroškov njene zadušitve. Tretji aksiom pa pravi: čim bolj stroški zadušitve presegajo stroške tolerance, tem večje so šanse za kompetitivni režim.

Opozicija je tudi moralna instanca, slaba vest vlade. Z nastopi v parlamentu nima možnosti prepričati večine, zato so njeni nastopi usmerjeni na prepričevanje javnosti in volilnega telesa. Dolgoročno so usmerjeni na naslednje volitve, kratkoročno pa na zadovoljstvo ob besednih zmagah v spopadih z vlado.

Parlamentarna opozicija kot legitimna sestavina političnega sistema ni le v tem, da obstaja in živi samostojno življenje. Opozicija oz. opozicijske stranke predstavljajo tisti del državljanov, ki ni volil vladnih strank in ki se ne morejo identificirati z obstoječo politično večino in njenimi ukrepi. Predstavlja del volilnega telesa, zato ne more biti v celoti odrinjen od oblasti. Oblast mora upoštevati tudi nevladni del volilnega telesa. Takšni so civilizacijski kriteriji. Sicer se zgodi tako, kot se je dogajalo v Belgiji za časa "šolske vojne". Temeljni problem je bil financiranje katoliških osnovnih šol. Katoliška socialna stranka je zahtevala državno financiranje, Liberalna in Socialistična stranka pa sta zahtevali njihovo privatno financiranje. Leta 1952 je Katoliška stranka dobila večino v parlamentu in izglasovala financiranje. Leta 1955 pa je Liberalnosocialistična vlada prekinila financiranje katoliških osnovnih šol. Sledila je ostra reakcija katoliškega bloka, ki je organiziral protestna gibanja, skoraj generalni štrajk. Leta 1958 so ponovno prišli na oblast katoliki

in tedaj organizirali pogajanja s socialisti in liberalci glede šolskega vprašanja, ki so se končala še istega leta s kompromisno rešitvijo, s ti. šolskim paktom.

Jasno je, da vlada lahko samo vlada, ki ima edina mandat za upravljanje v določenem političnem sistemu. Opozicija s svojim obstojem in delovanjem ta mandat vlade sovzpostavlja. Vendar pa je zlasti v večstrankarskem sistemu mandat vlade, ki ji ga dajejo volilci, mnogokrat posredovan in zato krhek in omejen. Omejen je z zahtevo po oblikovanju vsakokratnega najširšega konsenza o vladnih ukrepih, ki so pomembni za vse stranke v parlamentu in za vse volilce, za politično in družbeno ureditev.

Izključujoča politika oblasti kopiči negativne energije na strani izključenih, v razmerja med vladajočimi in vladanimi pa vnaša sovraštvo in nestrpnost. S tem pa ogroža stabilnost političnega sistema in družbeni mir. Izguba odgovornosti pri opoziciji in pri vladi lahko vodi v nacionalno dezintegracijo, v politično demoralizacijo in v diskreditacijo parlamenta.

Pri klasifikaciji opozicije avtorji najpogosteje uporabljajo naslednje kriterije: parlamentarnost, ustavnost in cilje. Glede na te kriterije pa ločujejo predvsem izven parlamentarno in parlamentarno opozicijo, strukturno ali protiustavno in lojalno opozicijo ter radikalno ali revolucionarno in reformistično opozicijo. Klasifikacije so služile v glavnem za prepoznavanje sovražnikov demokracije, odkrivanju legitimnosti in legalnosti opozicije, ne pa ugotavljanju njene raznovrstnosti in na tej osnovi razvrščanju v skupine. Razvrščanje se je tako dogajalo predvsem po političnih kriterijih za politične cilje, ne pa po kriterijih znanosti za spoznavne cilje. Slednji pristop je osnova za poglobljanje razumevanja o delovanju političnih sistemov in potrebnosti opozicije pri zagotavljanju njihove stabilnosti in vitalnosti. Eden redkih avtorjev, ki se je temeljito lotil preučevanja opozicije, je pluralist Robert Dahl.

Dahl (1966) je pri klasifikaciji opozicije uporabil naslednje kriterije:

- organizacijska kohezija ali koncentracija oponentov
- tekmovalnost opozicije
- prizorišče spopada med opozicijo in vlado
- razločnost ali prepoznavnost opozicije
- cilji opozicije
- strategije opozicije.

Glede na prvi kriterij Dahl loči:

- dvostrankarski sistem z visoko (Velika Britanija) in relativno nizko (ZDA) stopnjo interne strankarske enotnosti
- večstrankarski sistem z relativno visoko (Švedska, Norveška, Nizozemska) in z relativno nizko (Italija, Francija) stopnjo strankarske enotnosti.

Drugi kriterij razlikuje:

- povsem kompetitivno opozicijo (Velika Britanija)
- kooperativno-kompetitivno opozicijo (ZDA, Francija, Italija)
- koalicijsko-kompetitivno opozicijo (Avstrija)
- povsem koalicijsko opozicijo (Kolumbija).

Tretji kriterij določa naravo opozicije glede na naslednje tipe prizorišč spopada med vlado in opozicijo:

- javno mnenje kot edino prizorišče spopada, ker **volitve** določijo večinsko stranko (Velika Britanija)
- volitve niso odločilne, zato opozicijska stranka lahko pride v vladno koalicijo s **pogajanjem** (Nizozemska, Italija)
- poleg volitev in pogajanj za vstop v vlado je prizorišče spopada tudi pogajanje med **močnimi asociacijami** (Norveška, Švedska)
- razpršena prizorišča spopada med opozicijo in vlado, pri čemer nobeno od prizorišč **ni odločilno** (Švica, ZDA).

Glede na prepoznavnost Dahl razlikuje dva skrajna pola:

- jasno identificirano opozicijo (kompetitivno, koncentrirano v eni stranki, v sistemu s parlamentom, volitvami in komunikacijskimi mediji kot temeljnimi prizorišči spopada med opozicijo in vlado), primer Velike Britanije

- in nejasno opozicijo (kooperativno, razpršeno v več strank in asociacij, s številnimi prizorišči spopada med opozicijo in vlado, pri čemer nobeno prizorišče ni odločilno), primer Švice.¹

Pri ciljih kot kriteriju Dahl najprej uvaja dodatne kriterije. Opozicijo, ki teži k zamenjavi osebja ali posebnih vladnih politik (policy), imenuje **nestrakturno** opozicijo. Kot primere Dahl navaja stranke, ki jim je le do mest v uradih, skupine pritiska in stranke, ki so usmerjene k posameznim politikam (policy). Kot **omejeno strakturno** označuje opozicijo, ki poleg nestrakturnih ciljev vključuje spremembo politične strukture. K njej sodi predvsem politično (nepolicy) orientiran reformizem. **Strakturna** opozicija pa se bori za spremembo na vseh omenjenih področjih ter za spremembo družbenoekonomske strukture. Mednjo Dahl uvršča politično strakturni reformizem, demokratično družbeno strakturni reformizem in revolucionarna gibanja.

Glede na strategijo pa Dahl razlikuje šest tipov opozicije.

1. Opozicija je usmerjena na prihodnje volitve, kjer bo poskušala dobiti večino v parlamentu (Velika Britanija).

2. Opozicija je usmerjena na volitve in predvsem na povolilna pogajanja za vstop v vlado (Belgija, Francija, Italija, Nizozemska).

3. Opozicija uporablja strategijo pod točko dva, vendar se v primeru, da ji spodleti, usmeri v poluradna pogajanja z vlado (Norveška, Švedska, Nizozemska).

4. Opozicija ob usmeritvi na volitve in v parlament razvija še dodatne strategije: delovanje kot skupina pritiska, medstrankarska pogajanja, legislativno manevriranje, delovanje na državni in lokalni ravni ipd. To je prisiljena v sistemu, kjer prizorišče spopada z vlado ni eno samo (ZDA).

5. Opozicija se v primeru velike nevarnosti deželi pridruži vladi v veliki koaliciji, dokler nevarnost ne mine (Velika Britanija v času druge svetovne vojne).

6. Opozicija razvija strategijo, s katero bi v temeljih spremenila družbo in politično strukturo. Za doseg svojega cilja uporablja vse možne taktike. Strategija je izključno v službi temeljnega cilja (Nacistična in Komunistične stranke).

Opozicija je konstitutivni element demokracije. To je nesporno. Problemi pa se začnejo pri različnem razumevanju demokracije in s tem različnem razumevanju opozicije.

Velika Britanija slovi kot rojstna dežela demokracije, zato se je njena praksa in razumevanje demokracije oblikovalo kot prevladujoč model po vsem svetu. V Veliki Britaniji vedno vlada ena sama stranka. Politični sistem je zgrajen tako, da stranka, ki zmaga na volitvah dobi absolutno večino v parlamentu. Vse ostale stranke so vsaka zase vladna opozicija. Oblikujejo vlado v senci, ki spremlja delo vladajoče vlade, oblikuje opozicijska stališča in se pripravlja za prevzem vladnih poslov ob morebitni zmagi na prihodnjih volitvah.

Prednost tega sistema (večinski volilni in dvostrankarski sistem) je v tem, da volilci vedno volijo program in ljudi določene stranke, saj so imena članov vlade v senci javno znana. Poleg tega vladna stranka nosi polno odgovornost za vladanje v mandatu, ko je na oblasti. Ne more se zgovarjati na nobenega koalicijskega partnerja, kot se to pogosto dogaja v koalicijskih vladah. Ob zamenjavi strank na oblasti pa ni problema s sestavo kompetentne in izkušene vlade profesionalnih politikov.

Slabost tega sistema pa je, da stranka z minimalno prednostjo na volitvah pobere vso oblast in s tem prepreči oblikovanje parlamenta in vlade glede na preference volilcev. Ena stranka se polasti celotne države, kar je dejansko enopartijski sistem z reelekcijo. Konservativna in laguristična stranka sta od 1945 do 1964 dosegali na volitvah skupaj od 87 do 98% vseh glasov volilcev, pri čemer sta vedno dobili obe približno polovico teh

glasov. Kljub temu je vladala vedno le ena od njiju, druga pa je bila v opoziciji.

Prednost proporcionalnega večstrankarskega sistema, ki sega do sestave vlade (vsaka stranka ima v vladi število mest, ki je sorazmerno njenemu deležu v parlamentu) je v tem, da volilci lahko vplivajo na strankarsko, mavrično strukturo vlade. (V nedoslednem proporcionalnem sistemu (kot je naš) strankarske vrhuške odločajo o koalicijskih partnerjih in s tem o strankarski strukturi vlade.) S stališča stabilnosti političnega sistema je proporcionalna vlada ugodna, saj onemogoča ideološke koalicije in s tem zaostrovanje med strankami ali skupami strank v predvolilnem, pa tudi v drugih oblikah političnega boja. Takšna vlada je primorana delovati po lastnih kriterijih in tako preprečuje oblikovanje partijske države. Intervencija strank v vladno politiko je minimalizirana.

Opozicija 'on general' ni potrebna, saj stranki ni potrebno dokazovati boljše glede na vladajočo stranko. Potrebna pa je opozicija posameznim politikam vlade in posameznim vladnim ukrepom. V takšnem sistemu je tudi več poslušnosti za iniciative, ki se oblikujejo zunaj strank in parlamenta. Stranke se ne obnašajo totalitaristično.

Največja slabost je v tem, da volilci nimajo možnosti neposredno odločati o programu vlade. Prav tako nimajo možnosti, da v primeru slabega vladanja volijo drugo možnost, ki jim je (edina) na razpolago, to je opozicijo.

Pravica do organizirane opozicije je v ZRN osnovna politična svoboščina, zapisana v ustavi. V Veliki Britaniji opozicija ni zaščitena z nobenim institucionalnim aktom države. Je pa legitimnost opozicije inkorporirana v strukturo ustavnih konvencij in razumevanj. Posebno mesto ima v parlamentu vodja opozicije, ki prejema plačo, ima posebna pooblastila in privilegije. S Crown Act iz leta 1937 je mesto vodje opozicije določeno takole: "Z vodjo opozicije je mišljen tisti član Predstavniškega doma (House of Commons), ki je tedaj vodja opozicijske stranke vladi njegove-

ga veličanstva, ki ima največjo številčno moč." (Potter, 1966:15) Praktika v predstavnem domu zahteva, da v vsakem primeru nekdo igra vlogo vodje opozicije. Lord Champion je opredelil opozicijo kot "stranko, ki se nahaja v majšini, organizirano kot enota in uradno prepoznavno, ki ima izkušnje uradovanja in je pripravljena oblikovati vlado, ko obstoječi ministrski zbor izgubi zaupanje v deželi. Imeti mora pozitivne lastne politike, tako da ne nasprotuje samo destruktivno... Naš sistem lahko sam proizvaja odgovorno opozicijo, ki ima konsistentno v deželi široko poznano politiko in ki se ne boji zmagati za ceno uničenja igre." (Potter, 1966:17)

Za našo demokracijo sta vsekakor relevantna primera Avstrije in Švice. Najprej zato, ker gre za dve mali demokraciji kot je slovenska, drugič zato, ker je družbena struktura pluralna v Furnivallovem smislu ravno tako kot v Sloveniji, tretjič, ker v vseh treh demokracijah obstaja konsenz o proporcionalnem volilnem sistemu.

AVSTRIJA

Od leta 1945² do leta 1966 je Avstriji vladala velika koalicija katoliške konservativne Ljudske stranke in Socialistične stranke. Kljub tako sestavljeni vladi je bil najpomembnejši konsociativni organ neustavni Koalitionsausschus (Koalicijski komite), ki so ga sestavljali voditelji obeh koalicijskih strank v enakem številu in ki je sprejemal krucialne odločitve (Lijphart, 1977:33). Koalicija je delovala na osnovi neustavnega koalicijskega pakta, ki sta ga oba partnerja ratificirala po vsakokratnih povolilnih pogajanjih. Pogajanja so bila praviloma zelo dolga. Leta 1959 so trajala dva meseca, leta 1963 pa kar štiri in pol mesece. Izvenustavnost koalicijskega pakta in koalicijskega komiteja je naletela na ostre kritike braniteljev ustave in demokracije, saj se je s tem Avstrija konstituirala kot izrazito partijska država. Koalicijski

komite nima pravega nsprotnika v političnem življenju, saj je parlament samo njegovo poslušno orodje.

Člani parlamenta so lahko opravljali svoje parlamentarne funkcije le z dovoljenjem partnerske stranke. Dovoljenje so oblikovali z dogovorom o vsakem posebnem primeru med voditelji strank. Tako je bila v Avstrijskem političnem sistemu velika opozicija eliminirana z vlado kartela elit, vzpostavljeni pa so bili drugi kanali za izražanje opozicijskih stališč. "Vsak koalicijski partner je bil hkrati vlada in opozicija" (Stifbold, 1974:124). Volitve niso bile mehanizem za zamenjavo vladne stranke, temveč so samo predstavile novo razmerje moči, po katerem so se določali pogoji sodelovanja znotraj velike koalicije in razporejali ministrski stolčki³.

Koalicijski stranki sta politično predstavljali dva tabora (lager): socialističnega in katoliškega. Tretji nacionalistični tabor se je po vojni toliko osipal, da je postal v družbenem in političnem življenju irelevanten. Oba tabora sta imela v obdobju velike koalicije tesne znotrajtaborске organizacijske vezi od stranke do poklicnih in rekreacijskih aktivnosti. Po letu 1945, ko sta tabora dobila zagotovila drug od drugega in se je med njima zaupanje povečalo, se je tudi napetost med njima začela postopno razkrajati⁴, tako da se je predvojna sovražnost med taboroma bistveno zmanjšala. Na osnovi te ocene številni avtorji ugotavljajo, da se je tudi "intenziteta subkulturne segmentacije morala zmanjšati" (Obler, Steiner, Dierickx, 1977:24). Bluhm (1973:62) celo ugotavlja, da je avstrijska družba do sredine šestdesetih let postala subkulturno relativno homogena. Prevladovati je začel duh kooperacije, ki ga je imenoval "pragmatizem nesoglasja". Te spremembe pripisuje akomodacijski politiki elit v povojnem času.

Duh akomodacije je bil načet v začetku šestdesetih let, končal pa se je leta 1966, ko je Ljudska stranka oblikovala enostrankarsko vlado, leta 1970 pa je enako storila Socialistična stranka. V obdobju velike koalicije se je Avstrija stabilizirala, sistem pa je

postal učinkovit. Tako se v Avstriji po letu 1966 dejansko ni veliko spremenilo.⁵ V času vladanja velike koalicije sta oba partnerja prakticirala "Bereichsopposition", medtem ko sta po letu 1966 prakticirala "Bereichskoalition".⁶ Med najpomembnejšimi v obdobju velike koalicije so odločitve utemeljene na sporazumu obeh koalicijskih partnerjev o urejanju in nadzoru cen in plač, fiskalni politiki, o obsegu in metodah nacionalizacije industrije in obnovljena pogajanja z Vatikanom.

ŠVICA

Neposredna demokracija na federalni ravni v Švici praktično pomeni, da so vse ustavne spremembe predmet odločanja na referendumu. Volilno telo lahko predlaga spremembo ustave s peticijo petdeset tisoč podpisnikov, s peticijo trideset tisoč podpisnikov pa lahko predlaga sprejem ali spremembo zveznega zakona na referendumu. Kljub temu, da male stranke nimajo mesta v vladi in da imajo v skupščini veliko večino štiri velike stranke, izvajajo male stranke svoj vpliv z iniciativami za referendum ali z grožnjo, da bodo to možnost uporabile v primeru, če se njihova volja ne upošteva v predhodnih postopkih.

Eno temeljnih vprašanj, ki se zastavlja v švicarskem političnem sistemu, je vprašanje opozicije. Najprej je potrebno ugotoviti, da federalni svet nima posebnega volilnega programa, saj se konstituira šele po volitvah. Skupščina voli vsakega člana posebej za obdobje štirih let. Stranke postavljajo svoje kandidate neodvisno, vendar anticipirajo stališča drugih vladnih strank. Svet sestavlja sedem članov po formuli 2:2:2:1, to je dva predstavnika socialdemokratov, svobodnih demokratov in krščanskih demokratov ter en predstavnik kmečke stranke. Število mest v svetu je sorazmerno številu glasov, ki jih stranke dosežejo na volitvah. Deleži so že od vojne sem nespremenjeni. Svet zaradi

takšne volilne procedure ne moremo imenovati koalicijsko vlado v običajnem smislu.

Stranke se namreč ne združijo zato, da bi vodile neko skupno politiko. Pri vodenju politike velja načelo prijateljskega sporazumevanja, kar pomeni, da vladne stranke za reševanje problemov nimajo vnaprej neke enotne strategije, temveč se ta sproti oblikuje. Tako se lahko zgodi in se tudi pogosto dogaja, da tudi vladna stranka nasprotuje vladini konkretni rešitvi ali predlogu. Vladna stranka tako prakticira oba tipa obnašanja: opozicijskega in vladnega. Sicer pa v političnem sistemu Švice obstaja pet oblik političnega oponiranja:

1. pravica vsake stranke, tudi vladne, na ad hoc opozicijo posamezni rešitvi, ki jo predlaga vlada.

2. oblika izhaja iz strukture oddelkov federalnega sveta. Svet delegira oblast na posamezne oddelke, ki se potem identificirajo s stranko, ki ji pripada vodja oddelka. Oddelki so pod ostrim nadzorstvom vseh drugih, zlasti vladnih strank.

3. oblika opozicije izhaja iz federalne strukture države. Stranke so federalizirane, kar pomeni, da se čutijo bolj stranke posameznih kantonov, kot pa del enotne nacionalne stranke.⁷

4. obliko opozicije izvajajo nevladne stranke, ki niso nikoli uspele svoje opozicijske dejavnosti koordinirati v združeno akcijo. Sistematično pa vladi oponirata samo Komunistična stranka in Neodvisni, ki imajo skupaj 19 od 244 mest v parlamentu.⁸

5. obliko opozicije izvajajo stranke in skupine, ki nimajo svojih predstavnikov v parlamentu. Te stranke imajo možnost, da vladi nasprotujejo z iniciativami in s pobudo za referendum.

Zlasti tretja in četrta oblika opozicije kažeta, da prijateljsko sporazumevanje ni univerzalno načelo za vse ravni političnega sistema Švice. Načelo prijateljskega sporazumevanja se nanaša predvsem na proporcionalno participacijo vseh strank v vladi, toda ta participacija je predmet modifikacij.

Pomembno je, da zaradi oponiranja vladne stranke vlada ni v krizi in je tudi ni možno odpoklicati. Po ustavi o nezaupnici svetu

sploh ni mogoče glasovati, tudi če njegov predlog zavrne nacionalni referendum.

Večinsko načelo ni povsem izrinjeno iz procesa odločanja v političnem sistemu Švice. Uporablja se zlasti v tistih primerih, ko se z načelom prijateljskega sporazumevanja ne da priti do učinkovitih rešitev. Steiner (1974:45) navaja tri področja odločanja z uporabo večinskega načela:

1. odločanje o nevklučitvi stranke, ki zavrača temeljna demokratska načela, v vlado, čeprav ji mesto pripada,

2. odločanje o zasedbi mesta v izvršnem svetu v primeru, ko iz odstotkov glasov ni povsem jasno, kateri stranki to mesto pripada,

3. odločanje o reševanju konfliktov, ki nenehno prihajajo na dan med vladnimi strankami, v skupščini ali z referendumom.

Zato švicarski sistem lahko označimo kot netekmovalni samo v tem smislu, da je prijateljsko sporazumevanje prevladujoč, ne pa edini obrazec urejanja konfliktov. Osnova tega vzorca je skoraj popoln konsenz glede ciljev o vseh pomembnih zadevah in konformno stališče do sistema. Vse velike stranke vključujejo zahteve vseh segmentov pluralne družbe, tako da strankarske delitve prečijo druge delitve v družbi.

SLOVENIJA

Pri nas je bil pojem opozicije preganjan ravno tako, kot tisti, ki so v njegovem imenu nasprotovali obstoječi ureditvi. Dogajanja v petdesetih letih v zvezi z Dilasom, zlasti pa z revijo in odrom 57, najostreje pa v šestdesetih letih s ti. dvorno opozicijo, ki so jo predstavljale Perspektive. Šele ob koncu sedemdesetih let, v Smereh razvoja je Kardelj uradno rehabilitiral pojem opozicije. Vendar pa je Kardelj predvidel samo opozicijo posameznim politikam. "Izvršni sveti nimajo celovite organizirane

opozicije, imajo pa številne posamezne "opozicije", ko gre za konkretna vprašanja, ki jih morajo urejati. Z drugimi besedami, gre za alternative na stališča izvršnih svetov." (Kardelj, 1978:191)

Kardelj je razumel vlogo opozicije samo kot konstruktivne opozicije, ki sodeluje na terenu, določenem od izvršnega sveta. Opozicija ne more biti destruktivna, še manj more biti protivladna ali celo protiustavna. Takšna opozicija se je uvrstila med kontrarevolucionarne dejavnike in je tako izgubila sleherno legitimnost za svoj obstoj.

Je pa Kardelj opozoril na tisto vrsto opozicije, ki je zelo pomembna pri omejevanju oblasti, se pa nanjo največkrat pozablja. Gre za opozicijo konkretnim uredbam in korakom v posameznih politikah izvršne oblasti. Ta opozicija pa se dogaja na več ravneh: strokovni in politični (razmerje moči), v posameznih organih in v sredstvih javnosti (javnih medijih), v upravnih službah in v izvršilnem organu, na republiški, regionalni in občinski ravni.

Osemdeseta leta so pokazala omejenost Kardeljevih stališč tudi glede opozicije. Pravo renesanso pa je pojem opozicije doživel v predvolilnem letu, zlasti pa po volitvah.

DEMOS je v predvolilnem obdobju nastopal kot DEMokratska Opozicija Slovenije. Nastopal je kot opozicija sistemu socialističnega samoupravljanja in hkrati kot opozicija tistim strankam, ki so bile na različne načine vezane na oblast. S to gesto je ustvaril predstavo o dvostrankarskem sistemu, pri čemer naj bi bile ZKS-SDP, ZSMS-LS in SSS vladne stranke, stranke združene v DEMOS pa opozicijska stranka. S to gesto je DEMOS vzpostavil interpretacijski okvir, v katerem mu ni bilo težko prepričati volilcev, da je kot opozicija upravičen do rezultatov demokratične revolucije. Preprečil je diskusijo o zaslugah za demokratizacijo, saj je s samo definicijo sebe postavil kot njenega edinega pravega dediča. Zasluge za demokratizacijo so v celoti prešle nanj. Poleg tega pa so stranke združene v DEMOS vodile

še lastno volilno kampanjo, v kateri so nastopale kot nosilke posebnih programov. V volilni kampanji so stranke DEMOSA nastopale dvakrat, podvojile so svojo moč. Nastopale so kot dvojna opozicija. Tudi rezultati volitev kažejo, da so največ glasov, glede na vloženo delo, dobile tiste stranke DEMOSA, ki so dvakratno oponiranje najbolj zastopale. To pa so bili zeleni, kristjani in kmetje. ZSMS-LS je uspela ohraniti opozicijsko mesto do starega režima tudi na volitvah in je bila za to nagrajena. SSS in ZKS-SDP pa se ni uspelo predstaviti kot opozicija staremu režimu, kljub temu da sta ga najučinkoviteje rušili prav oni dve. Pristali sta na vzorec, po katerem sta bili stranki oblasti in odgovorni za tekočo politiko in za vse travme nakopičene v petdesetih letih. Na volitve sta šli kot dvakrat hendikepirani. Sprejeli sta absolutno identifikacijo s starim režimom, s katerim se dejansko ni identificiral nihče več. Ta nemoč za vpostavitev opozicijske države do starega režima ju je stala velikega števila glasov.

V nastopnem govoru je predsednik skupšine RS France Bučar opredelil opozicijo kot korektivni mehanizem, kot nujni sestavni del za normalno delo in kot hudo nadlogo samolastnemu odločanju. Nato pa je pojasnil svoje razumevanje konstruktivne opozicije. Opozicija je **konstruktivna**, "če njeni pogledi na družbeni razvoj in njen program ne predstavljajo neposredne negacije, protislovja večinski stranki v parlamentu." (Delo, 11. maj 1990, str.3)

Če gremo mimo tega, da je večinska stranka v parlamentu ZSMS- Liberalna stranka, lahko ugotovimo, da Bučar enači koalicijsko strank z eno stranko. S tem uvaja terminologijo, ki velja za dvostrankarski sistem angleškega tipa, nima pa prav nobene relevance za večstrankarski sistem slovenskega tipa. Ni ene vladne stranke in ni ene opozicijske stranke. To empirično dejstvo bi moral upoštevati pri koncipiranju relacij v novem parlamentu.

DEMOS ni stranka in zato ni neposredno nastopal na volitvah

s svojim programom v boju za glasove volilcev. V tej vlogi se je pojavil le na nekaj volilnih mestih, predvsem v tekmovanju za mesta v zboru občin. Sicer pa so bile v boju posamezne stranke, ki so dobile manj glasov od ZKS-SDP in ZSMS - Liberalne stranke. Zato je bilo treba tudi po volitvah skonstruirati posebno interpretacijsko situacijo, po kateri bo legitimnost vladne večine bolj legitimna kot je v resnici glede na volilne rezultate. Po drugi strani pa takšna interpretacija zbija legitimnost delovanju opozicije in izključuje možnost opozicije vladi s strani vladnih strank, kar je v zadnjem času že očitno dejstvo.

Ni slučajno, da v svoji opredelitvi Bučar primerja neprimerljivo: na eni strani so **pogledi in program** opozicije, na drugi pa večinska **stranka**. Program proti stranki. Medtem ko je pri opoziciji važen program, je pri večinski stranki pomembna ona sama, njeno ontološko bistvo. Stranka, ki ni nobena stranka, temveč samo koalicija strank. To pa je čisto druga situacija. Vsaka stranka ima svoj program, za katerim stojijo glasovi volilcev, koalicija pa ima tudi svoj program, le da se zanj volilci niso imeli možnosti opredeljevati. Bučarjeva večinska stranka torej nima verificiranega programa, zato lahko v primerjavi s programi opozicijskih strank nastopa le kot stranka, kvazi stranka. Za konstruktivnost opozicije je zato pomemben samo en kriterij: spoštovati mora strukturo koalicije. **Konstruktivna opozicija ne sme razbrzdati trdne vladne koalicije.** Če bo lojalna, bo konstruktivna, sicer pa bo destruktivna, zarotniška ipd. Delitev funkcij v parlamentu je pokazala konstruktivnost opozicijskih strank, ki so lahko samo opazovale, kako se gradi trdna vladna koalicija tako, da je vsaka stranka koalicije dobila mesto pri obvladovanju parlamenta. Posegi v dogovor koalicijskih strank so bili, jasno, zarotniško dejanje, nevredno konstruktivne opozicije.

Težko je razbrati, kaj pomeni relacija "neposredne negacije, protislovja" med večinsko stranko in pogledi, programom opozicije. Jasno je, da za opozicijo nič takega, kar bi jo vabilo h konstruktivnosti. Prav nasprotno: vabi jo, naj se odpove svoji

identiteti ali pa naj izkoplje bojno sekuro. Relacija je izrazito out-out: kdor ni z nami, je proti nam.

Tudi na zahodu uporabljajo termin konstruktivna opozicija zlasti v ZRN, to pa predvsem zaradi izkušenj s fašizmom. V ZDA prevladuje izraz "fer in zmerna opozicija". Oba izraza označujeta opozicijo, ki ne zanika predlogov vlade frontalno, temveč oponira v obliki proti- in spreminjevalnih predlogov, in ki tako izvaja kritiško in nadzorno funkcijo. Pri tem pa se poudarja odgovornost vlade, da opozicije ne sili v destrukcijo, saj si s tako politiko vlada in parlamentarna večina razkrajata legitimacijsko osnovo.

Pojem konstruktivne opozicije je Bučar tako napolnil, da nima nič več skupnega z opozicijo v parlamentarnem sistemu, temveč je preprosto **derivat konstruktivne kritike**, na katero tudi sam opozarja, in zato prinaša tudi mentaliteto njene rabe. Konstruktivno je tisto, kar ni nevarno obstoječemu režimu in kar ni vprašljivo za glavne ideologe obstoječega režima.

Konstruktivna opozicija je tako samo **ideologem**, ki naj bi discipliniral opozicijske stranke in stranke vladne koalicije ter tako zagotavljal status quo v slovenski politiki. S tem se želi onemogočiti normalen razvoj razmerij med opozicijskimi strankami in strankami parlamentarne večine oz. vlado. Od razvoja teh razmerij pa je odvisna nadaljna demokratizacija političnega sistema Republike Slovenije.

Predvolilna predstava o enotnosti oziroma enosti opozicije se je utrjevala naprej v prvih parlamentarnih in javnih spopadih med prvaki strank združenih v DEMOS in poslanci opozicijskih strank. Vrhunec je doživela s poskusom vzpostavljanja vseopozicijske vlade v senci. Ta vlada naj bi poenotila opozicijo nasproti vladnim strankam. Recept je bil isti kot v primeru DEMOS, prav tako pa tudi cilj. Opozicija naj bi podvojila svojo moč. Vsaka stranka bi vladi oponirala sama, poleg tega pa še opozicija kot celota. Stranke naj bi bile omejene predvsem na kritiko in nadzor vlade, vlada v senci pa bi z mobilizacijo strokovnega potenciala oblikovala protipredloge in tako dvignila raven oponiranja.

Vlada v senci je nastopila z geslom predsednika skupščine kot konstruktivna opozicija. Pri tem je spregledala nepomirljive razlike v interpretaciji konstruktivnosti. Manever ZKS-SDP se je povsem ponesrečil in uspeh se je nevtraliziral. Stranka je po eni strani uspela formirati vlado v senci in s tem podvojiti mesto oponiranja. Hkrati pa je okrepila predstavo o tem, da želi vladati opoziciji, da se vsiljuje kot vodilna sila in da si ni ozdravila kompleksa, ko je morala z oblasti. Vrnitev vlade v senci na izhodiščno eno stranko je pokazala tudi največjim naivnežem, da naš sistem ni dvostrankarski, temveč preprosto večstrankarski. Mesto in vlogo opozicije moramo zato razumeti iz večstrankarske narave sistema, ne pa iz predstave o njegovi dvostrankarski strukturi.

Uporabljena literatura:

- Bradač, Franc (1990): Latinsko-slovenski slovar, DZS, Ljubljana.
- Bučar, France (1990): Kljub težavam, ki nas peste, nobenega razloga za malodušje (nastopni govor predsednika skupščine RS), Delo, 11.maj, str.3.
- Dahl, Robert (ur.) (1966): Political Oppositions in Western Democracies, Yale University Press, New Haven in London.
- Dahl, Robert (1966): Patterns of Oppositions, v Dahl (ur.), 1966.
- Dahl, Robert (1971): Polyarchy, Yale University Press, New Haven/London.
- Engelmann, Frederick C. (1966): Austria: The Pooling of Opposition, v Dahl (ur.), 1966.
- Gerlich, Peter (1987): From Consociationalism to Competition: The Austrian Party System since 1945, v Hans Daalder (ur.) (1987): Party System in Denmark, Austria, Switzerland, the Netherlands, and Belgium, St.Martin's Press, New York.
- Glass, Harold E. (1978): Consensus and Opposition in Switzerland. A Neglected Consideration, Comparative Politics 10(april)3.
- Jambreč, Peter (1989): Oblast in opozicija v Sloveniji, Obzorja, Maribor.
- Koštunica, Vojislav (1977): Politički sistem kapitalizma i opozicija, Institut društvenih nauka, Beograd.

- Lehmbruch, Gerhard (1967): Proporzdemokratie: Politisches System and politische Kultur in der Schweiz und Oesterreich, Mohr, Tubingen.
- Lijphart, Arend (1977): Democracy in Plural Society, Yale University Press, New Haven/London.
- Kardelj, Edvard (1978): Smeri razvoja političnega sistema socialističnega samoupravljanja, Komunist, Ljubljana.
- Kluxen, Kurt (1956): Das Problem der Politischen Opposition, Karl Alber Verlag, Freiburg/Munchen.
- Lukšič, Igor (1990): Za rehabilitacijo opozicije, Evropa št.9, 13.9.1990, str.23.
- Obler, Jeffrey, Jurg Steiner, Guido Dierickx (1977): Decision Making in Smaller Democracies: The Consociational "Burden", Sage, Beverly Hills/London.
- Potter, Allen (1966): Great Britain: Opposition with a Capital 'O', v Dahl (ur.), 1966.
- Powell G.B. (1970): Social Fragmentation and Political Hostility. An Austrian Case Study. Stanford: Stanford University Press.
- Rabushka, Alvin and Shepsle, Kenneth A. (1972): Politics in Plural Societies: Theory of Democratic Instability. Charles E. Merrill Publishing Company, Columbus, Ohio.
- Schiller, Theo (1987): Opposition, v Axel Gorlitz/ Rainer Pratorius (ura.): Handbuch Politikwissenschaft. Grundlagen - Forschungsstand - Perspektiven, Rowolts Enzyklopedie, Rowolt, Reinbek pri Hamburgu.
- Stiefbold, Rodney. P (1974): Segmented Pluralism and Consociational Democracy in Austria: Problems and Change. V: Heisler, Martin O. (ur.) (1974): Politics in Europe: Structures and Processes in some Postindustrial Democracies, McKay, New York.

Opombe

1. Dahl navaja kot primer tudi ZDA, kjer gre predvsem za nejasno strankarsko identiteto poslancev, ne pa za nejasno razmerje moči med dvema strankama v Kongresu. Neprepoznavnost jasne opozicije je rezultat tudi sistema delitve oblasti, ki je utemeljen na načelu check and balance. Opozicija nima vloge omejevanja oblasti, ker jo bolj učinkovito opravljajo drugi mehanizmi.
2. Takoj po vojni so vlado sestavljali v enakem številu predstavniki

- socialistov, Ljudske stranke in komunistov. Po volitvah leta 1947 pa so komunisti iz vlade izpadli.
3. Leta 1959 so socialisti dobili dodatnih 1,2% glasov ali tri dodatna mesta v nacionalnem svetu. S tem so dobili ministrstvo za zunanje zadeve, za nacionalizirano industrijo in nadzor nad politiko plač in cen.
 4. Težava pri ugotavljanju padanja ali naraščanja sovražstva med lagerjema je v tem, da ni podatkov o sovražnosti iz prvih povojnih let. Raziskave iz šestdesetih let pa so za primerjavo nezadostne. Tako so ocene o padanju sovražnosti samo impresivnega značaja. Powell (1970:38) ugotavlja, da "absolutno število sovražnih ljudi ni obsežno."
 5. Do istih ugotovitev so prišli tudi drugi. Npr. Pelinka (1973) in Gerlich (1972) ugotavljata, da so tudi po letu 1966 na pokrajinski ravni v praksi velike rdeče-črne koalicije in da največje ekonomske interesne skupine nadaljujejo z odločanjem po načelu kompromisa in konsenza, Kneucker (1973) pa dodaja, da se tudi proporcionalni princip v birokraciji ohranja.
 6. Bereichsopposition in Bereichkoalition pomenita opozicijo/koalicijo na konkretnem problemu, ne pa opozicijo/koalicijo na daljše obdobje z določenim vnaprej dogovorjenim paketom problemov ali rešitev (Obler, Steiner, Dierickx, 1977:22). To je primer znotrajkoalijske opozicije (Engelmann, 1966:266).
 7. Steiner (1974:40-41) navaja primer odločanja o monetarnih in gradbenih restrikcijah. V obeh primerih so vse federalne stranke dosegle soglasje, na kantonalni ravni pa so bila stališča zelo različna. Vladnemu predlogu je nasprotovalo glede prvega problema devet Svobodno demokratskih strank, štiri Krščansko demokratske in dve Socialdemokratski stranki. Glede drugega problema pa je vladi nasprotovalo devetnajst Svobodno demokratskih strank, pet Krščansko demokratskih, dve Socialdemokratski in dve Ljudski stranki.
 8. Glass (1978:364) opozarja, da ima socialdemokratska stranka še vedno antiestablišmentsko mesto, tako da je še v veljavi delitev na "meščanski blok", ki ga tvorijo Svobodni demokrati, Krščanski demokrati in Ljudska stranka, ter "protimeščanski blok", ki ga tvorijo socialdemokrati, komunisti in neodvisni.

AKTUALNO

USTAVA ZA NOVI ETATIZEM?

V teh prelomnih časih, kakor jih radi imenujemo, so vsi najbolj spektakularni dogodki politični. Zdi se, da so pri osamosvajanju in demokratiziranju republike ostala gospodarska vprašanja nekako ob strani. Zato ne preseneča, da poglavje Osnutka ustave republike Slovenije, ki se ukvarja z ekonomskimi in socialnimi razmerji, ni pretirano dolgo, gotovo pa si je vredno ogledati, kaj v njem piše.

S propadom komunistične Jugoslavije je propadla tudi tako imenovana **dogovorna ekonomija**, politiki, ki na njenih razvalinah oznanjajo prihod **tržnega gospodarstva**, pa prisegajo na dva aksioma: **prvič**, da je treba nadrobno državno načrtovanje nadomestiti s kar največjo deregulacijo gospodarskega življenja, in, **drugič**, da so zahodne družbe rešile vprašanje učinkovitega gospodarskega sistema in da je treba njihovo rešitve preprosto prenesti v "razboljševizirano" Slovenijo. Zdi se, da uradni glasniki proste gospodarske pobude in deregulacije pozabljajo, da ima tudi **tržna družba** svoja pravila igre in da upoštevanje teh pravil mora zagotavljati država, pred njo pa seveda ustava.

Delo

Družba, od katere se poslavljamo, je za svojo osnovno vrednoto proglasila delo. Da je bila ta vrednota demagoška in da je bil njen edini cilj spremeniti družbo v eno samo centralno upravljano socialistično tovarno, je danes vsakomur jasno. Zato je zanimivo, da tudi osnutek nove ustave v središče ekonomskih in socialnih razmerij postavlja prav delo.

"Država spodbuja in varuje vse oblike dela ter zagotavlja njegovo zakonsko varstvo," se glasi 64. člen osnutka. Osnutek tudi določa, da ima vsakdo "**pravico do dela**", in to pravico podrobneje opredeljuje. Vsakdo naj bi imel zagotovljene pogoje

za delo, ki zagotavljajo pravičen zaslužek, varstvo pri delu in plačan dopust. Vsakdo lahko prosto izbira poklic, delovna mesta pa naj bi bila vsem dostopna pod enakimi pogoji.

Osnutek ustave ureja tako imenovani "industrijski konflikt". Delavci imajo pravico stavkati in ustanoviti sindikat. Pri tem je osnutek ustave preozek. Sindikatov danes ne ustanovljajo le delavci. V Sloveniji že imamo sindikat nezaposlenih, in ti - čeprav morda le začasno - prav gotovo niso delavci. **Razlika med sindikatom in politično stranko** namreč ni v tem, da sindikate ustanovljajo delavci, ampak v tem, da stranke ustanovimo, da bi dosegli določene politične cilje, sindikat pa zato, da bi zavarovali ali uresničili določene svoje pravice. Stranke se borijo za oblast, sindikati varujejo pred njo. Zato bi morali imeti pravico ustanavljanja sindikatov vsi, ne le delavci.

Še bolj je osnutek neodločen pri urejanju drugih pravic zaposlenih. Glede **soupravljanja**, torej pravice zaposlenih do sodelovanja pri upravljanju podjetja, v katerem delajo, obstaja več variant. Po osnovnem predlogu naj bi o tem odločal zakon in ne ustava; po varianti naj bi ustava določala pravico do soupravljanja, zakon pa bi določal njene omejitve. Glede **uresničevanja pravice do dela** naj bi v ustavi pisalo, da "republika ustvarja pogoje za uresničevanje pravice do dela." Prav pa bi bilo, če bi ustava, ki upošteva dejstvo, da je zaposlenost vseh le ideal, naložila državi dolžnost zagotavljanja preživetja tistim, ki proti svoji volji niso zaposleni.

Lastnina

Kapital in zasebna lastnina sodita med temeljne kategorije tržne družbe. Osnutek Ustave ne govori izrecno o kapitalu, in to verjetno res ni potrebno. Zato pa je **zasebna lastnina** eden glavnih elementov poglavja o ekonomskih in socialnih razmerjih. Poglejmo si torej natančneje, kaj o zasebni lastnini pravi osnutek ustave.

Osnutek določa, da je lastnina zasebna in javna. Po ustavi ima vsakdo pravico do zasebne lastnine in dedovanja. Ustava veleva, di razlasti.

Rečemo lahko, da je ustavna opredelitev lastnine **nezadostna** vsaj iz dveh razlogov: zato, ker navaja le dve obliki lastnine, ter

zato, ker ne nalaga državi dolžnosti varovanja zasebne lastnine.

Osnutek ustave določa, da obstajata le dve obliki lastnine: zasebna in javna. Čeprav v pojasnilu našteva, da v zasebno lastnino sodijo individualna, skupna in združna, menim, da je to premalo. Teoretično je zelo sporno šteti združno, pa tudi delniško in tako imenovano "skupno" lastnino, za zasebno. Razvoj gospodarskega življenja v kapitalizmu je vedno bil tudi razvoj lastninskih oblik, zato jih je nesmiselno v ustavi poimenovali in izrecno naštevati. Veliko bolje bi bilo ostati pri ideji o "pluralizmu lastnin", in določiti, da so vse oblike lastnine enakopravne.

Pravica do zasebne lastnine je opredeljena pomanjkljivo in ni določeno njeno varstvo. Namesto abstraktne "pravice do zasebne lastnine" bi bilo potrebno določiti, da ima vsakdo pravico pridobivanja, razpolaganja in uživanja lastnine, če to ni v nasprotju s pravicami in lastnino drugih. Prav tako pravica do lastnine ne pomeni veliko, če ni država dolžna zakonsko in sodno varovati nedotakljivosti lastnine posameznika.

Osnutek ustave, ki jasno opredeljuje pravico do dela in njeno varovanje oziroma zagotavljanje pogojev zanje, in ki, mimogrede povedano, gotovo predstavlja pozitivno spremembo na področju človekovih pravic in politične ureditve, pri vprašanju lastnine nalaga, da mora zakon "določiti način pridobitve in uživanja lastnine tako, da je zagotovljena njena družbena/socialna funkcija". Izredno pomembna je sama dikcija tega določila: naloga zakona naj ne bi bilo **preprečevanje** izjemnih primerov, ko je uživanje lastnine v nasprotju z njeno socialno funkcijo, temveč **aktivno ureja lastnino** v smislu te njene funkcije. Torej je **zasebna lastnina podrejena splošnemu interesu**.

Osnutek ustave potemtakem ohranja nekakšen **strah pred zasebno lastnino**, ki je bil sestavina že prejšnjega sistema. To pomeni, da bo predlagana **nova gospodarska ureditev ohranila enega najvažnejših temeljev stare naturalne dogovorne ekonomije**.

Podjetništvo, država, javno dobro

Poleg zasebne lastnine osnutek ustave predvideva kot drugo možno obliko **javno lastnino**. Obrazložitev razlaga, da naj bi to pomenilo državno lastnino, lastnino lokalnih skupnosti (torej

lokalno državno lastnino) in javno dobro. V javno dobro štejejo naravna bogastva in tisti del javne lastnine, ki je v javni rabi in služi vsem ljudem. Na javnem dobru ni mogoče pridobiti lastninske pravice.

Takšna opredelitev javnega dobra je nekoliko dvomljiva. Ceste so gotovo v javni rabi in služijo vsem ljudem, pa vendar država pobira cestnino. Premog je naravno bogastvo, ki je morda res v javni rabi, vendar ga kopljejo in prodajajo premogovniška podjetja. Rešitev iz teh pojmovnih zagat je lahko verjetno le ta, da se državo določi kot upravitelja javnih dobrin, ki je za pokrivanje stroškov tega upravljanja upravičena zaračunavati ceno uporabnikom dobrin.

Nekako izgubljen med številnimi variantami o varovanju zemljišč in naravnega okolja je člen, ki določa, da je **zasebna gospodarska pobuda** svobodna, "če se ne izvaja v nasprotju z nacionalno koristjo ali tako, da bi škodila naravi, varnosti, svobodi ali človeškemu dostojanstvu." Še bolj izgubljena je znotraj tega člena vrstica, ki določa, da republika in lokalne skupnosti lahko ustanavljajo podjetja. To je vse, kar je v osnutku ustave rečeno o državni lastnini.

Menim, da bi ustava lahko vse tisto, kar mora določiti o javnih dobrinah oziroma "javnem dobru", o zaščiti naravnih bogastev in zemljišč, povedala brez dvomljivega pojma **javne lastnine**. Javna lastnina je namreč ravno tako **nikogaršnja lastnina**, kot je to bila družbena lastnina, ki smo se je s takšnim olajšanjem odrekli. Povsem nesmiselno se mi zdi trditi, da so reke, zrak, premog ali ceste "last nas vseh". Naravnost **zaskrbljujoče** pa se mi zdi, da ustava sploh ne govori o **državni lastnini**. Morala bi določiti, da so podjetja, ki jih ustanovi republika, **državna lastnina**, in da so državna lastnina tudi lastninski deleži države v drugih podjetjih. Vsi dohodki in izdatki, ki so povezani z državno lastnino oziroma iz nje izhajajo, bi morali biti prikazani v proračunu republike, in biti javni. Na ta način bi zagotovili **odgovornost države kot upravitelja javnih dobrin in lastnika** (ali solastnika) podjetij. Ustava, ki se ji zdi tako pomembno podrejati zasebno lastnino nacionalnim interesom, sploh ne določa, da mora država upravljati svoja podjetja in srbeti za javne dobrine tako, da zagotovi prebivalcem Republike od njih kar največjo korist.

Zastrašujoče je vse skupaj zaradi tega, ker se zdi, da **pomanj-**

kljivosti osnutka ustave - izogibanje imenovanju državne lastnine s pravim imenom, izogibanje konkretizaciji pravice do dela in nezaupanje do zasebne lastnine - ne vodijo nikamor drugam kot v postsocialistični etatizem.

Predlog

Menim, da bi morala ustavna komisija, kolikor pač želi resno delati, pobude posameznikov obravnavati enakopravno s pobudami strank in združenj. V osnutku ustave bi morali spremeniti vsaj naslednje:

1. v 65.členu črtati prvi odstavek ("Lastnina je zasebna in javna"), namesto njega pa napisati: "Država spodbuja in varuje vse oblike lastnine ter zagotavlja njeno zakonsko varstvo. Vse oblike lastnine so enakopravne.";

2. izpustiti drugi odstavek istega člena. Zadošča, če zakon prepoveduje **zlorabo** lastninske pravice, in odveč je, če **določa** "način pridobitve in uživanja lastnine tako, da je zagotovljena njena družbena/socialna funkcija";

3. dopolniti 66. člen ("Vsakdo ima pravico do zasebne lastnine"): "Vsakdo ima pravico do pridobivanja in uživanja lastnine ter upravljanja z njo pod enakimi pogoji.";

4. namesto o "javni lastnini, ki predstavlja javno dobro" govoriti samo o "javnem dobru" ali - kar bi bilo morda lepše - o **javnih dobrinah**;

4. v primernem členu določiti, da so podjetja, ki jih ustanovi republika, in lastninski deleži republike v podjetjih, ki jih sama ali ni ustanovila ali je le eden od njihovih ustanoviteljev, predstavljajo **državno lastnino**. Vrednost te lastnine in vse transakcije, ki izvirajo iz nje, se prikažejo v proračunu republike. Republika je dolžna upravljati državno lastnino kot dober gospodar, v korist blaginje prebivalcev republike. Podobno določilo bi bilo potrebno oblikovati za lastnino lokalnih skupnosti.

5. v primernem členu zapisati, da je država dolžna zagotoviti - s finančno ali drugačno pomočjo - preživetje tistim, ki brez lastne krivde niso zaposleni, torej ne "uresničujejo pravice do dela".

6. prvi odstavek 76. člena ("Delavci imajo pravico ustanavljati sindkate") je **nepotreben**, ker že 42. člen določa, da imajo **vsii ljudje** pravico do ustanavljanja sindikatov.

RAZPRAVA OB MODELU KONFEDERACIJE V JUGOSLAVIJI

Beseda konfederacija je ponovno vstopila v jugoslovanski politični prostor v trenutku, ko so se okrepile težnje po centralizaciji federalnih oblasti. Od samega začetka so se z njo označila tista hotenja, ki so videla edini možni izhod iz jugoslovanske krize v decentralizaciji, v večji stopnji avtonomije, svobode, finančne neodvisnosti, varnosti itd. posameznih delov federacije. V politični javnosti sta se na ta način izoblikovala dva koncepta reševanja jugoslovanske krize: centralistično-federalni in konfederalni.

V zavesti slovenske politične javnosti je začela beseda konfederacije dobivati pomene, ki jih imajo pojmi kot so svoboda, samostojnost, varnost, neodvisnost, finančna samostojnost, demokracija; obratno pa je beseda federacija dobivala pomene pojmov kot so nesvoboda, nesamostojnost, podrejanje in odvisnost, ogroženost in nevarnost, nedemokratičnost. Beseda konfederacija je v Sloveniji izražala še dimenzijo upanja po boljši ureditvi medsebojnih razmerij med jugoslovanskimi narodi. Boljša ureditev pa za slovensko politično javnost pomeni nič manj kot to, da bo imel slovenski narod odločujočo besedo pri odločanju o pogojih lastnega družbenega razvoja. O tem navsezadnje najbolj ilustrativno govori Model konfederacije v Jugoslaviji, ki so ga pripravili strokovnjaki slovenskega in hrvaškega predsedstva (Delo, 6.10.1990:20) in ki ga je treba razumeti kot politični dokument, ki izraža hotenja večine slovenskega naroda.

Na tej ravni se giblje politična zavest in politika. Politična znanost pa se na tej ravni, na ravni common-sensa, ne more ustaviti. V nadaljevanju želim opozoriti na problem, ki je neproblemiziran v slovenski politični zavesti, gre torej za vprašanje ali je mogoče (kon)federaciji oz. centralizirani federa-

ciji kot taki pripisati inherentne vrednosti. Na to vprašanje bom skušal odgovoriti tako, da bo v ospredju mojega razmišljanja federacija v relaciji do konfederacije in centralizirane federacije.

Definicija federacije je mogoča le kot pravna definicija

Oprelitev pojma "federacija", "federalna vlada", "federalna država" je mogoča le kot pravna opredelitev, ker razen pravnega ne obstaja še nek drug skupni element v realno-eksistirajočih federalnih državah. Skupni element vseh federalnih držav je v tem, da so državljani podvrženi dvema jurisdikcijama, federalni in eni od federalnih enot. Zaradi tega ne more nihče drug razen pravnikov izjaviti o federaciji nekaj, kar bi imelo splošno veljavo.

Na tej točki se razprava o federaciji seveda ne more zaključiti za politologe in sociologe. Oni sicer morajo akceptirati pravno definicijo federacije, ki je po naravi stvari definicija per negationem. Pravna definicija nam govori le, da sistem sporazumevanja ali konfederacijo držav ne moremo jemati kot federalni sistem. Ničesar pa nam ne pove o politični ali družbeni funkciji federalnega sistema. Raziskovanje družbene funkcije pa terja, da odgovorimo na zgoraj zastavljeno vprašanje. Odgovoriti na vprašanje, ali je neka vrednost inherentna federalizmu, je težavno že zato, ker federalna ureditev vedno deluje znotraj določenega političnega, socialnega in kulturnega konteksta in jo je nemogoče izolirano in ločeno raziskovati¹. V tem smislu bi bilo neumestno federalizmu pripisovati vrednosti, ki so rezultanta specifične ustavne ureditve in specifične socio-ekonomske strukture. To seveda pomeni, da vrednost federacije glede na enotno državo ali konfederacijo, lahko opredelimo le z empirično analizo danega političnega sistema.

V jugoslovanskem političnem prostoru imamo dve težnji, ki želita modificirati obstoječo federalno ureditev. Prva težnja je s sprejetjem republiške ustave tudi že realizirala svoje zamisli po enotni državi in je realno pričakovati, da si želi tako urediti tudi

odnose z drugimi narodi v Jugoslaviji. Druga pa je oblikovala politični dokument o možnem konfederalnem modelu urejanja razmerij med jugoslovanskimi narodi in narodnostmi.

Na politični ravni sta obe težnji popolnoma legitimni in utemeljeni v volji večine znotraj posamezne republike. Argumentacija, ki naj bi podkrepila eno ali drugo težnjo, pa želim na tem mestu nekoliko problematizirati.

Federalizem onemogoča zlorabo oblasti

Najprej bomo analizirali prednosti, ki se pripisujejo federalnemu sistemu glede na enotni državni sistem. Teoretski argument, ki govori v prid federalizmu, se vrti okoli preprečevanja zlorabe oblasti s pomočjo njene delitve med številne nosilce moči, ki so si v razmerju medsebojne konkurence. Seveda je občutek o možni zlorabi oblasti realno dejstvo, ki se rezultira v zahtevi po delitvi oblasti ali celo njeni negaciji², in je izpeljan iz predpostavke o koruptivnem vplivu moči.

Montesquieu je v Duh zakona implicitno zapisal, da se lahko moč zaustavi le z močjo in tej misli bo še danes malokdo oporekal. Moči ni kos niti vera niti ideologija, pač pa le protimoč, le-ta lahko ustavi moč. V tem Montesquieu nadaljuje kartezijanski princip in spinozistično tradicijo, ki ni našla druge poti za omejevanje državnega absolutizma kot uporabo protimoči. To seveda pomeni, da doktrina o delitvi oblasti pri njem ne izhaja iz empiričnega raziskovanja družbe. V tem smislu lahko tudi trdimo, da tudi pripisana prednost federalne države ne izhaja iz empiričnih analiz konkretnih družb.

Federalizem kot garant svobode

Bentham delitev oblasti zavrača v prepričanju, da je nezdržljiva z demokracijo. Še več. Delitev oblasti ne garantira maksimalne svobode ob morebitni praksi, da vse tri organe

oblasti nadzoruje ena sama socialna skupina. Ta argument lahko uveljavljamo tudi proti federalizmu kot garantu svobode. Prepričanje, da federalna država z difuzijo ustavnih moči razpršuje politično moč oziroma, da zmanjšuje možnost monopoliziranja politične oblasti z oblikovanjem številnih neodvisnih točk, navadno ne sprevidi, da je realni vzrok obstoja svobode dejansko pluralistična struktura družbe in večpartijski sistem. Federalizem ni identičen z družbenim pluralizmom, pa tudi večpartijski sistem ni produkt federalne države, niti ni pogoj njenega funkcioniranja.

Federalizem kot garant demokracije

Prepričanje, da je federalizem zavezan demokraciji, tj. da je federalna država nujna za obstoj demokracije, ker baje samo v demokraciji delitev ustavne moči med različne avtonomne teritorije omogoča maksimum politične svobode, je problematično. Federalni sistem je morda prej omogočal kršenje temeljnih človeških pravic kot pa njeno zaščito. Zato najbržda niti ne moremo trditi, da je federalni sistem boljše orodje za zaščito temeljnih človekovih pravic kot bi bila enotna država. Temeljne človekove pravice so gotovo bolj zaščitene s pluralnostjo socialne strukture, z delovanjem konkurenčnega partijskega sistema, z močno tradicijo, z intelektualno izobrazbo prebivalstva, kot pa s federalno strukturo oblasti.

Federalizem preprečuje koruptivni vpliv moči

Trditev o moči, ki teži k podkupovanju in torej o absolutni moči, ki podkupa absolutno, je postala klasični citat, ki ga nihče več ne premišlja. Na ravni posameznika lahko rečemo, da je človek, ki poseduje moč in jo koristi, podvržen korupciji, oziroma, da politika kvari človeka. To stališče je seveda problematično, saj moralno problematični vladar ne pomeni, da je hkrati tudi slab vladar, in vladar, ki je vzor vrline, lahko svojo deželo

vodi v propad. Na ravni sistema pa lahko rečemo, da je slabo za ljudstvo, če je preveč moči koncentrirane v kateremkoli organu oblasti. Torej federalizem z delitvijo moči med neodvisne teritorialne enote preprečuje to možnost. To stališče je problematično, ker je lahko dejansko ravno narobe. Premalo moči namreč lahko tudi vodi h korupciji in absolutna odsotnost moči podku- puje absolutno.

Federalizem kot garant zunanje varnosti in notranje demokracije

Federalisti lahko zastopajo to idejo tudi v smislu, da lahko le male skupnosti dopustijo demokratsko prakso in da je treba zato ohraniti to vrednost tudi v velikih državah. S tem bi se ohranila politična praksa, ki omogoča širšemu krogu ljudi dostop do političnega odločanja. Najnatančnejšo opredelitev te teorije je dal že Montesquieu, ki je na osnovi analize o rimskem imperiju prišel do sklepa, da je demokracija nezdružljiva z velikim carstvom, mogoča pa izključno v malih teritorialnih enotah. To idejo je prevzel in populariziral Rousseau.

Z dilemo demokracije so se soočili poleg Rousseauja in Montesquieuja, tudi "Federalisti". Montesquieu je zapisal: "Če je republika premajhna, jo bo uničila zunanja sila; če pa je velika, jo bodo razdejala notranja nasprotja." Zato priporočajo vsi trije federacijo, ki bo zagotovila zunanjo varnost in notranjo demokracijo.

Sklep

Federalizmu kot takšnemu ali enotni državi ni mogoče pripisovati vrednosti ali trditi, da federalna država zaradi delitve oblasti med avtonomne teritorialne enote omogoča večjo stopnjo političnih in človekovih svoboščin kot enotna država. Edino, kar je mogoče storiti, je konkretna analiza, ki pokaže, da je nek

federalni sistem boljši od drugih možnih ureditev. Prednosti se tako pripišejo federalni strukturi in ne državnim institucijam (stališče sodišču, karakterju in orientaciji federalnega administrativnega sistema) ali naravi partijskega sistema (ki je oblikovan po meri federalne strukture) ali pluralistični in mobilni strukturi družbe ali povsem slučajnim zgodovinskim okolnostim ali kombinaciji vseh ali nekaterih od omenjenih faktorjev.

Analogno lahko sklepamo, da je sleherna diskusija o prednostih (kon)federacije oz. centralizirane federacije neplodna, saj ni mogoče nič kaj pametnega dognati na abstraktni ravni. Ne obstajajo vrednosti, ki bi jih lahko pritaknili kot attribute (kon)federaciji oz. centralizirani federaciji, kar pomeni, da se (kon)federacije ne more uspešno zastopati s tezo, da centralizirana federacija brezpogojno vodi v politično podjarmljanje, finančno neodvisnost, vojaško nevarnost... S tem seveda ne zastopam centraliziranega federalizma, kar bi mi lahko očitali, pač pa želim le problematizirati navezave pojmov svobode, varnosti... izključno na pojem (kon)federacije, navezave, ki so močno zasidrane v slovenski politični zavesti.

Opombe

- 1 Tudi, če se omejimo le na analizo demokratičnih sistemov vladanja, moramo upoštevati tako politične in ustavne faktorje, ki lahko menjajo funkcijo federalizma (predsedniška ali parlamentarna demokracija, partijski sistem, "checks and balances"), kot tudi socialno-ekonomske faktorje (stopnja razvoja pluralistične strukture družbe, odnos mesto-vas, stopnja koncentracije ekonomske moči).
- 2 Anarhistični načrti gredo v to smer. Pri njih je ta občutek zlorabe oblasti artikuliran v zahtevi po odpovedi sleherne države. Državo, pa naj bo organizirana centralistično ali federalno, razumejo kot agenturo, ki ščiti interese novih fevdalcev, neenako razdelitev in preprečuje odpor večine proti manjšini. Zato vidijo rešitev v boju proti državi, proti politični oblasti, v neposrednem povezovanju industrijskih organizacij (Proudhon). Anarhistično stališče nam seveda ne more pomagati pri odgovoru na vprašanje, ali je federalna država z zmanjševanjem koruptivne moči in s tem povezanim povečevanjem politične svobode res tisti način organiziranja družbe, ki jo je treba priporočati v nasprotju z enotno državo.

SVETOST ŽIVLJENJA

Preambula k osnutku ustave Republike Slovenije je v javnosti od vseh delov ustave sprožila največji vihar. Gre predvsem za razhajanja v stališčih ali je svetosti življenja mesto v njej.

„Zavedajoč se svetosti življenja ... sprejemamo ... ustavo Republike Slovenije.“

Ustavodajalec, Skupščina Republike Slovenije, utemeljuje potrebnost svetosti življenja v preambuli "z vidika novih znamenj časa". Svetost življenja je po njegovem mnenju "v skladu z novim duhom časa, z novo duhovnostjo, ki vznikata na prelomu med moderno, se pravi antropocentrično, in postantropocentrično oziroma postomoderno dobo."

Ugotavljanje novih znamenj časa ni neko nepristrano početje. Znamenja časa ne obstajajo kar tako, kot gola dejstva, ki jih lahko najdemo, ko se sprehajamo po prostoru. Odkrivanje novih znamenj časa je od vsega začetka zaznamovano s pojmovnim okvirom, s pojmovno mrežo, s katero gremo na lov za novimi znamenji. V nadaljevanju obrazložitve to priznava tudi ustavodajalec, saj ugotavlja, da je svetost življenja predpostavka.

Vendar pa se na tem mestu odpira vprašanje o kakšnosti prepostavke. Svetost življenja je predpostavka česa? Osnovna težava je v tem, da je svetost življenja nereflektirana predpostavka. V tekstu stoji sama zase v nepojasnjeni (ali nikakršni) relaciji, z nadaljevanjem preambule po drugi strani pa je umestitev v zgolj skladnost z duhom časa neprepričljiva.

Ko sprejemamo ustavo slovenske samostojne države, imamo velike ambicije, da bi bila ustava demokratična. Demokratičnost pa je treba zastaviti tudi v preambuli. Utemeljiti je treba, da je svetost življenja v tradiciji demokracije. Duh časa v Evropi tridesetih let je bil totalitaren in ponekod se je tudi empirično udejanil kot totalitaren režim. Kakšen je duh časa danes? Je

totalitaren, demokratičen ali postdemokratičen- posttotalitaren? Dosedanje javne interpretacije svetosti življenja opozarjajo na njeno totalitarno naravo, na pomoč, ki jo nudi pri vzpostavljanju totalitarnega režima. Prav tako ni jasno, kakšna je relacija med svetostjo življenja in duhom časa. Skladnost je presplošna relacija, da bi na tej osnovi lahko določali naš temeljni akt demokracije. Na ta vprašanja ustavodajalec mora dati odgovor v javni razpravi.

Razlaga nam ne ponuja kriterija, po katerem bi lahko svetost življenja spoznali kot nujno potreben element preambule. Na istem mestu bi lahko stalo npr. zavedajoč se pomena komunikacij v sodobnem svetu, zavedajoč se minljivosti človeka, zavedajoč se vesoljnih energij, zavedajoč se dvospolnosti v naravi, zavedajoč se pomena narave.

Odkrivanje novih znamenj časa pa je vedno tudi napovedovanje novega časa. V našem primeru gre za napoved, po kateri bo v postmodernej dobi, ki je za nas (ne zgolj po zaslugi še ne sprejete ustave) še zelo daleč, pojem svetosti življenja igral ključno mesto. Ta zgolj napoved ustavodajalcu služi kot argument in golo dejstvo. Spor o mestu ključnih pojmov v prihodnosti je strokovni problem par excellence. Razen, seveda, v projektu Orwellovega novoreka.

Tudi če je verjeti ustavodajalcu, da je svetost življenja v skladu z novim duhom časa, bi bilo treba ugotoviti, koliko pojmov je še v skladu s tem istim duhom, predvsem pa, kateri od njih ga najbolj povzema in označuje. Ta posel bi morali opraviti, da bi bila ustava na ravni duha časa. Če pa si za kriterij pri iskanju ključnega pojma izberemo temeljni princip delovanja nove (postmoderne, postindustrijske, informacijske, postpatriarhalne) družbe ali kak drug kriterij, potem bo izid diskusije prav gotovo drugačen.

Nova duhovnost, ki se oddaljuje od antropocentrizma v nekaterih dimenzijah, je nesporna. Najbolj izrazito se je izkazala v gibanjih za zaščito živali. Ni šlo preprosto zgolj za boj proti mučenju živali, kot se to dogaja pri nas. Radikalni pristaši so v Veliki Britaniji ustrahovali ženske, ki so nosile krznene plašče, ropali krznene izdelke in jih uničevali, požigali mesarije in pobijali mesarje. Tako priostrena ravnanja izpričujejo, da je

človeško življenje izgubilo središčno mesto vsaj v razmerju do življenja živali.

Tu se ponuja razprava o antropocentrizmu. Ne bomo se spuščali v to, koliko je sploh šlo v zgodovini in moderni za antropocentrizem, koliko pa zgolj za androcentrizem, koliko za posredovanost človeške centralnosti po raznih subjektih (od boga do tehnike), koliko za idejo-vrednoto, koliko pa za udejanjanje te ideje. Nas zanima, koliko je svetost življenja na poti k postantropocentrizmu. "Človek ni odgovoren samo zase, temveč za vsa živa bitja." Svetost izražena skozi človekovo dostojanstvo poudarja njegovo "izjemnost". Zakaj je ravno človek odgovoren za vsa živa bitja? Zakaj se ne bi človek prilagodil zakonom narave? Zakaj ne bi bil človek odgovoren samo zase na tak način, da si ne uničuje anorganskega telesa, narave? Zakaj je človek izjemen tudi v dobi postantropocentrizma? Postantropocentrična narava svetosti življenja je neprepričljiva, zato jo je treba v javni razpravi dodatno argumentirati.

Človekovo dostojanstvo je sprejet termin v široki rabi. Vendar pa je zelo ohlapen. Pri obrambi človekovega dostojanstva ni jasno, ali gre za obrambo dostojanstva posameznika ali človeka kot vrste živih bitij. Konkretni posameznik je vedno lahko proglašen za nečloveka, za povampirjeno žival, ki ji ne pripada človekovo dostojanstvo. Iz tega konstrukta, ki je v skladu s preambulo, je posamezniku mogoče oporekati posamezne pravice in svoboščine iz teksta ustave. Tej dilemi se mora zakonodajalec izogniti, da bo omejil prostor ideološkim interpretacijam dostojanstva posameznih ljudi človeškega rodu.

"Svetost življenja je pred človekovo svobodo." Svoboda ima svojo operacionalizacijo v pravicah in svoboščinah človeka in državljana, za svetost pa to eksplicitno ni jasno. Razlaga nakazuje operacionalizacijo v smeri "odgovornosti do narave in življenja". In to je brez dvoma sprejemljivo kot smer, treba pa je določiti razmerje do svobode in nato do pravic in svoboščin človeka in državljana. Sicer o tem razmerju lahko le ugibamo, ugibanja o operacionalizaciji pa kažejo predvsem na omejevanje in ne na razširjanje svobode. (Tu stojimo na stališču, da je odgovornost sestavni del svobode, ne pa njeno omejevanje.) Prva nevarnost se skriva že v tem, da je že doslej veljalo, da je človek odgovoren

zase, za vsa živa bitja in za naravo. Usmeritev, ki je iz tega izhajala, pa je bila pogubna. Odgovornost je bila razumljena paternalistično: odgovornost najprej do žensk in otrok, nato do živali in narave v celoti. (Je to morda antropocentrizem?)

Svetost življenja je opredeljena le na ravni zavedanja. Vprašanje je, če se svetosti življenja ne bi zavedali, ali bi lahko sprejeli "naslednjo" ustavo. Odgovor: sprejeli bi lahko neko drugo, ne pa naslednje torej vprične ustave. Poleg tega ne bi sprejeli postmoderne ustave, temveč neko moderno ali morda predmoderno, v vsakem primeru ne ustave na ravni (nekaterih) dosežkov sodobne slovenske filozofije. To pa je dober argument ustavodajalca v času velikih frustracij slovenstva v sodobni dobi. Kdor bo ustavo sprejel, je na ravni duha časa, kdor pa ne, je na ravni preteklega, preživelega časa in naj si sam pomaga. Duh časa ni noben argument v prid demokraciji in tudi ni noben demokratičen argument. Lahko pa je duh časa postmoderni argument, argument postdemokracije. Demokracija je proizvod moderne dobe, zato gremo v postmodernizem samo z njeno reformo v postdemokracijo. Eden od korakov po tej poti je gotovo enakost pred zakonom, ki bi upoštevala neenaka družbena, startna izhodišča. Vsem manjšinam, ne le nacionalnim, bi morali priznati v političnem sistemu večjo težo. Zaščita homoseksualcem ne more biti dana samo s tem, da v besedilo ustave zapišemo enakost pred zakonom tudi glede na spolno usmerjenost. Treba bi bilo zapisati, da imajo homoseksualci preko svojih organizacij pravico sodelovati pri zakonodaji, ki posega na področje seksualne politike (od šolskih programov seksualne vzgoje do borbe proti AIDSu) in da zakonodajalec mora upoštevati njihova stališča. Prav tako bi morali uzakoniti pravico organizacij jemalcev mamil, da sodelujejo v politiki države do drog. Organizacijam žensk bi morali v ustavi omogočiti sooblikovanje ženske politike, invalidom sooblikovanje politike do invalidov itd. itn. do mesta sindikatov pri določanju politike dela in socialne zaščite. V moderni je vladala večina nad manjšinami, ki niso bile zmožne po svoji naravi preiti na mesto večine. Moderna je ustvarila stalne manjšine in stalno večino, ki se je v politiki delila na večino in manjšino. Postmodernizem pa mora oblikovati mehanizme za afirmacijo stalnih manjšin in mehanizme za discipliniranje

večine. Kriterij postdemokracije je manjšina in posameznik kot manjšina.

Ustavodajalec piše, da se svetosti življenja le zavedamo, ker je predpostavka, iz nje ne izhajamo. Torej gre za zavedanje brez konsekvenc. Čemu potem zavedanje? Zaradi zavedanja samega, za evidenco v razvoju absolutnega duha v slovenski ustavodejavnosti? Ali je to zavedanje postavljeno kot moralni kriterij, kot dvignjen prst? Tudi prav. Samo, zakaj take brezkonsekvenčne trditve pisati v ustavo? Poleg tega navajenost na moderno tradicijo, po kateri je mišljenje predhodilo delovanju, zmotno (?) navaja na to, da svetost življenja kljub drugačni razlagi vendarle ima svoje konsekvence. In to moderno mišljenje bi na Slovenskem s pridom izkoristilo to moderno interpretacijsko možnost za posilstvo nad postmoderno preambulo tudi za ceno pozabe, da se po svetosti življenja ne morem ravnati nihče.

Ko se ustavodajalec odloča za svetost življenja, bi moral v razlagi ponuditi nek kriterij za razlikovanje med življenjem in neživljenjem. Prav tako bi bilo željeno vedeti, kako je sedaj z bojem za obstanek v naravi in ali je morda lisenkizem tista tradicija, ki nam bo razjasnila velike namere ustavodajalca, ko napoveduje vzpostavljanje drugačnih načel v svetu narave.

Ustavodajalec v razlagi zagotavlja, da je s svetostjo življenja določena odgovornost do narave in življenja. Če je življenje razumljeno kot sobivanje žive in nežive narave, potem je razlaga skladna s svetostjo življenja. Če pa temu ni tako in je življenje omejeno le na živo naravo, pa razlaga opredeljuje pristojnosti svetega v širšem smislu od preambule. Odgovornost do narave vključuje tudi odgovornost do življenja, ne pa tudi obratno (vsaj ne neposredno). S sklicevanjem na kriterije, ki jih zakonodajalec posreduje v razlagi, se zavzemamo za vpeljavo sintagme svetost vesolja, torej zavedajoč se svetosti vesolja... sprejemamo ustavo. Predlog je v skladu z novim duhom časa in s postmoderno dobo. Poleg tega kaže na odgovornost do narave, žive in mrtve, ne le na zemlji temveč tudi zunaj nje. Sintagma ne povečuje življenja nad smrtjo in zato omogoča življenje živim pa tudi čaščenje mrtvih. Izpričuje tesno povezanost življenja in neživljenja in zavest o vsemirju, kot predpostavki našega bivanja.

NOVA USTAVA IN PRAVICE ČLOVEKA

Mary Wollstonecraft je skoraj natanko pred 200 leti v obsežnem delu **V obrambo pravic ženske** v predgovoru, ki ga je posvetila enemu francoskih zakonodajalcev z začetka francoske revolucije - Talleyrandu, zapisala naslednje: "(...) zdi se, da se vam je odprl bežen pogled na to resnico, ko ste pripomnili da je nemogoče v skladu z abstraktnimi načeli razložiti politični fenomen, ko ena polovica človeškega rodu popolnoma izključuje drugo iz sodelovanja pri vladanju . Če je tako **na čem potem temelji vaša ustava?**"

Aktualnosti teh besed za današnji čas ni treba posebej poudarjati. Vzhodnoevropske "mirne revolucije" so po svoji umiritvi pokazale eno krutih resnic postrevolucionarnega, pa tudi postsocialističnega časa. Namreč dejstvo, da pravice človeka, moškega ali ženske, tudi v novonastalih redih niso nič samoumevnega, čeprav se je morda zdelo, da bo "novi red" najprej in najskrbneje "poskrbel" ravno zanje. Zloglasna opredelitev "svetosti življenja" v predlogu nove slovenske ustave, ki je zapisana pred pravicami človeka in celo interpretirana kot "postmoderna pridobitev", je samo pravšnje izhodišče, ki tudi v predlogu nove ustave daje pravice samo nekaterim državljanom, druge pa de facto postavlja na stranski tir in iz njih napravlja drugorazredne prebivalce "naše dežele".

Toda čemu "služijo" človekove pravice? V zadnjem času se zdi, kot da bi nas hoteli prepričati, nečemu "služijo" da služijo konstituciji novega reda, da služijo vzpostavljanju demokracije (v stari ustavi so "služile" oblasti delavskega razreda). Toda, če sprejmemo takšno argumentacijo, potem iz tega sledi, da je mogoče človekove pravice "demokratsko" izglasovati, in jih,

seveda v skladu s tem tudi kdaj demokratično odstraniti iz ustave. Paradoksalnost stanja, v katerem se nahajamo, je seveda v dejstvu, da bodo "človekove pravice", kakor bodo pač v ustavi zapisane, tako ali drugače izglasovane. Že sama njihova opredelitev bo izraz tega, kolikšno veljavo imajo in koliko se že spoštujejo v "naši deželi". Kajti če bi pravice človeka kot takega "zares obstajale", potem jih ne bi mogla "podeljevati" nobena oblast in država, pa tudi nobena "demokracija" ne. Po definiciji so te pravice namreč tisto kar je (kot nekaj danega in predpostavljene- ga) zapisano in priznано (tudi mednarodno) kot zaščita posameznika ali posameznice pred samovoljnostjo oblasti. Tudi pred samovoljnostjo demokracije in predvsem pred diktaturo večine.

Ravno diskusija o pravici posameznika ali posameznice do načrtovanja potomstva in o pravici ženske, da odloča o rojstvu otrok je najbolj tipični primer tendence, ko se hoče ustvariti situacijo, v kateri se bi pravice "podeljevalo" ali odvzemalo, pač glede na potrebe (demokracije, nacije itd). Kaže pa tudi na strah nove oblasti pred pravicami človeka sploh. Eden izmed glavnih argumentov proti temu, da se ta pravica zapiše v ustavo, je bil že leta 1974, ko se je sprejemala socialistična ustava, da te pravice ne gre zapisati v ustavo, ker bi se s tem propagiralo abortus oz. da je mogoče to pravico zlorabiti, če bi se uporabljala "neomejeno". Taisti argument se že in se bo očitno še uporabljal v nadaljnji diskusiji o pravicah človeka v ustavi.

Predstavlajte si, da skuša danes nekdo argumentirati, da v ustavo ne bo zapisana svoboda političnega združevanja, češ da bi jo lahko kdo zlorabljal. In, ali je po drugi strani mogoče npr. pravico do osebne svobode utemeljiti v čem drugem kot v njej sami? Ali posameznik ali posameznica lahko zlorabi svoje pravice?

Dejstvo je, da so ženske, ne glede na to, ali je oblast "priznala" to kot pravico ali ne, vedno tako ali drugače skušale nadzorovati svojo plodnost in rojstva otrok (v zadnji instanci vedno one same kot posameznice). In če obstaja kakšna "naravna

pravica" potem je to ravno slednja - upoštevajmo samo dejstvo, da so si jo ženske pogosto vzele tudi ob riziku lastnega življenja. Če si neka oblast te pravice ne upa zapisati in jo s tem priznati, potem je lahko njen namen samo njeno kršenje. Ženske kot posameznice te pravice namreč nikakor ne morejo "zlorabljeni" ali "kršiti". Lahko pa jo zlorablja država, oblast ali medicina. In ravno njim se, ko je ta pravica priznana ženskam, prepreči zloraba.

Po drugi strani oblast, ki si te pravice ne upa zapisati v ustavo, pravno vzpostavlja dva ranga državljanov - tiste, katerih pravice so "breztemeljne" in tiste, ki šele morajo dokazovati, da so "vredni" in "zreli" za to da jih imajo, ker se zanje sumi, da bi jih lahko "zlorabljali". Ali so pred nami res leta pisanja novih deklaracij in zagovorov pravic?

(tekst ni lektoriran)

ZNANOST V POSTMODERNI

Raymond Boudon

BO SOCIOLOGIJA SPLOH KDAJ NORMALNA ZNANOST?

Po Khunovem mnenju je *normalna znanost* spokojno in blaženo stanje stvari, ko (domnevno enovita in enotna) določeni disciplini pripadajoča znanstvena skupnost zvesto veruje v *enovito* paradigmo. Če je to res, potem sociologija nikoli ni in bržkone tudi nikoli ne bo poznala tega blaženega stanja. Durkheimova sociologija (pod močnim vplivom Comtovih pojmovanj, kakor je bila) ima že kaj malo opraviti z Webrovo, kljub vsem prizadevanjem, ki jih sociologi namenjajo razkritju skupne inspiracije v delih utemeljiteljev. Razumljivo je, da so sociologi vedno znova poskušali preseči to njihovemu statusu škodljivo različnost, bodisi z uporabo strategije *integracije* (poudarjajoč konvergenco med ustanoviteljema ali med paradigmana) bodisi s strategijo *secesije* (*ta* paradigma, *ta* utemeljitelj je dober). Zakaj je to trajno prizadevanje vedno ostajalo le pobožna želja, je vprašanje, ki ga želim tukaj postaviti in katerega bom v nadaljevanju obravnaval v precej grobih potezah. Slutim, da obstajajo utemeljeni razlogi za to mnogoterost paradigem, da le- ta preprosto izhaja iz *force des choses* /prisile stvari/, vendar obenem tudi, da obstajajo utemeljeni razlogi za to, da obstoj te mnogoterosti odmislimo.

Ne bom poskušal narediti pojma "paradigme" bolj jasnega kot lahko je. V osnovi skriva ta oznaka enostavno idejo: označuje to, da, kadar izvajamo znanstveno raziskavo o kateremkoli predmetu, nujno izhajamo iz množice temeljnih načel, v katera smo prepričani. Zaradi tega razloga se znanost vedno opira na prepričanja. To lastnost je jasno prepoznal že Aristotel¹, kasneje pa so jo znova odkrili moderni filozofi znanosti. Vendar pa se ob tem neposredno zastavlja zapleteno vprašanje, saj so ta temeljna

načela zelo številna in neenakih pomenov. Če se upoštevajo vsa, potem se celo ob očitno tako dobro strukturiranem področju kot je ekonomija izkaže, da v sebi skriva ogromno raznolikost subkultur in paradigem². A fortiori /tem bolj/ isto velja za sociologijo: podskupnosti verujočih menijo, da je path analiza ali faktorska analiza *nec plus ultra* /nekaj česar ni moč preseči/, drugi pa, da so dolgoročne prerokbe glavni cilj njihove discipline; eni verjamejo, da je bistvo družbe mogoče razkriti s pozornim raziskovanjem majhnih tipičnih skupnosti, medtem ko drugi označujejo takšno gledanje z "Jonesvillsko zmoto".³ Eni verjamejo v "zgoščeno deskripcijo"⁴, drugi v pretanjeno kvantitativno deskripcijo.

Tako bi spisek vseh a priori priornih prepričanj, katerih se sociologi oklepajo neizogibno privedel do spoznanja, da ta disciplina, kot vsaka druga, v sebi skriva ogromno raznolikost paradigem. Komajda zanimiva ugotovitev. Vendar, če pustimo to idejo o izčrpnem popisu ob strani, je koristnejše, pa tudi bolj skladno s Kuhnovimi namerami, da definiramo paradigmo kot sklop *temeljnih* a priori trditev. Ker ni nobenega upanja, da bi bilo moč doseči univerzalno soglasje glede seznama *vseh* temeljnih načel, je verjetneje, da se takšno soglasje lahko doseže o seznamu *nekaterih* izmed teh načel.

Po teh različnih uvodnih opombah želim v nadaljevanju pokazati, da je mogoče identificirati *nekaj* temeljnih paradigem, ki ostajajo bolj ali manj trajne skozi vso zgodovino naše discipline in da le-te izhajajo iz kombinacije odgovorov na omejeno število temeljnih vprašanj.

Prvo temeljno vprašanje: Je sociologija lahko objektivna?

Eno od temeljnih vprašanj obravnava sposobnost družbenih znanosti na sploh in sociologije posebej, da dosega objektivno vednost. Na to vprašanje (glej tabelo 1) nekateri odgovarjajo z

”da” (odgovor A), drugi z ”ne” (odgovor A’). Durkheimov, prav tako tudi Webrov odgovor na to vprašanje, je bil odločen *da*. Četudi sta oba pisca imela različne poglede na naravo sociologije, pa sta oba trdno verjela, da so sociologi, enako kot katerikoli drug tip znanstvenikov, sposobni ogovoriti tudi ”Kitajce”, kot se je nekoč izrazil Weber, se pravi izdelati trditve, ki so lahko univerzalno priznane. Očitno je, da je Durkheimova epistemologija tesno sledila Comtu, medtem ko se je Webrova epistemologija navdihovala pri Kantu. Posledično je bil Weber precej bolj dovzeten za dejstvo, da je objektivnost odvisna od načel, ”okvirov”, to je, kognitivnih dispozicij raziskovalca. Toda glede sposobnosti sociologov, da proizvedejo trditve univerzalne veljavnosti ni imel nič več pomislekov kakor Durkheim.

Tabela 1. Paradigme, ki jih generirajo tri binarne opcije s tentativnimi primeri.

	A Objektivnost je mogoča		A Objektivnost ni mogoča	
	B Individualizem	B' Holizem	B Individualizem	B' Holizem
C Akterji so racionalni	Tocqueville o kmetijstvu (C1) H. Simon (C2) Max Weber (večinoma C3)	Marxov Manifest (C1)	Mannheim (večinoma C3) Habermas (večinoma C3)	Burckhard o renesansi (C3)
C Akterji so iracionalni	Tarde	Durkheim Levi-Strauss	P. Winch	D. Bloor

Med utemeljitelji je Mannheim⁵ verjetno prvi, ki je - četudi na dvoumen način - negativno odgovoril na to temeljno vprašanje. Menil je, da so nekatere resnice, na primer ”2 krat 2 je 4” univerzalne. Toda večina trditev je takih, da so prej

pomenske ali brezpomenske, kakor pa resnične ali napačne, in le-te so pomenske ali brezpomenske v relaciji do družbenega in zgodovinskega konteksta, v katerega je umeščen socialni akter, ki jim pritrjuje (ali nasprotuje njihovemu pritrjevanju). Drugače rečeno, veljavnost teh trditvev, ki jih Mannheim označuje kot "relacijske", je kontekstualno odvisna. Torej, skladno z Mannheimovim mnenjem sociološke teorije in interpretacije vključujejo obče trditve, za katere je bolj verjetno, da pripadajo *relacijskemu* tipu trditvev, kot pa *univerzalnemu* tipu, kakor ga ponazarjajo, denimo, matematične trditve. Premislimo naslednji primer: moderni opazovalec lahko razume, da so zaračunavanje obresti za posojila pogosto doživljali kot nemoralno v družbah, v katerih - kot npr. v družbah zgodnjega srednjega veka - so bile menjave praktično omejene na mreže posameznikov, ki so bili drug drugemu socialno blizu. Po drugi strani pa bo pritrnil nasprotnemu prepričanju, da je zaračunavanje obresti na dolgove dopustno, saj sam živi v družbi, kjer so neosebne menjave pravilo. Ti dve prepričanji sta primera *relacijskih* trditvev: to, da se zdita družbenim akterjem pomenski ali brezpomenski, je odvisno od narave konteksta, v katerega so le-ti umeščeni. Vse do te točke je mannhemovsko pojmovanje relacijske trditve povsem sprejemljivo. Toda brž ko enkrat sprejememo (kot predlaga Mannheim sam, četudi ne vedno povsem jasno), da so sociološke teorije po sami svoji naravi kombinacije relacijskih trditvev, se porodijo zapletena vprašanja. Ta podmena implicira, da je ideja objektivne sociologije samouničujoča.

Ne želim razpravljati o zgodovinskih izvorih teh nasprotujočih si odgovorov na vprašanje o sposobnosti sociologije, da dosega objektivnost: preprosto bom pripomnil, da sta oba odgovora hkrati podana pri Marxu (ki je menil, da je sociologija lahko objektivna, čeprav so ideje odvisne od družbenega konteksta). Prvi nemški *Methodenstreit*, v katerem se je spraševalo, ali so *Geistwissenschaften* lahko objektivne v istem smislu kot so *Naturwissenschaften*, je neodločeno privedel do dveh nasprotnih si pozicij: dualisti versus monisti. Prvi so zatrjevali, da obstajajo

temeljne razlike med naravnimi in družbenimi znanostmi, medtem ko so slednji vztrajali pri podobnostih. Skladno z mnenjem dualistov naj bi bil cilj družbenih znanosti odkrivanje *pomena* družbenega pojava s pomočjo mentalnih postopkov, ki so jih imenovali razumevanje (Verstehen) ali interpretacija (Auslegung), in ki so ju opredeljevali kot značilnosti teh znanosti. Po njihovem mnenju je bilo odkrivanje vzročnih odnosov s pomočjo mentalnega postopka imenovanega "razlaga" tipično za naravoslovne znanosti.⁶ Gledano v celoti so menili, da je objektivnost pozitivna vrednota in cilj, ki mu je vredno slediti samo v naravoslovnih znanostih. Medtem ko so monisti, išoč vzroke s kanoniziranimi postopki trdih znanosti menili, da je le to tista najbolj plodna pot, ki se odpira družbenim znanostim. Odveč je pristaviti, da se je drugi nemški *Methodenstreit* iztekel v enaki neodločenosti: da, družbene znanosti lahko dosežejo objektivnost in se morajo zanjo tudi zavzemati, se je izjasnila prva stran; ne, je rekla druga: objektivnost je iluzija, ki izhaja iz reifikacije družbenega življenja, kar je tipično za pozitivizem.

Če se ozremo na sodobno prizorišče, ni težko opaziti, da je "pozitivizem", kljub temu, da je predmet ostre kritike vse od šestdesetih, vse prej kot mrtev: množica sociologov po vsem svetu izhaja iz prvega prepričanja, da so družbene znanosti na svojem vrhuncu, kadar so najbližje trdim znanostim. Nasprotno pa se drugim zdi, da so ne le družbene znanosti, temveč celo trde znanosti mehkejše, kakor pa je večina ljudi pripravljena verjeti; menijo, da je objektivnost iluzija celo v trdih znanostih. Moderna sociologija znanja zna biti včasih, kot npr. pri Barnesu in Blooru⁸, bolj mannheimovska od Mannheima samega. Tako je Bloor⁹ v zelo zanimivi in provokativni razpravi poskušal pokazati, da se je Mannheim gibal v pravi smeri, vendar pa mu ni uspelo uvideti, da so celo matematične trditve kontekstualno vezane ter da jih je pravilneje in primerneje označiti za "pomenske" kot pa za "resnične". Po njegovem mnenju se pomen matematičnih trditve opira na zadnjo analizo kolektivnih verovanj (durkheimovskega tipa), na katero matematiki pasivno pri-

trjujejo. Pod vplivom teh kolektivnih verovanj so Grki na primer mislili, da kvadratni koren iz 2, spričo tega, da je iracionalen, sploh ne more biti število. Mi pa zaradi naših lastnih kolektivnih verovanj ta pogled, ki se je zdel Grkom povsem razviden, zavračamo in nam ga ni moč razumeti. Bloorovo razmišljanje je v bistvu moderna reinkarnacija nekega starejšega gledanja: gre za *historizem* v njegovi ekstremni obliki.

Cilj, ki si ga v tem članku zastavljam, pa ni niti pisanje celovite zgodovine odgovorov, ki so jih družbene znanosti dajale na vprašanje o njihovi sposobnosti doseganja objektivnosti, niti zasledovanje filozofskih vplivov (zlasti Comta, Kanta ali danes tako modnega "poznega" Wittgensteina¹⁰), katerim so sociologi sledili nezavedno in v večini primerov s precejšnjo zamudo. Še manj imam ambicijo razpravljati o vprašanjih, ki jih postavljajo različni verniki in arugmentih, ki so izdelani za obrambo nasprotnih pozicij. Moja namera je zgolj pokazati: 1) da je vprašanje o objektivnosti družbenih znanosti bolj ali manj trajno; 2) da sta dva nasprotujoča si odgovora venomer imela in še vedno imata svoje vernike, četudi se obseg in vpliv teh dveh strank spreminja od ene do druge intelektualne konjunktore.

Drugo temeljno vprašanje: Ali naj bo sociologija individualistična ali holistična?

Drugo poglavitno vprašanje, ki se oglašča skozi zgodovino sociologije, je kontroverza individualizem versus holizem. V tej točki sta Durkheim in Weber drug drugemu jasno nasprotovala. Ko je Weber ob koncu svojega življenja¹¹ zapisal, da naj bi se sociologija ravnala po enakih metodoloških načelih kot so tista, ki jih uporabljajo marginalistični ekonomisti, kot njegov prijatelj Liefmann, se pravi, otrešla naj bi se vseh kolektivnih pojmov

(Kollektivbegriffe) in uporabljala - kot je bilo kasneje označeno skorajda dobesedno sledeč Webrovi frazi - "metodološki individualizem" ("Soziologie auch muss strikt *individualistisch in der Methode* betrieben werden" (Poudarek moj R.B.)), je zavzel stališče, ki je bilo diametralno nasprotno Durkheimovemu. Individualističen pristop (odgovor B v tabeli 1) je temu nadaljevalcu Comtove teorije znanosti pomenil popolno herezijo: Družba z velikim D, socialne *celote*, velike ali male, toda raje velike, so po njegovem mnenju edini predmeti, ki so zanimivi za sociologe (odgovor B'). To razhajanje morda pojasnjuje, zakaj sta Durkheim in Weber drug drugega ignorirala. Lahko tudi pojasni, zakaj je Durkheim razvil izrazito intelektualno sovražnost do Simmla¹²: Simmlovo "formalno sociologijo" je imel za *metafizično* (noben pridevnik iz ust zvestega učenca Augusta Comta bi ne mogel biti bolj omalovažujoč) natanko v istem smislu kot ekonomijo, disciplino, ki je zaradi svojega individualističnega pristopa in zaradi izumetničenosti svojih modelov po Durkheimovem mnenju obsojena na propad.

Vem, da je to nasprotovanje med Webrom in Durkheimom pogosto zanikano, da bi se zavedli prikrite enotnosti navdiha, ki je vodil utemeljitelja. Vendar četudi neprijetno, pa zato bolj skladno z zgodovinsko resnico je, da se sprijaznimo z idejo, da sta Weber in Durkheim imela zelo različne predstave o novi disciplini, sociologiji.¹³ Kot je tenkočutno pripomnil R. Aron¹⁴, je nasprotovanje seglo tako daleč, da je proizvedlo dve trajni intelektualni tradiciji. Tako je strukturalizem v bistvu modernizirana oblika holizma. Brez pretiravanja o vplivu intelektualnega konteksta je moč ugotoviti, da so bili francoski sociologi zaradi svoje prežetosti z vplivno in staro Comte-Durkheimovsko tradicijo bolj nagnjeni k entuziastičnemu pritrjevanju strukturalizmu kakor pa njihovi nemški, britanski ali ameriški kolegi, ki nikoli niso bili v tolikšni meri izpostavljeni tej tradiciji.

Vsekakor bi se le stežka ne strinjali s tem, da sta holistična in individualistična tradicija 1) še vedno dobro reprezentirani v družbenih znanostih; 2) da je odnos med obema tradicijama v

najboljšem primeru odnos hladne vojne; in 3) da je sociologija tista družbena znanost, kjer je kontroverza holizem - individualizem vselej bila in še vedno ostaja najbolj ostra. Kot je pred kratkim pripomnil W. Stark¹⁵, so bili antropologi vedno pretežno holističnega mišljenja. Kar zadeva ekonomiste ali politologe, so se po tradiciji nagibali k individualizmu. Sociologi pa so vedno nihali - odvisno od časa, prostora, konjunktura in lokalne intelektualne tradicije - med individualizmom in holizmom.

Mimogrede bi lahko pripomnili, da nekateri *esprits forts*¹⁶ /svobodomisleni duhovi/ sodijo, da je kontroverza že presežena. Resda filozofi nič več ne razpravljajo o tej temi s takšno vnemo kot so to počeli v Angliji v petdesetih in v začetku šestdesetih let.¹⁷ Tudi sociologi ne zapravljajo več dosti časa z javnim razpravljanjem o tej temi. Toda pri svojem delu jih večina verjame, če že ne eksplicitno pa vsaj implicitno, bodisi v holistična bodisi v individualistična načela, za katera pa menijo, da jih ni potrebno omenjati. Poglejmo samo nekaj primerov: nekaterim sociologom preučevanje samomorov ali kriminalitete pomeni preučevanje *socialnih vzrokov*, ki so odgovorni za porast ali upad stopnje samomorov ali kriminala; drugim to pomeni preučevanje *razlogov* in *motivacij* samomorā in kriminala: Douglas proti Durkheimu ali Henryu in Shortu¹⁸, recimo. Ali pa če vzamemo družbeno mobilnost: lahko jo vidimo kot učinek "strukturnih" socialnih vzrokov, ali pa kot posledico individualnih dejanj. V prvem primeru se sociolog ukvarja s primerjavo statistično neodvisnih spremenljivk z odvisno stopnjo družbene mobilnosti. V drugem primeru pa sociolog naredi (pomemben) korak naprej s tem, da poskuša analizirati to stopnjo kot agregirani izid individualnih odločitev (opravljenih v okviru socialnih omejitev). Ali pa primer ekonomskega razvoja: lahko ga obravnavamo kot verjetni učinek množice faktorjev definiranih na societalni ravni; ali pa analiziramo kot agregirani učinek dejanj in odločitev.

Tretje temeljno vprašanje: Je socialni akter racionalen ali iracionalen?

Ne le individualistično ampak celo holistično razmišljujoči sociologi morajo imeti nekakšno predstavo o človekovem ravnanju. Katero? Tudi to temeljno vprašanje je proizvedlo sklop odgovorov, v katerih prevladuje binarna izbira: nekateri sociologi menijo, da naj bi človeško ravnanje v bistvu razumeli kot racionalno (odgovor C v tabeli 1), drugi pa delijo mnenje, da je le-to iracionalno (odgovor C'). Duessenberryjev aforizem, ki ga citiram po spominu, "ekonomisti razlagajo, zakaj ljudje počno to, kar načrtujejo početi, sociologi pa, zakaj počno to, česar nočejo početi", je zapeljiv toda poenostavljajoč. Nekateri sociologi, kakor tudi večina ekonomistov menijo, da imajo družbeni akterji v večini primerov *tehtne razloge* za to, da počno to, kar pač počno. Drugi menijo, da bi bilo treba socialno ravnanje prej analizirati kot povzročeno po *vzrokih* in *silah*, ki so v precejšnji meri neodvisni od akterjeve volje. To kaže, da se iracionalni odgovor C' nagiba k temu, da nastopa skupaj s holističnim gledanjem B'; toda ti dve dimenziji je potrebno razlikovati, saj sta možni tudi kombinaciji BC' in B'C, ter ju lahko tudi dejansko ponazorimo. Tako je Tardova sociologija tipa BC' (individualistična/iracionalna), Marxova pa pogosto tipa B'C (holistična/racionalna), na primer v delu kot je *Manifest*, kjer izpeljuje holistične evolucijske zakone iz v osnovi utilitarističnega vedenjskega modela.

Oba nasprotujoča si odgovora sta predložila utemeljitelja, pri čemer je bil Weber na strani racionalnosti in Durkheim na strani iracionalnosti; zlahka bi ju lahko odkrili tudi v moderni sociologiji. Pravzaprav je mogoče vse možne odtenke kontinuuma racionalnost-iracionalnost prav lahko ilustrirati z modernimi sociološkimi deli. Nekateri sociolog uporabljajo "model človeka", ki je blizu benthamovski predstavi (odgovor C1). Drugi sledijo sodobnemu razvoju teorije racionalnosti, kakršno so razvili

pretežno ekonomisti ter drastično komplicirajo bethamovski model s tem, da upoštevajo stroške informacije (odgovor C2). Tretji zopet zapuščajo to teorijo in pristajajo na idejo, da mora socialni akter tekoče slediti vsakovrstnim vrednotam in prepričanjem, ki jih jemlje kot nevprašljive vse dokler nima razloga za to, da bi bil do njih kritičen. Z drugimi besedami, ti teoretiki jemljejo resno idejo, da so ne le teleološki (*Zweckrationalitat*), temveč tudi aksiološki tip racionalnosti (*Wertrationalitat*) in tisto, kar bi lahko imenovali *kognitivna racionalnost*, nujni za realistično definicijo racionalnosti v sociologiji (odgovor C3). Te variante se med seboj razlikujejo, imajo pa pomembno skupno točko: na človeško ravnanje gledajo kot v bistvu racionalno. Sociolog, ki sledi C bodisi v obliki C1, C2, ali C3, bo razložil primerek ravnanja P s teorijo naslednje oblike: "X je storil P, ker je imel tehtne razloge za ...". Če se stavek nadaljuje, na primer, s "ker je verjel S in je imel tehtne razloge, da je verjel S", bo razlaga tipa C3.

Na drugi skrajnosti spektruma mnogi sociologi ocenjujejo, da je socialni akter voden po silah in vzrokih, ki se nahajajo onkraj njegovega nadzora in dosega: če je bil vzgojen v takem in takem tipu družine, bo verjetno imel tako in tako raven aspiracije, zanj bo obstajala večja ali manjša verjetnost, da bo storil tak ali tak tip zločina ali samomor. Tukaj, zopet, se da razlikovati mnogo odtenkov. Množica sociologov poskuša raziskati psihološko plat te socialne vzročnosti in se močno opira na Marxa ali Freuda. Drugi, ki sledijo bolj durkheimovskemu stilu, pa menijo, da treba psihologijo kolikor le mogoče izbrisati iz sociologije.

Ne želim še naprej razkrivati vseh teh možnih odtenkov v nadaljnjih podrobnostih, ampak bi le poudaril naslednji dve točki: 1) da je kontroverza racionalnost-iracionalnost v sociologiji trajno navzoča vse od herojskih časov do sodobnosti; 2) da je odgovor na to vprašanje vse prej kot zgolj spekulativnega interesa in močno vpliva na način, kako sociologi vidijo socialne procese, kot tudi na praktične konsekvence, ki jih morajo potegniti iz svojih raziskav. Poglejmo, recimo, primer iz sociologije krimi-

nala. Če se nagibam k racionalni teoriji človeškega ravnanja, bom posvečal več pozornosti tako imenovani "teoriji priložnosti" v tistem delu resnice, ki ga vsebuje. Če pa se nagibam k iracionalni teoriji človeškega ravnanja, mi bo zgornja teorija nezanimiva in bom iskal realne vzroke kriminala. V prvem primeru bom rekel: Ukradel je torbo stari gospe, ker je to mogoče storiti skorajda brez vsakega tveganja.; v drugem primeru pa bi rekel: Ukradel je torbo stari gospe, ker kot mnogi mladeniči iz depriviranih družin pripada delikventni subkulturi. V tem drugem primeru bi ugotovil, kako zelo malo je moč storiti za odpravo kriminala, razen, če se spremeni družba. V prvem primeru pa bi me kaj hitro zamikalo, da bi predlagal praktične ukrepe za povečanje stroškov zločina.¹⁹

Pravzaprav niti ni potrebno omenjati, da je poleg teh treh vprašanj mogoče navesti tudi mnoga druga, ki se bolj ali manj stalno pojavljajo skozi vso zgodovino sociologije in na katera se odgovarja z nasprotujočimi si odgovori. Tako je bil Durkheim mnenja, da sociologija ne bi bila vredna ene same ure dela, če ne bi bila družbeno koristna, medtem ko je Pareto videl njen interes kot bistveno kognitiven. Mnogi sociologi menijo, da je njihova disciplina sposobna proizvesti napovedi, medtem ko drugi mislijo, da bi morala omejiti svoje ambicije na *ex post* razlage. Seznam vprašanj, ki sem ga odprl, bi se dalo nadaljevati. Vendar imam vtis, da so ta tri vprašanja, ki sem jih izločil in izpostavil, resnično temeljna - v tem smislu, da odgovori nanje močno vplivajo na usmeritev sociološkega dela. Ta tri vprašanja morda tudi tvorijo koristno mrežo za zgodovinarja družbenih znanosti.

Različne kombinacije, ki se dajo izpeljati iz možnih odgovorov na ta tri temeljna vprašanja, je mogoče povezati z bolj ali manj trajnimi intelektualnimi tradicijami ali *sociološkimi paradigmi*. Mnogi sodobni sociologi uporabljajo tako imenovani "model racionalne izbire" in sledijo paradigmi, katere glavne značilnosti označujejo "odgovori" A, B in C na zgornja tri vprašanja.²⁰ Toda, kot sem poskušal pokazati drugje²¹, se ta paradigma tudi implicitno uporablja v mnogih klasičnih in mod-

ernih socioloških analizah. Pokazal sem na množico študij na mnogih področjih (sociologija razvoja, izobraževanja, kriminala, socialne razpršenosti, itd.), ki, največkrat brez vednosti, uporabljajo to A, B, C1 paradigmo (kot Epsteinova študija Indije, Mendrasova študija socialne razpršenosti v ruralni Franciji²²). Prav tako bi lahko zlahka navedli mnogo primerov, ki ilustrirajo A, B, C3 paradigmo. Jaz na primer sem jo uporabil v svoji študiji *Equality, Education and Social Opportunity*²³ /Enakost, izobraževanje in socialne priložnosti/, kjer sem poskušal analizirati socialno mobilnost kot agregirani izid posameznih odločitev, ki sem jih obravnaval kot racionalne v smislu C3. Pa tudi mnogo študij v sociologiji organizacij, ilustrira paradigmo A, B, C2, kot na primer deli Simona ali Croiziera.²⁴

Durkheimovska tradicija, kar ponazarja Durkheim sam kakor tudi sodobni pisci kot Levi-Strauss in L. Dumont²⁵, pripada tipu A, B' in C'. Ti pisci so močno prepričani v objektivnost družbenih znanosti (A); po drugi strani pa menijo, da so *realni* vzroki, ki pojasnjujejo ravnanje akterjev socialne *sile*, *strukture* itd., katere uravnavajo akterje mimo njihove zavesti (B', C').

Kombinacijo A', B in C bi na primer lahko ponazorili z Mannheimom: ljudje imajo v večini primerov tehtne razloge za to, da počno kar počno - njihova stališča, prepričanja itd. so pomenska, razumljiva, *verstandlich* (tukaj razumem *verstandlich* kot sinonim za racionalno, pri čemer puščam ob strani pomemben vidik, ko je primerek ravnanja razumljiv tudi mimo tega, da bi akterja navdihovali tehtni razlogi, na primer, kadar deluje pod vplivom jeze). Toda vsi, vključno s sociologi, se gibljejo v spremenljivem kontekstu tako, da je *objektivna vednost* v veliki meri iluzija. S pridržkom bi predložil v presojo, da P. Winch sledi bolj paradigmi A', B in C', medtem ko Bloorov ekstremni historizem dobro ilustrira tip A', B' in C'.

Ne želim več tratiti časa s tem nekoliko sholastičnim izvajanjem, niti mu pripisovati večjega pomena kot pa si ga zasluži. Ne da bi izključeval ostala možna vprašanja, je moj ključni poudarek

preprosto ta, da zgoraj prikazana vprašanja konstituirajo tri pomembne linije razcepa, ki poteka skozi vso zgodovino sociologije in splošneje vseh družbenih znanosti.

V naslednji točki bi rad razvil naslednje: mnogi sociologi so kuhnovci, pač v tem smislu, da menijo, če je sociologija dosegla stanje zrelosti, potem naj bodo vse paradigme, razen njihove izbrane, pregnane v muzej. Enako kot Kuhn sanjajo o disciplini, kateri bi vladala enovita paradigma. Tako denimo Habermas²⁶ meni, da sta "odgovora" A in C1 napačna, da sta stvaritev zastarelega pozitivizma in lahko zanimata izključno zgodovinarje idej. Kot sem že prej pripomnil, je bil Durkheim prepričan, da je bila paradigma A, B, C metafizična. Winch²⁷ je sodil, da je A' pravilen in A napačen. Wrong²⁸ pa je v znameniti razpravi pokazal, da večina sociologov meni, da je C' (ljudje so iracionalni) pravilen in C napačen. Levi-Strauss in Dumont sta v več svojih spisih poskušala "pokazati", da je B' pravilen in B napačen. In ta seznam bi lahko nadaljevali v neskončnost. V poteku prvega *Methodenstreit*-a je ena stranka verjela, da je A pravilen (*Geistwissenschaften* lahko objektivne enako kot *Naturwissenschaften*), druga stranka pa je verjela, da je pravilen A'. Torej so vsi soglašali vsaj glede ene točke: da bi moral biti bodisi A bodisi A' pravilen. In danes se ekonomisti in sociologi nagibajo k temu, da prežijo drug na drugega *en chiens de faience* /kot psi in mačke/, ker prvi verjamejo v brezpogojno resničnost C, drugi pa v C'.

Moja teza je naslednja: sociologija nikoli ni bila in nikoli ne bo kuhnovska. Vsa prizadevanja sociologov, da bi odkrili *tisto* paradigmo, okrog katere naj bi se artikularila njihova disciplina, so obsojena na neuspeh zaradi preprostega razloga, saj je vsaka izmed raznolikih paradigem, ki sem jih zgoraj orisal v grobih potezah, *lahko* ustrezna v določenih raziskovalnih situacijah. Še bolj natančno je, če rečemo, da je glede na *naravo* predmeta, ki ga sociolog preučuje, njegovega *interesa* (v intelektualnem pomenu besede) in *oblike* vprašanj, ki se ob tem predmetu zastavljajo, ena paradigma lahko bolj relevantna od druge. Niti

A niti A', niti B niti B', niti C niti C' ni pravilen ali dober, napačen ali slab sam po sebi. Drugače rečeno, zdi se mi, da se sociologovo implicitno kuhnovstvo (ena paradigma in nič več) opira na simplicistično filozofijo znanosti.

Predno pa to tezo razvijem, bi rad dodal dve kratki pripombi:

1) Moja pozicija nikakor ni eklektična, niti anarhična v Feyerabendovem smislu: jaz ne trdim, da "je vse sprejemljivo". Nasprotno, prepričan sem, da v sociologiji "marsikaj ni sprejemljivo" in slutim, da je pogost vzrok temu dejstvo, da se v določeni raziskovalni situaciji uporablja napačna paradigma: v toku zgodovine sociologije so se pojavili mnogi mrtvi rokavi, ker so sociologi težili k temu, da svoji izbrani paradigmi pripišejo univerzalno veljavnost.

2) Moja druga opomba je na videz paradokсна: razmišljanja, ki sledijo, se zdaj prikazujejo kot očitna; trivialno napeljujejo k sklepu, da nobena paradigma ni univerzalno resnična. Vendar pa ta, tako očiten sklep iz evidentnih premis nasprotuje razširjenemu prepričanju: da je bodisi A ali A', bodisi B ali B', bodisi C ali C' pravilen.

Objektivna vednost: da (A) ali ne (A')?

V svojem delu *Problemi v filozofiji zgodovine*, pomembni knjigi o epistemologiji zgodovine in pomožnih družbenih znanostih, Simmel²⁹ postavlja kritično trditev. Glede nekaterih predmetov in v nekaterih vprašanjih zgodovinar in družboslovec lahko pričakujeta in dosežeta enoten, dokončen in univerzalno sprejemljiv odgovor. Glede drugih pa to ni mogoče. Prvi primer bom ponazoril z vprašanjem, ki ga je postavil Weber v svoji *Protestantski etiki*. Po zaslugi Trevorja Roperja³⁰ zdaj vemo, da

Weber ni upošteval faktorja, ki v precejšnji meri pojasnjuje različne korelacije med puritanstvom in kapitalizmom, ki so intrigirale in motivirale njegovo delo. Trevor Roper je prepričljivo pokazal, da so te korelacije deloma generirale migracije, ki jih je vzpodbudila protireformacija: po začetku protireformacije so mnogi evropski poslovneži emigrirali v toplejše vode protestantskih dežel. Luthuyu³¹ pa se lahko zahvalimo za boljše razumevanje razlogov, zakaj so ekonomske institucije, predvsem banke, bile zaradi množice kontingentnih razlogov ekonomsko bolj učinkovite v protestantskih deželah. Vzeto v celoti, diskusija, ki je sledila izvorni objavi Webrovega dela in je trajala dlje kot pol stoletja, ilustrira proces, katerega klasični opis je podal Popper: izvirne weberjanske hipoteze so bile ponavljajoče testirane glede na množico podatkov, med katerimi so bili mnogi ekshumirani - na tipično popperjanski način - za testiranje veljavnosti Webrove teorije. Scela se kritična diskusija, kot jo izvrstno povzemajo klasične razprave (kot na primer Eisenstadtova³² in Schneiderjeva³³), prikazuje kot kumulativna: prvič, ni več mogoče ignorirati množice dejstev, ki jih Webrova teorija bodisi ne pojasnjuje (npr. zakaj so le redki v Amsterdamu in Ženevi dejavni bankirji bili tam tudi rojeni), bodisi so z njo le stežka kompatibilni; drugič, čeprav Webrova monografija ostaja trajen predmet komentarjev, se zdi, da je diskusija, ki jo je sprožila, zdaj že mnogo let bolj ali manj sklenjena: zdaj vemo, da je korelacija med puritanstvom in kapitalizmom tudi posledica množice jasno identificiranih zgodovinskih in političnih faktorjev, katerim je Weber posvečal bolj malo pozornosti.

Ker bi za izčrpnjšo diskusijo o tej točki potrebovali več prostora, naj omenim le, da se je o tej najznamenitejši sociološki teoriji, Webrovi *Protestantski etiki*, diskutiralo skladno z metodološkimi načeli, ki so v rabi v tako imenovanih trdih znanostih. Soglašam s Feyerabendom, da znanstveniki ne uporabljajo teh načel na obsesiven in mehanski način ter da so za obseg zvestobe, ki jo znanstvenik goji do neke teorije poleg popperjanskih, lahko odgovorna tudi druga načela. Vendar pa se ne morem odvrniti od

prepričanja, da je skladnost, oziroma neskladnost teorije z opazovanimi dejstvi bistvena značilnost znanstvene razprave. Če je temu tako, potem vidim v Webrovi teoriji in razpravi, ki jo je proizvedla ponazoritev dejstva, da je sociologija - glede nekaterih predmetov in v nekaterih vprašanjih - enako sposobna doseгati objektivno vednost, kot denimo kemija.

Torej je glede nekaterih predmetov in nekaterih vprašanj - vsaj potencialno - moč doseči enotno resnico. Vzemimo dva druga klasična primera: zdi se, da razlaga, ki jo je podal Tocqueville v svojem *Starem režimu*³⁴ o razlogih za nazadovanje francoskega v primerjavi z britanskim kmetijstvom ob koncu devetnajstega stoletja, nikoli ni naletela na resne ugovore; ali, da Marxova analiza³⁵ vpliva trajne inflacije na krizo fevdalizma v šestnajstem stoletju ostaja široko sprejeta zato, ker je *resnična*. Kolikor nam je znano, sta ti dve teoriji 1) skladni z vsemi razpoložljivimi podatki, in 2) sestavljeni iz intrinzično sprejemljivih trditev.

Toda kot je povsem upravičeno pripomnil Simmel, obstajajo tudi vprašanja in predmeti, o katerih ni mogoča enotna resnica in ob katerih ni mogoče odpraviti subjektivnosti opazovalca samega, ter bolj splošno, vpliva situacije na opazovalca in njegovo zaznavo opazovanega predmeta. Drugače rečeno, obstajajo vprašanja in predmeti, glede katerih smo obsojeni na mannheimovstvo in napeljani k temu, da sprejmemo idejo, da nam ni moč doseči objektivne vednosti. Da bi ponazoril svoje gledanje, je Simmel posegel po primeru biografije, tema, ki je bila pogostokrat obravnavana v poteku prvega *Methodenstreit*-a (glej npr. pomen te topike v Diltheyevem delu³⁶). Povsem jasno je, da noben Luthrov, Napoleonov ali Hitlerjev življenjepis nikoli ne bo *najboljši*, edini možen, itd.. Tukaj ne more biti enotne "resnice". Ne le zato, ker je vedno mogoče odkriti nova dejstva o junaku življenjepisa, ampak, kar je pomembnejše, zato, ker je najpoprej eden glavnih vidikov biografove naloge ta, da selekcioniра, razvršča po pomenu itd. ogromno množico dejstev skladno z nekimi bolj ali manj ekspliciranimi načeli, katerih cilj je, da napravijo junaka interesantnega za bralca, in drugič, zato, ker se

ta operacija selekcioniranja in rangiranja ne da opraviti *objektivno*. Nasprotno, biografa bodo normalno navdihovali njegovi lastni intelektualni in moralni interesi ter interesi, ki so značilni za njegov *Zeitgeist*. Drug način ponazoritve razlike med primerom, ki ga označuje webrovska in postwebrovska diskusija o *Protestantski etiki* na eni in primerom, ki smo ga ponazorili z biografijo na drugi strani, bi bil v tem, da posvetimo pozornost dejstvu, da siromašno napisani, slehernih literarnih kvalitet oropani biografiji, ne bo priznana vrednost. Medtem ko ni kdove kako pomembno v kakšnem stilu so bili napisani Trevorja Roperja argumenti proti Webrovim tezam.

Primer biografije sem omenil zato, ker je zasedel tako veliko prostora v klasičnih metodoloških diskusijah, h katerim je Simmel prispeval pomemben delež. Vendar je njegova trditev relevantna tudi za mnoga druga raziskovalna področja. Znano je, da se situacija, ki jo je opisal, pojavi brž ko sociolog postavlja vprašanja, ki ga nujno vodijo k selekciji in rangiranju dejstev v skladu z množico bolj ali manj implicitnih vrednostnih sodb. Vzemimo na primer vprašanje, o katerem je bilo prelitega že toliko sociološkega črnila: Kakšen je bil pomen Gibanja za svobodo govora (*Free Speech Movement*)? Kateri dogodki so bili v letu 1968 resnično pomembni? Katere *poglavitne* spremembe je v tem obdobju prispevalo študentsko gibanje? V tem primeru so metodološka načela, ki jih je zagovarjal Mannheim, in Habermasova skepsa do ideje o objektivnosti v družbenih znanostih povsem relevantni: očitno je, da tisto, kar je bilo resnično pomembno v letu 1968, ne more biti isto za opazovalca iz leta 1968 in onega iz 1988. Zato obstaja veliko objektivnih razlogov in med njimi tudi eden, ki je zelo preprost in splošen: med posledicami dogodkov, ki nastopajo, se bo leto t pojavilo šele čez določen čas, recimo v času $t + k$. Ker so posledice, ki jih povzroči nek dogodek, temeljna rasežnost njegove pomembnosti, vidimo to pomembnost v času t drugače kot v času $t + k$. Če povzamemo:

1) Mannheim-Habermasov odgovor A' je v nekaterih primerih in ob nekaterih vprašanjih dober.

2) Toda kot kažejo primeri Webra, Tocquevilla in Marxa, ki sem jih na kratko obudil in kot bi pokazali mnogi drugi primeri, ki bi jih zlahka našli v sodobnem sociološkem raziskovanju, je domneva, da bi bil A' *tisti* pravi odgovor v vseh prirmerih in na vsa vprašanja, *napačna*.

3) V neki meri se dva primera, s katerimi smo izpostavili razliko, prekrivata s klasično distinkcijo: sociologija se normalno sooča z vprašanji interpretacije (*Auslegung*) in/ali razlage (*Erklärung*). V prvi situaciji je A' pogosto *tisti* pravi odgovor. To ne pomeni, da je sprejemljiva vsaka interpretacija. Nasprotno: v večini primerov bo od dveh interpretacij ena hitro označena za boljšo od druge.

4) Vendarle pa se navedena dva primera ne ujemata natančno s klasično distinkcijo *Erklärung - Auslegung*. Tako ni redek primer, da se sociologi (zgodovinarji ali družboslovci) znajdejo v takšnih raziskovalnih situacijah, kjer ne morejo upati na to (niti v idealnem primeru ne), da bodo dosegli enoten in najboljši odgovor, čeprav vprašanja, ki jih postavljajo, pripadajo kategoriji *Erklärung*. Zamislite si vprašanja, kot je: "Kaj so vzroki francoske revolucije?"

5) Zanimivo vprašanje, ki pa ga v pričujoči razpravi ne morem bolj izčrpno preučiti, bi bilo pojasniti, zakaj sociologi v večini primerov sprejemajo trditev "A ali A'" kot resnično, ko pa je zmotna. Ker sem poskusil pokazati to že na drugem mestu³⁷, bom tu omenil le, da če hočemo pojasniti, zakaj socialni akter odobrava napačne trditve, potem klasične teorije, kot so teorije *napetosti in interesov*, ne zadostujejo. Na splošno je potrebno upoštevati tudi *kognitivne* teorije. Čeprav bi ta točka nujno potrebovala natančnejšo razčlenitev, naj tu zgolj nakažem, da se poglobitvi razlog za to zmotno prepričanje skriva preprosto v - tako življenjski kot znanstveni - pomembnosti obče (vendar ne univerzalno) veljavnega načela kontradikcije: A ali ne-A (in ne oba hkrati).

6) Če ponovim, moja diskusija ne vodi v anarhizem ali eklekticizem: ni vse sprejemljivo. Nasprotno, ravno tako je

zmotno verjeti, da je v nekaterih vprašanjih mogoče doseči enoten, dokončen in najboljši odgovor, kot je napačno verjeti, da na nekatera druga vprašanja ni mogoče doseči enotnega odgovora.

7) Družboslovne razlage pogosto ustvarjajo črne luknje in slepe ulice, ne toliko zaradi dejstva, da analitiki dajejo napačne odgovore na vprašanja, temveč zato, ker je družboslovec prepričan, da dela v eni raziskovalni situaciji (A ali A'), medtem ko se v resnici nahaja v neki drugi. Vzemimo primer, ki danes zveni povsem vsakdanje, ki pa je bil pred nekaj desetletji precej manj očiten: Marksistična interpretacija francoske revolucije s svojim vztrajanjem na dejavniku razrednega boja ni bila napačna. V svojem posthumnem zvezku o francoski revoluciji je Tocqueville³⁸ sam neprestano obujal *lutte des classes* tistega časa in ga obravnaval kot zelo pomembno zgodovinsko razsežnost. Napačna, ki jo je naredil denimo Soboul³⁹, je bila prej v tem, da je zmotno verjel, da je njegovo osrednje vprašanje (vzroki revolucije) pripadalo tistemu sklopu vprašanj, ki lahko v idealnem primeru dosežejo enoten najboljši odgovor, medtem ko je jasno, da je dogodek takšne stopnje kompleksnosti proizveden z mrežo vzrokov, ki jih ni moč plavzibilno opisati na "realističen" način. V takšnem primeru je zgodovinar ali sociolog omejen na to, da selekcionira podskupino elementov v realni vzročni mreži. Z drugimi besedami, čeprav gre za vprašanje tipa *Erklärung*, kompleksnost vzročne mreže neizogibno uvaja v njegovo analizo vidik *Auslegung*-a.

Individualizem ali holizem

Homans⁴⁰ je dobro opisal med sociologi zelo razširjeno sovražnost do individualizma. Od Durkheima do Levi-Straussa

lahko navedemo mnogo tekstov, ki zatrjujejo, da je metodološki individualizem nasproten samemu duhu sociologije. Na enak način bi se dalo navesti mnogo tekstov - čeprav bi se verjetno izkazalo, da so manj številni - proti holizmu. V vsakem primeru pa so skorajda vsi soglasni, da je bodisi B (individualizem) bodisi B' (holizem) resničen. Resnica pa je, da v sociološkem raziskovanju v sodobnosti nastopa več različnih primerov:

1) Primer, ko je metodološki individualizem (MI) relevanten (glede na vprašanje, ki si ga analitik postavlja) in je tudi praktično uporaben;

2) Primer, ko je MI relevanten, *toda* praktično obsojen na to, da ostane le pobožna želja;

3) Primer, ko je MI irrelevanten.

Primer 1

Demograf ali sociolog hoče razložiti spremenljivost Y (npr. socialne mobilnosti, družbenoekonomskega razvoja, stopnje rojstev, samomorov, kriminalitete itd.). Povsem normalno bo hotel izvedeti, ali so spremembe v Y posledica, ob nespremenljivosti vseh ostalih stvari, neodvisnih spremenljivk X1, X2 itd. Predpostavimo zdaj, da je dokazan resničen učinek X1 na Y. V večini primerov analitikova radovednost ne bo potešena z vednostjo o obstoju tega učinka in o tem, da ima le-ta takšno in takšno intenziteto. Hotel bo izvedeti tudi razloge za ta učinek X1 na Y. Če lahko ponudi razločen odgovor na to nadaljnje vprašanje, bo imel ta odgovor vedno obliko: "X1 vpliva na Y *zato, ker* če narašča X1, bo recimo takšna in takšna kategorija socialnih *akterjev* bolj težila k temu kakor pa k onemu *vedenju*." Na primer; potrošnja določenega produkta je upadajoča funkcija

njegove cene, zato, ker se ob naraščanju cene potrošnik hitro preusmeri k substitutu.

Kakor prikazuje ta zelo preprost primer, ima holistična trditev, kot npr. "v določeni kolektivni entiteti se naraščanju, denimo X1 pridružuje tudi naraščanje Y" v mnogih primerih pogosto samo preliminaren ali hevrističen status. Ne omogoča razlage spremenljivosti Y (kljub zavajajočemu statističnemu izrazu: X pojasnjuje p odstotek variance Y). Do razlage se dejansko dokopljemo takrat, ko bo analitik sposoben razložiti, kako in zakaj porast v X1 spreminja vedenje *individualnega* akterja, tako, da kolektivno generirajo denimo porast v Y ali proizvedejo naslednjo vrednost Y1.

Menim, da ekonomisti zlahka in naravno sledijo načelu MI v glavnem zato, ker je na njihovem področju pogosto enostavno prehajati od kolektivnih odnosov do njihovih individualnih vzrokov. Kajti vedenjsko načelo, v skladu s katerim se socialni akter *kot ekonomski dejavnik* lahko opisuje, kakor da si vselej prizadeva dobiti najboljše in največ za najnižjo ceno, je kljub temu, da poenostavlja, v mnogih okoliščinah lahko označeno za sprejemljivo, relevantno, uporabno in ne preveč nestvarno. Z drugimi besedami, individualne vzroke mnogih ekonomskih fenomenov se da zlahka kompenzirati, saj ustrezajo preprostim motivacijam. (Seveda ne trdim, da ta preprosti vedenjski model lahko pojasni vse vidike ekonomskega vedenja; nasprotno, v drugih primerih bi bil bolj primeren model tipa C2 ali C3).

Enostavne motivacije enake vrste so pogostokrat na delu v socialnih procesih, ki bolj kot ekonomiste zanimajo sociologe. Zaradi tega razloga je bil Tocqueville⁴¹ sposoben razložiti mnoge razlike med britansko in francosko družbo ob koncu osemnajstega stoletja tako, da jih je napravil za agregirani izid individualnih akcij, ki so jih uravnavale različne omejitve v obeh kontekstih (zemljoposestniški absentizem je bil pogostejši v Franciji kot pa v Britaniji zaradi oderuških učinkov, ki jih je zemljoposestnikom prizadejala *centralisation administrative* /centralizacija uprave/

enako kot tudi fiskalne institucije). Znamenita razprava Maxa Webra⁴² o protestantskih ločinah v Ameriki pripisuje vitalnost protestantizma v Združenih Državah agregiranim učinkom lahko razumljivih individualnih akcij in stališč, ki jih je proizvedel njihov kontekst (v šibko stratificirani družbi lahko religiozna pripadnost v določenih okoliščinah funkcionira kot substitut za statusne simbole v vsakdanji interakciji). Na drugem mestu⁴³ sem poskušal pokazati, da bi v literaturi o družbenoekonomskem razvoju lahko omenili mnogo študij, ki razvoj (ali stagnacijo) eksplicitno razlagajo kot agregirani izid, proizveden po takšnih in takšnih kategorijah akterjev, ki delujejo v okviru danih omejitev. In če smem navezati na ta primer, bi lahko agregirane podatke o mobilnosti in izobrazbi lahko eksplicitno obravnavali kot izid enostavno razumljivih stališč in odločitev.

Vsi ti primeri imajo opraviti s področji, ki so po svojem bistvu makroskopski (družbenoekonomski razvoj, socialna mobilnost). Kažejo na to, da je individualistični pristop lahko relevanten in uporaben v primeru, kadar so podatki, ki jih je potrebno razložiti, definirani na zelo agregirani ravni. Potemtakem ni nikakršnega enostavnega odnosa med relevantnostjo načela MI in značilnostmi predmeta, ki ga sociologi preučujejo. Lahko je relevanten v primeru, ko želijo sociologi razložiti zelo makroskopske značilnosti. Utegne biti relevanten v ekonomskih, vendar kot kaže Webrov primer, tudi v primeru religioznih procesov. Zagotovo je pogosteje relevanten v ekonomiji kot pa v sociologiji zaradi preprostega razloga, ki smo ga pokazali. Bilo pa bi pretirano poenostavljeno (pa čeprav pretirano poenostavljanje, ki ima pogosto status trivialne resnice), če bi menili, da bi bil MI dober za ekonomiste, vendar pa ne tudi za sociologe, ali *horresco referens*, da je prepričanje v odlike načel MI pravzaprav ideološkega izvora.

Primer 2

Pogosto se tudi pripeti, tako v demografiji kot v sociologiji, da načela MI, četudi je načelno relevanteno, v praksi ni mogoče aplicirati, zato, ker so individualni vzroki, ki so odgovorni za agregirani Y recimo preveč heterogeni ali preveč nedosegljivi, da bi jih mogli rekonstruirati in opisati. Če se upošteva to značilnost, je mogoče pojasniti mnoge polemike. Vzemimo na primer ostre napade Douglasa⁴⁴ na Durkheima. Osebnostno sicer močno simpatiziram z Douglasovim individualističnim pristopom. Toda ne morem kaj, da ne bi zastran njegove epistemologije pripomnil, da mu je, prav zato, ker je poenostavljajoča, tudi navdihnila precej nepošteno argumente proti Durkheimu in, da je Simmel v tistih nekaj svojih vrsticah, ki jih je posvetil Durkheimu - ne da bi ga omenil - v svojih *Problemih v filozofiji zgodovine* v tem pogledu znantno bolj dojemljiv. Simmlove pripombe bi lahko povzeli v naslednjem: 1) globalne stopnje samomorilnosti niso nič drugega kot agregirani izid individualnih odločitev, tako, da 2) razlaga stopnje samomorilnosti, razlike ali variacije v stopnjah samomorilnosti ne more biti sestavljena *idealno* vzeto iz ničesar drugega kot iz preučevanja teh individualnih vzrokov. Toda 3) ti individualni vzroki so kompleksni, heterogeni, težko jih je rekonstruirati ali opazovati, 4) tako, da se analiza ne more zlahka pomakniti dlje od holističnih odnosov.

Lahko bi dodali, da vsa zmeda konceptov kot je "anomija"⁴⁵ ali "egoizem" v določeni meri izraža to težavnost. Kadar ekonomist razlaga korelacijo med ceno in povpraševanjem tako, da skonstruira idelanotipskega potrošnika in mu pripiše enostavne motivacije, ta model, čeprav realnost poenostavlja, le-to vendarle tudi zapopade *wie es eigentlich gewesen sind* /takšno, kakršna pravzaprav je/. Kadar sociolog razlaga korelacijo med religijskimi spremenljivkami in stopnjami samomorilnosti s posredovanjem intervenirajoče spremenljivke kot je *egoizem*, implicitno konstruira bolj idelanotipsko *prikazen* kakor pa idelanotipskega

socialnega akterja. Medtem ko precej dobro vemo, kaj egoizem pomeni v vsakdanjem pomenu besede, pa je realnost, ki ustreza tej besedi v durkheimovskem smislu, precej nejasna. Toda, kar je pri tem pomembno je, da v taki situaciji ni priporočljiva aplikacija načela MI in oddaljevanje od holističnih izjav. Zaradi teh razlogov bi primer 2 lahko krstili za primer *resigniranega holizma*.

Primer 3

V primeru 3 gre za *prostovoljni holizem*. Mnoge zanimive sociološke študije zadevajo vprašanja, pri katerih je načelo MI irelevantno, zato, ker ta vprašanja v nobenem pogledu ne dopuščajo reduciranja kateregakoli kolektivnega fenomena na njegove individualne vzroke. Tako je v primeru, ko Burkhardt⁴⁶ opisuje renesančno kulturo v Italiji, njegov cilj ta, da poskuša zajeti novost te kulture in opisati njene pglavlitne značilnosti. Na splošno si sociologija in zgodovina ljudskih običajev, idej in mnogih drugih področij, bolj prizadevata zajeti bistvo *kolektivnih fenomenov*, se pravi, intelektualna in moralna razpoloženja, globalne konjunkturne spremembe, kakor pa jih razložiti. Ko pa se postavi vprašanje njihove razlage, se sociolog zelo pogosto sooči s situacijo, ki ustreza primeru 2: kadar denimo *globalne spremembe* ni moč *eksplicitno* analizirati kot učinek individualnih vzrokov, se bo sociolog zadovoljil z odkrivanjem in *interpretiranjem* holističnih relacij med to spremembo in množico *neodvisnih globalnih* spremenljivk.

Torej ni mogoče sprejeti precej razširjene ideje, po kateri bi *metodološki individualizem* ne bil dober za sociologe. Nesprejemljivo pa je tudi tisto gledanje, ki so ga pogosto razvijali metodološki individualisti in pravi, da je *holizem* vedno ideo-

loški. Resnica pa je, da je glede nekaterih predmetov in nekaterih vprašanj individualistični pristop relevanten, medtem ko je pri drugih irelevanten ali neuporaben. Kot v prejšnji točki se tudi tu enako postavlja zapleteno vprašanje, zakaj so mnogi družboslovci prepričani v trditev, "B ali B' je resničen". (Ob tem puščam ob strani dejstvo, da med sociologi na splošno velja B' za bolj privlačnega od B, posebno v okoljih, za katera je značilen močan durkheimovski vpliv).

Racionalnost ali iracionalnost

Mnoga ravnanja se lahko interpretira bodisi na racionalen bodisi na iracionalen vzročni način (razloge lahko seveda obravnavamo kot vrsto rodu vzrokov; vendar pa tukaj po definiciji izhajam iz pojma vzroka, ki izključuje razloge). Če se povrnem k prejšnjemu primeru, bi bilo sprejemljivo na primer reči, da je zločinec zakrivil zločin *zato, ker* pripada delikventni subkulturi. Toda v zvezi z istim zločinom smem z enako relevantnostjo reči, da je zakrivil zločin *zato, ker* je potreboval denar in je naletel na ugodno priložnost. Prva analiza obravnava zločin kot "iracionalen": predlaga, da so zločinca gnali vzroki in sile, ki so neodvisni od njegove volje. Druga pa predlaga, da je zločinec sledil zadanemu cilju na "racionalen" način. Ti dve trditvi sta lahko simultano resnični. Vendar pa je prva zanimivejša z enega gledišča, druga pa z drugega. Kot sem omenil že prej, je druga trditev verjetno uporabnejša s političnega gledišča.

Toda veliko ljudi je, neobičajno, mnenja, da so nezavedne sile in vzroki, ki jih imajo priložnost opazovati na delu v obliki statističnih korelacij, bolj *realne* od *razlogov*, ki jih akterji lahko imajo za to, kar počno. To je moč razložiti 1) s sovpadajočim vplivom Marxa (natančneje, nekaterih ezoteričnih Marxovih

tekstov kot npr. začetek njegove *Nemške ideologije*) in Freuda, dveh avtorjev, ki sta vsak na svoj način predlagala, da so razlogi akterjev pogosto *napačni* razlogi; 2) z vplivom pozitivizma (ki je zelo opazen na primer pri Durkheimu), ki je v razlogih akterjev vedno videl element, ki naj bi ga "pristna" znanost ne upoštevala; in 3) z enostavnim toda odločilnim dejstvom, da je na splošno veliko bolj enostavno interpretirati primerek ravnanja na iracionalen kot pa racionalen način.

To pojasnjuje, zakaj je iracionalen model v sociologiji precej bolj razširjen kot pa bi si to zaslužil. Vendar pa je, kot sem pokusil pokazati drugje⁴⁷, je mogoče navesti zelo veliko primerov, kjer je začetna iracionalna razlaga lahko koristno nadomeščena z iracionalno. Ko je enkrat izvedena ta interpretacija, se pogosto izkaže, da je bila iracionalna razlaga v bistvu posledica opazovalčeve projekcije irelevantnih podatkov na opazovanega akterja. Tako mnoge študije interpretirajo visoko stopnjo rojstev, ki jo opažajo v nerazvitih deželah, kot posledico podvrženosti akterjev starodavnim tradicijam, medtem ko se da v mnogih primerih pokazati, da je le-ta posledica dejstva, da je ob določenih prevladujočih ekonomskih pogojih modro, da ima kmet veliko število otrok. V takšnem primeru iracionalna razlaga izhaja 1) iz dejstva, da se opazovalec nagiba k temu, da presoja ravnanje akterja na projektiven način, pri čemer pa ne vidi, da je ravnanje lahko racionalno v enem in iracionalno v drugem kontekstu, 2) da mu je na splošno ljubše iskati *vzroke* kot pa *razloge* ravnanja, 3) da racionalna razlaga prinaša večje stroške, saj predpostavlja, da je analitik sposoben izločiti podrobne in relevantne informacije o situaciji kmeta, kakor jo determinirajo prevladujoči družbenoekonomski pogoji. Mnoge študije so tudi pokazale, da kadar akter zavrača inovacije, ki so zanj očitno pozitivne, ima za to pogosto tudi *tehtne razloge*. Vendar pa je prva reakcija laika kot tudi mnogih sociologov pogosto ta, da njegovo zavračanje interpretirajo kot posledico dejstva, da je akter podvržen socialnim silam, ki so onkraj njegovega nadzora. Ali, če pogledamo na primer študije izobraževalnih priložnosti. V mnogih od njih

se šteje za samorazvidno, da spričo nižjih izobraževalnih aspiracij družin in mladih iz nižjih socialnih razredov, kar seveda deluje proti njihovim interesom, na njih pritiskajo socialne sile, ki so onkraj njihovega nadzora. Vendar pa je taka interpretacija enostavna, krožna in nepotrebna: mladinec iz nižjega socialnega razreda ima lahko tehtne razloge za to, da mu je nek status sprejemljiv, pri čemer pa ima mladinec iz višjega socialnega razreda lahko po svoji strani enako tehtne razloge, da se mu bo zdel enak status nesprejemljiv. Takšen sklep lahko zlahka potegnemo npr. iz temeljnih načel teorije referenčnih skupin.

Potemtakem, iracionalnemu modelu ravnanja sociologi pogosto posvečajo več pozornosti kot pa jo zasluži. Toda obenem se tudi racionalnemu modelu včasih pripisuje prevelik pomen. Bolj natančno, ne tako redko uporabljajo krepki racionalna model, kadar bi bil primernejši šibkejši model racionalnosti. Pri tem ne mislim samo na tiste študije na različnih področjih (sociologija kriminala, razvez, izobraževanja), ki socialnega akterja upodabljajo, kot da bi ga vodila ista vedenjska načela kakor ekonomskega podjetnika⁴⁸, temveč tudi tiste študije, ki znanstvenika, umetnika ali politika predstavljajo kot akterja, ki zgolj maksimizira ali optimizira ugled in/ali moč.⁴⁹ Evidentno je, da znanstvenik, umetnik in celo politik lahko posedujejo tudi prepričanja - tako kognitivna kot normativna. *Aksiološka racionalnost* in enako tista, ki bi jo lahko imenovali *kognitivna racionalnost* (se pravi, dva tipa racionalnosti, ki ju navadno uporabljamo, kadar želimo zagotoviti razlago naslednje oblike: "Storil je X, ker je verjel v *normativno* - alternativno v *kognitivno* - stališče S, in je imel tehtne razloge, da je bil prepričan v ta S, ker ..."), se pogosto odpravljata v primerih, kjer sta neodpravljivi.

Pri tem tretjem vprašanju je položaj skratka enak kot pri ostalih dveh: medtem ko noben od možnih odgovorov (C1, C2, C3; C' in njegove različice) nima univerzalne veljavnosti, mnogi ljudje verjamejo, da ima njihov izbrani odgovor nadih univerzalnosti. Mnogi sociologi imajo iracionalen model za univerzalno relevantnega in boljšega od njegovih racionalnih tekmecev. Pre-

pričani so v iracionalnost socialnih akterjev in v to, da le-te ženejo vzroki in sile, ki so onkraj njihove kontrole. Vendarle je resnica ta, da je vsak od temeljnih odgovorov lahko relevanten v nekaterih vprašanjih in ob nekaterih predmetih.

Sociologija torej nikoli ne bo kuhnovska, pač v tem smislu, da nikoli ne bo gradila na eni sami paradigmi. Nikoli ne bo dosegla stanja, ki je značilen za *normalno znanost*. Niz paradigem, ki jih je mogoče izpeljati iz kombinacij odgovorov A/A', B/B', C/C' (in njihovih različic), zaradi objektivnosti razlogov trajno nastopa skozi vso zgodovino sociologije, od njenega klasičnega obdobja do sodobnosti. Obstajajo predmeti raziskovanja, o katerih ni mogoča, niti idealno, enotna objektivna resnica. To trditev bi verjetno zlahka sprejeli, če zadeva življenjepis. Nihče se verjetno ne bi pričkal na primer o tem, da bo z napredovanjem vednosti mogoče sestaviti dokončno biografijo Napoleona, spričo katere bi bila vsaka nova biografija nesmiselna. Sama ideja dokončne biografije je nepojmljiva. To ne pomeni, da biografija ne more biti boljša ali slabša. Nasprotno pa pri nekaterih drugih vprašanjih obstaja objektivna in edina resnica, četudi je njeno odkritje bolj ali manj težavno. Zahvaljujoč kumulativni razpravi, ki je sledila Webrovi monografiji, bolje poznamo resnične vzroke in korelacije med kapitalizmom in protestantizmom, ki so ga zanimale. Ta dva primera zadostujeta za to, da pokažemo, da *obstajajo* predmeti in vprašanja, na katera je mogoč dokončen, edini in resničen odgovor ter druga, pri katerih to ni mogoče. Enako velja tudi za drugi alternativni B/B' in C/C'. Nobenega upanja torej ni, da bi se lahko pojavila ena paradigma kot najboljša, v tem smislu, da bi bila univerzalno veljavna. Kot smo lahko videli, je bil v mnogih primerih mogoč napredek takrat, ko je bila možna nadomestitev razlage tipa C' z razlago tipa C. Vendar pa iz tega ne sledi, da je C vedno bolj ustrezen kot C'.⁵⁰

Od kod prihaja to zelo razširjeno prepričanje, da bi bilo bolje kot *nekoliko* imeti eno samo paradigmo? Verjetno izhaja iz dejstva, da ni mogoče vedno preprosto razbrati, katera paradigma

je ustrežnejša v neki dani raziskovalni situaciji, kot tudi iz dejstva, da se teži k temu, da se v paradigmah vidijo *resnice*, realistični opisi realnosti *takšne, kakršna je*. To je razlog, da se številni sociologi zelo težko sprijaznijo z idejo, da bi utegnile biti nasprotno paradigme veljavne: mar ni resnica enovita? Zato recimo pogosto nastopajo kot prepričani v to, da je racionalna razlaga ravnanja v večini primerov nerealistična in površinska. In zato doživljajo intelektualne konjunktore, kakršna je sedanja, ko se hkrati uporablja več paradigem, kot konjunktore krize. Moje videnje je obratno: sociologija se nahaja v kriznem obdobju takrat, kadar se pretvarja, da je dosegla stanje normalne znanosti in se ravna po enoviti paradigmi.

(Theory and Society, 17, 1988, str. 747-771)

Prevedel Marjan Kokot

Opombe

1. *Nicomachean Ethics*, I, 4 (London: Heinemann, Cambridge, Ma.: Harvard University Press, 1968).
2. Alain Mingat, Pierre Salmon, Alain Wolfelsperger, *Methodologie criminique* (Paris: Presses Universitaires de France, 1985).
3. Clifford Geertz, *The Interpretation of Cultures* (New York: Basic Books, 1973).
4. Po izrazu, ki ga je skoval G. Ryle in briljantno uporabil C. Geertz, *Interpretation*, Poglavlje 1.
5. *Ideology and Utopia* (London: Routledge and Kegan Paul, 1936). Mannheimov relativizem so navdihnili razlogi, ki so v veliki meri skupni vsem sodobnim relativistom.
6. Glej na primer Raymond Aron, *La philosophie critique de l'histoire en Allemagne* (Paris: Vrin, 1969).
7. Theodore Adorno, ur., *Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie* (Darmstadt: Luchterhand, 1970).
8. Barry Barnes, *Interests and the Growth of Knowledge* (London: Routledge and Kegan Paul, 1976).
9. David Bloor, "Wittgenstein and Mannheim on the Sociology of Mathematics," *Studies in the History of the Philosophy of Science*, 4, 2, August 1973, 173-191.

10. Vpliv Wittgensteinovih *Filozofskih raziskav* eksplicitno priznava večina sodobnih relativistov: Peter Winch, Mary Douglas, David Bloor, Barry Barnes *et al.* Osebnost nisem povsem prepričan, da jedro Wittgensteinovega pojma "jezikovnih iger" nujno vodi v relativistično pozicijo.
11. Pismo Maxa Webra Rolfu Liefmannu, 9. marec 1920. Citirano v Wolfgang Mommsen, "Max Weber's Political Sociology and His Philosophy of World History," *International Social Science Journal*, 17. 1965, 25.
12. Glej Simmlove pripombe h kvantitativnim metodam, ki jih je v *Suicide* izrecno uporabil Durkheim, v *Probleme der Geschichtsphilosophie* (München: Von Ducker und Humblot, 1925, 5. izdaja), in ostre pripombe Durkheima proti Simmlu v Emile Durkheim, *Textes* (Paris: Minuit, 1975), I, 16.
13. Robert Nisbet v svojem delu *The Sociological Tradition* (New York: Basic Books, 1966) je briljantno pokazal, da je več utemeljiteljev v določeni meri navdihovala skupna inspiracija, vendar pa je ta prikaz zasnovan na sistematskem prečenjanju podobnosti in sistematskem podcenjevanju razlik med njimi. Najbolj dobrodošla bi bila knjiga z naslovom *The sociological traditions* (v pluralu). Nekaj razmišljanj v tej smeri predstavlja Raymond Boudon, "Individualisme et Holisme dans le Sciences Sociales," v Pierre Birnbaum in Jen Lecca, ur., *Sur l'Individualisme* (Paris: Presses de la Fondation Nationale des Sciences Politiques, 1986).
14. V uvodu v *Les Etapes de la Pensee Sociologique* (Paris: Gallimard, 1967).
15. Werner Stark, *The Fundamental Forms of Social Thought* (London: Routledge and Kegan Paul, 1962).
16. Alessandro Pizzorno, *La concezione individualistica della storia*, Paradigmi sociologici e immagini dell'attore sociale (Colloquium: Torino 9-10 dec. 1968).
17. Glej, npr. O'Neill, ur., *Modes of Individualism and Collectivism* (London: Heinemann, 1973). Za sodobno sociološko diskusijo, glej W. Raub in T. Voss, *Individuelles Handeln und Gesellschaftliche Folgen* (Darmstadt: Luchterhand, 1981).
18. Jack Douglas, *The Social Meanings of Suicide* (Princeton: Princeton University Press, 1967). Henry in Short, *Suicide and Homicide* (New York: The Free Press, 1954).
19. O kriminalu, glej James O. Wilson, *Thinking about Crime* (New York: Basic Books, 1975). O samomoru, poleg Douglasa, *Social Meanings*, Jean Baechler, *Les Suicides* (Paris: Calmann Levy, 1975), analizira samomor kot pomenljivo in celo racionalno ravnanje. O

- mobilnosti; glej moja diskusija z Robertom Hauserjem "Comment on Hauser's review of *Education, Opportunity and Social Inequality*," v *The American Journal of Sociology*, LXXXI, 5, 1976, 1175-1187.
20. Glej, npr. M. Hechter, ur., *The Microfoundations of Macrosociology* (Philadelphia: Temple University Press, 1983).
 21. *The Logic of Social Action* (London: Routledge and Kegan Paul, 1979).
 22. S. Epstein, *Economic Development and Social Change in South India* (Manchester: Manchester University Press, 1962); Henri Mendras, *La fin des paysans* (Paris: SEDEIS, 1967). Glej tudi številne druge primere, ki so analizirani v moji knjigi *Theories of Social Change* (Cambridge: Polity Press, 1986).
 23. New York: Wiley, 1973.
 24. Herbert Simon, *Model of Bounded Rationality: Economic Analysis and Public Policy*, v dveh delih (Cambridge: The MIT Press, 1982); Michel Crozier in Erhardt Friedberg, *L'Acteur et le Systeme. Les contraintes de l'action collective* (Paris: Le Seuil, 1977).
 25. Louis Dumont, *Essais sur l'Individualisme*, (Paris:1983).
 26. Jurgen Habermas, *Erkenntnis und Interesse*, (Frankfurt: Suhrkamp,1973).
 27. Peter Winch, *The Idea of a Social Science* (London: Routledge and Kegan Paul, 1958).
 28. Dennis Wrong, "The Oversocialized Conception of Man in Modern Sociology," *American Sociological Review*, 26, 2, 1961, 183-193.
 29. Simmel, *Probleme*. Glej tudi moj uvod v francoskem prevodu te knjige, *Les Problemes de la Philosophie de l'Histoire* (Paris: Presses Universitaires de France, 1984).
 30. Hugh R. Trevor Roper, *Religion, Reformation and Social Change* (London: Macmillan, 1972 (1967)).
 31. Herbert Luthy, *Le Passe present* (Monaco: Rocher, 1965).
 32. Saumel N. Eisenstadt, "The Protestant Ethic Thesis in Analytical and Comparative Context," *Diogenes*, 59 (1967), 25-46.
 33. Louis Schneider, *Sociological Approach to Religion* (New York: Wiley, 1970).
 34. Alexis de Tocqueville, *Old Regime and the French Revolution* (New York: Doubleday, 1955), II, 9.
 35. Karl Marx, *Das Elend der Philosophie* (Berlin: Dietz, 1959 (1847)), II, 2.
 36. Wilhelm Dilthey, *Der Aufbau der geschichtlichen Welt in den Geisteswissenschaften* (Frankfurt: Suhrkamp, 1981 (1914)). Glej Sylvie Mesure, *Dilthey* (pred izidom, Paris, 1989).
 37. R. Boudon, *L'Ideologie* (Paris: Fayard, 1986, angl. prev. pred

izidom 1989, Cambridge: Polity Press).

38. Alexis de Tocqueville, *L'Ancien Regime et la Revolution*, II (Fragments et notes inedits sur la Revolution (Paris: Gallimard, 1953).
39. Albert Soboul, *La Revolution Francaise* (Paris: Gallimard, 1984).
40. George Homans, "Bringing Men Back In," *American Sociological Review*, 29, 1964, 509-818.
41. Alexis de Tocqueville, *The Old Regime and The Revolution*.
42. Max Weber, "The Protestant Sects and the Spirit of Capitalism," v Max Weber, *From Max Weber: essays in sociology* (New York: Oxford University Press, 1946), 302-322.
43. *Theories of Social Change* (Cambridge: Polity Press, 1986).
44. O nejasnosti koncepta "anomije", glej Philippe Besnard, *L'Anomie* (Paris: Presses Universitaires de France, 1987).
45. Jacob Buckhard, *Die Kultur der Renaissance in Italien* (Stuttgart: Kroner, 1952).
47. "L'Homo Sociologicus est-il si irrationnel qu'on le dit?" v *Individualisme et Justice* (Paris: Seuil, pred izidom, 1989).
48. Richard McKenzie in Gordon Tullock, *The New World of Economics* (Homewood, Ill.: Irwin, 1975).
49. Kot npr. med številnimi drugimi Michel Foucault, katerega brilijantno kritiko je podal Jose G. Merquior, *Foucault* (London: Fontana, 1985).
50. Napredek v sociologiji dejansko pogosto poteka z zamenjavo razlage tipa C' z razlago tipa C. Številni primeri v tem pogledu so navedeni v Hechter, *The Microfoundations*, in v Boudon, *The Logic of Social Action*.

EPISTEMOLOŠKI IZVORI IN PROBLEMI SODOBNE SOCIOLOGIJE ZNANSTVENEGA VEDENJA

I.

V osemdesetih letih se je v sociologiji znanosti uveljavila nova paradigma raziskovanja, t.i. sociologija znanstvenega vedenja. Njeni začetki segajo v sedemdeseta leta. Pogosto ji je dodan predznak (zlasti s strani njenih kritikov) "konstruktivistična". Kljub temu bi težko trdili, da s svojo široko razvejanostjo obravnavanih tem pokriva zgolj konstruktivizem, četudi je ta preko del eminentnih sociologov znanosti kot so Karin Knorr-Cetina, Bruno Latour, Steve Woolgar najbolj poznan v strokovni javnosti. V tem je treba najbrž iskati vzrok, zakaj je v okviru njenih prvih sistematičnejših predstavitev in ocen navzoča delitev na posamezne subteorije. Četudi ne vedno v skladu s teoretsko samoopredelitvijo vodilnih protagonistov nove usmeritve v sociologiji znanosti¹, se danes praviloma vzpostavlja delitev na empirično relativistični, interesni, konstruktivistični model pojasnitve znanosti in model, ki temelji na analizi znanstvene govornice in tekstov (H. Zuckerman, 1988).

Upravičenost diferenciranja sodobne sociologije znanstvenega vedenja, ki sicer v celi vrsti teoretsko-spoznavnih predpostavk predstavlja enoten raziskovalni program, se izvaja iz specifik konkretnih strategij preučevanja znanosti. Na tem mestu - temeljni cilj naše razprave je vendarle prikaz nekaterih skupnih epistemoloških izvorov in dilem sodobne sociologije znanstvenega vedenja - jih bomo le na kratko omenili:

1/ Empirični relativistični program je, izhajajoč iz predpostavke, da logika in evidenca ne igrata velike vloge pri konstrukciji, transmisiji in evaluaciji znanstvenega vedenja, usmerjen k vprašanju, kako prihaja do zaključka znanstvenih diskusij in vprašanju, kako se znanstveniki odločajo o validnosti, tudi če "formalnim algoritmom" (npr.: metodi eksperimenta in njegove ponovljivosti) ne uspe pojasniti rezultatov raziskovanja. Njegovi najpomembnejši predstavniki so Harry Collins (1983), Trevor Pinch (1981) in plejada drugih avtorjev, ki na primerih "hard science" (fizika, matematika, biologija) skušajo empirično verificirati izhodiščne teoretske predpostavke omenjenega raziskovalnega programa.

2/ Interesni model pojasnjevanja znanosti poudarja vpliv družbenih, političnih, profesionalnih in drugih interesov znanstvenikov na njihov spoznavni proces. Kritiki sodobne sociologije znanstvenega vedenja ga jemljejo kot vzorčni primer za to, da gre pri celotni raziskovalni paradigmi samo za nadaljevanje vulgarnega sociologizma klasične sociologije vedenja. O (ne)upravičenosti takšnih kritik bomo nekaj več spregovorili v nadaljevanju. Angleški sociolog Bary Barnes (1983), če omenimo le enega izmed mnogih, je najbolj ploden pisec na področju interesnega raziskovanja znanosti.

3/ Sociološke konstruktivistične študije preučujejo sodobne znanstvene prakse ("produkcija" znanstvenega vedenja v raziskovalnih laboratorijih). Raziskujejo t.i. kontekstualne in kontingentne lastnosti produkcije znanstvenega vedenja. Bruno Latour (1983), Steve Woolgar (1983) in Karin Knorr-Cetina (1983) veljajo za začetnike sociološkega konstruktivizma. Njihov izvirni način preučevanja znanstvenih praks v raziskovalnih laboratorijih spominja na socialna antropološka raziskovanja tujih kultur.

4/ Analiza znanstvenega diskurza raziskuje, prvič, tisto, kar znanstveniki govorijo o znanstvenem vedenju, znanstveni praksi in znanstvenih navadah, drugič, kako govorijo o tem, kar potem

publicirajo, in končno, natančno preučujejo "proizvodnjo" znanstvenih tekstov (od začetne zasnove do končne objave). Nesporni avtoriteti na tem področju predstavljata M. Mulkey in N. Gilbert (1984). Njuna pozornost je bila namenjena preučevanju neformalne govornice znanstvenikov v okviru različnih raziskovalnih praks. Že pred njima so se Latour, Woolgar in Knorr-Cetina ukvarjali z vprašanjem kontekstualnega in kontingentnega značaja produkcije znanstvenih tekstov.

Opisane strategije raziskovanja kognitivne strukture znanstvenega vedenja so si enotne predvsem v predpostavki, da na znanstveno vedenje različno vpliva socio-kulturni kontekst, v okviru katerega se to znanstveno vedenje oblikuje in razvija. In da je centralni spoznavni problem sodobnih teorij znanosti odgovoriti na naslednja temeljna vprašanja:

- Katere socio-kulturne predpostavke odločilno vplivajo na spoznavno strukturo znanstvenega vedenja?

- Katere dimenzije spoznavne strukture znanstvenega vedenja so najbolj sprejemljive za vpliv socio-kulturnih predpostavk?;

- Kako potekajo procesi vzajemnega součinkovanja družbenega in kognitivnega v znanosti?

Hkrati moramo omeniti vsaj še eno skupno dimenzijo omenjenih strategij raziskovanja znanosti: vztrajanje pri programu detajlnega empiričnega raziskovanja znanosti, ki naj bi utemeljil in elaboriral njihove teoretske modele.

II.

Naravnost sodobne sociologije znanstvenega vedenja k problemom soodvisnosti družbenih in kognitivnih struktur zna-

nosti je izhodišče nekaterih širših reflektiranj o intelektualnih trendih razvoja teorije (sociologije) znanosti. Zanimivo je, da je v tem kontekstu pri pojasnjevanju divergentnih razvojnih poti zahodnih meta-teorij znanosti vedno pomembnejša vloga pripisana - recimo temu tako pogojno - nacionalnemu faktorju. Sprejeta je teza, da dosednji razvoj sociologije znanosti označuje nepomirljiva razcepljenost na ameriški mertonijanski pozitivizem, britanski relativizem in kontinentalni strukturalizem (D.W. Chambers/D. Turnbull, 1989). Priznati moramo, da zagovorniki teze o posebnih nacionalnih "stilih" mišljenja, vsaj kar zadeva pojasnitev razvojnih trendov sodobne sociologije znanosti, nastopajo z dokaj izdelanimi argumenti. (To ne pomeni, da v teh sintetičnih analizah ni izključena nevarnost shematizmov.)

Primer za to je raziskovanje razlogov, zakaj danes francoska in angleška tradicija preučevanja znanosti kažeta takšno stopnjo medsebojnega nespoznavanja njunih osrednjih konceptov (G. Bowker/B. Latour, 1987). Ne gre samo za to, da se sociološka oziroma historična analiza znanosti v francoski intelektualni tradiciji pravzaprav ni nikoli izvila iz nekih apriornih epistemoloških teoremov (celo za Pierra Bourdieuja, ki velja za klasičnega sociologa znanosti, to področje ni predstavljalo drugega kot dekle epistemologije), temveč je zavestno zavrgla modele pojasnjevanja znanstvenega vedenja, ki pripisujejo pomembno vlogo družbenim predpostavkam, razvila pa jih je otoška sociologija znanosti. Pripisovanje pomena (realnih) družbenih determinant pri pojasnjevanju kognitivne strukture znanosti na eni in njihovo zavračanje kot nekaj povsem irelevantnega na drugi strani, razdružuje obedve tradiciji širšega meta-teoretskega preučevanja znanosti (še najbolj integrativno je zaobsežen v angleškem nazivu "social studies of science") tako močno, da kljub skupnemu izhodiščnemu problemu (kritika naivnega empiricizma) ne najde ta stičnih točk.²

Samostojno mesto v odnosu do predhodnih dveh usmeritev pripada mertonijanski sociologiji znanosti (združuje predvsem ameriške sociologe), ne glede na to, kakšen predznak ji

pripišemo: normativizem, pozitivizem ali funkcionalizem. Če se namreč ozremo po nepresahljivem toku empiričnih raziskovanj, ki se tako dosledno opirajo na teoretsko-analitski okvir, kakršnega je v šestdesetih in sedemdesetih letih oblikoval Robert Merton s svojimi spisi o socialni strukturi znanosti (z njim povezano vprašanje etosa znanosti), potem ocene izpred desetih let, da gre za izredno kompaktno, v ameriški sociologiji znanosti dominantno teoretsko in empirično šolo, danes še vedno držijo. Ključno vlogo pri teoretski in empirični orientaciji ameriške sociologije znanosti je odigralo dejstvo, da so se z njenimi temami začeli ukvarjati sami sociologi, ki so bili že predhodno vključeni v tradicionalne institucionalne strukture akademskega življenja.³

III.

Kadar govorimo o intelektualnih izvorih sodobne sociologije znanstvenega vedenja, ne moremo mimo odločilnega pomena Kuhnove teorije znanosti (T. S.Kuhn, 1962). Vodilni sociologi znanstvenega vedenja se zavedajo svojega intelektualnega dolga do njegove teorije znanosti, pri čemer nekateri izmed njih celo trdijo, da se obči intelektualni pomen Kuhnove filozofije znanosti ne kaže toliko v njegovi teoriji znanstvenih sprememb (s tem povezanih konceptov), temveč njegovi evokaciji vprašanj, ki se nanašajo na določitev razmerja med kognicijo, semantiko in kulturo (B. Barnes, 1982).

Dejstvo je, da je "kuhnijanstvo" v teoriji znanosti spodbudilo nastanek novih institucionalnih okvirov razvoja sociologije znanosti v akademskih sferah (v okviru oddelkov za preučevanja znanosti so se raziskovalno združevali tako sociologi kot znanstveniki drugih disciplinarnih usmeritev). Kot fizik po temeljni izobrazbi in zgodovinar znanosti po raziskovalni preferenci je

Thomas Kuhn vzpostavil analitski okvir za preučevanje znanosti, ki ne izhaja več iz ločenosti kognitivnih in družbenih struktur znanosti. Ponujeni so bili nastavki za historiografsko oziroma sociološko analizo dejanske raziskovalne prakse. Njegov pristop ni predstavljal samo "pragmatičnega" odmika od logično-pozitivistične filozofije znanosti, temveč je bil tudi v nasprotju s takrat akademsko že uveljavljeno mertonijansko sociologijo znanosti, ki ravno vztraja na strogi ločitvi kognitivnih in družbenih struktur znanosti.

O Kuhnu se je res največ razpravljalo v okviru filozofije znanosti, danes vedno bolj tudi v okviru sociologije znanosti. Sami bi dejali, da se njegova teorija nahaja na presečišču filozofije in sociologije znanosti. Takšno intelektualno pozicijo navsezadnje zavzema tudi sodobna sociologija znanstvenega vedenja. Relevantnost Kuhnove teorije znanosti za moderno sociologijo znanosti s časom ne pojenjuje.⁴

Zlasti anglo-saksonski "social studies of science", kolikor sprejmemo že omenjeno delitev na strukturalistično, pozitivistično in relativistično sociološko paradigmo, je sprejel Kuhna - ne ortodoksno - za svojega "duhovnega" očeta.

Če je Kuhnova teorija, ob vrsti drugih (nič manj pomembnih) intelektualnih vzpodbud, predstavljala nek širši duhovni kontekst nastanka sodobne sociologije znanstvenega vedenja, pa delo Davida Bloora iz sredine sedemdesetih let z naslovom "Knowledge and Social Imagery" (D. Bloor, 1976) že predstavlja temeljni programatski spis, ki je neposredno opredeljeval nadaljnji razvoj in razmah te sodobne sociološke usmeritve v osemdesetih letih. Bloor je znan kot pristaš edinburške šole, t.i. "strong programme" v sociologiji znanosti. Razvil je koncept stroge sociološke obravnave znanstvenega vedenja. Po tem konceptu ni nobenih omejitev, ki se nahajajo v absolutnem oziroma transcendentnem značaju vedenja kot takšnega, niti v njegovih kriterijih racionalnosti, veljavnosti, resnice in objektivnosti. Edinburški "strong programme" je izhajal iz štirih temeljnih hevris-

tičnih principov:

- kavzalnosti (sociologija znanstvenega vedenja se ukvarja z družbenimi predpostavkami znanstvenega vedenja, kar ne izključuje součinkovanja drugega tipa vzrokov, ki so pomembni pri nastanku znanstvenega vedenja);

- nepristranosti raziskovalnega pristopa k dihotomnim parom resnično-napačno, racionalno-iracionalno, uspešno-neuspešno, itd. (v teh dihotomnih parih je potrebna pojasnitev vseh polov);

- simetričnosti (po svojem stilu pojasnitve je sociologija znanstvenega vedenja simetrična: isti tip vzrokov namreč lahko pojasni napačno in resnično vedenje);

- reflektivnosti (vzorci pojasnitve naj bi bili uporabni za samo sociologijo);

Bloor se je na omenjene hevristične principe skliceval pri zavračanju - sam ga tako poimenuje - teleološkega modela pojasnitve znanstvenega vedenja (zlasti v tradicionalni filozofiji znanosti logično-pozitivistične provinience zastopani koncept avtonomnega znanstvenega vedenja) in pri njegovi neposredni sociološki analizi matematike in logike.⁵

Hevristični principi "strong programme" so tudi v osemdesetih letih predstavljali trdno epistemološko jedro sodobne sociologije znanosti. S tem, da je bil v okviru obćih raziskovalnih tendenc poudarek dan še na nekatera druga metodološka načela. Gre predvsem za zahtevo po mikroskopskih preučevanjih znanstvene prakse (etnografija znanosti), dajanje prednosti vprašanjem, kako znanstveniki delujejo kot znanstveniki, ne pa zakaj delujejo tako kot delujejo, končno, gre za sprejetje konstruktivističnih predpostavk v metodologijo raziskovanja sodobne sociologije znanstvenega vedenja.

Zlasti povečano zanimanje raziskovalcev za vprašanje produkcije znanstvenega vedenja je vodilo h konstruktivističnim sociološkim interpretacijam znanosti. Sociološki konstruktivi-

zem se, kot smo dejali že uvodoma, tesno navezuje na mikrosociološko preučevanje znanstvenih praks. Izhaja iz predpostavke znanstvenika kot družbenega akterja, pri čemer so njegove odločitve v procesu raziskovanja pogojene s preteklimi izbirami uporabljenih sredstev, lokalnih kontingentnosti, variabilnih kriterijev odločanja in praktičnih razumevanj. Omenjeni (mikrodružbeni) dejavniki skupno prispevajo h konstrukciji (produkciji) znanstvenega vedenja (K.Knorr-Cetina, 1988; K.Knorr-Cetina, 1983).

Sociološki konstruktivizem in etnografija (mikro-sociologija) znanosti se v okviru sodobne sociologije znanstvenega vedenja sicer ne povezujeta na način nekega zaključenega raziskovalnega programa, kljub temu pa se danes izkazujeta kot najbolj prodorna perspektiva raziskovanja na tem področju - s strani njenih protagonistov označena tudi kot metodološki internalizem (K.Knorr-Cetina/M.Mulaky, 1983). Relevantnost metodološkega internalizma je v tem, da so družboslovci prvič začeli bolj elaborirano preučevati vsakodnevne prakse, interpretacije in sodbe naravoslovnih in tehničnih znanstvenikov iz neke širše sociološke perspektive. Vzori za etnometodološki pristop so se nahajali že v historiografiji znanosti in v socialni antropologiji, ne pa tudi v tradicionalnih socioloških preučevanjih znanosti. Pravo nasprotje v tem smislu predstavljata funkcionalistična sociologija znanosti in scientometrika, ki se ustavljata na institucionalni ravni analize oziroma uporabljata agregatne podatke.⁶

IV.

Ko govorimo o različnih intelektualnih izvori (konstruktivistične) sociologije znanstvenega vedenja, potem je treba vsekakor omeniti njeno izvorno navezanost na dvojne filozofsko-epi-

stemoloških načel, ki jih je eksplicirala holistična oziroma anti-pozitivistična filozofija znanosti. Gre za tezo o nedeterminiranosti znanstvenih teorij s podatki in tezo o teoretski obloženosti observacij. Prva epistemološka teza pravi, da številne teorije lahko ustrezajo istim dejstvu, kar pomeni, da empirična "baza" ne zagotavlja trdnega temelja glede sprejemanja oziroma zavračanja znanstvenih teorij. Druga teza - v tej točki je samo nadaljnja izpeljava prve teze - pravi, da tisto, kar nastopa kot evidenca, formulirajo teorije oziroma njeni konstitutivni pojmi (observacije so teoretsko impregnirane v tem pomenu, da vključujejo vnaprejšnje predpostavke v obliki merskih teorij, teorij lingvistične klasifikacije itd.), kar pomeni, da v procesu izbire znanstvenih teorij observacija (observacijska deskripcija) ne nastopa - po vzoru empiričnega pozitivizma - kot nepristranski arbiter.

Obe epistemološki tezi sta v kar največjo podporo temeljni raziskovalni intenci sodobne sociologije znanstvenega vedenja: sistematično preučiti znanstvene aktivnosti, presoje in interpretacije naravoslovcev in tehnikov iz neke širše sociološke perspektive. Hkrati pa sta jo, kar je glede na njen celotni znanstveni diskurz tudi razumljivo (sociološka eksplanacija kognitivnih struktur znanosti), potisnili v široko polje epistemoloških diskusij o relativizmu v znanosti. Te diskusije presegajo problemski horizont empiričnega relativističnega in interesnega modela pojasnjevanja znanosti (predpostavko, da ima prirodni svet majhno oziroma nikakršno vlogo pri konstrukciji znanstvenega vedenja /H.Collins, 1981/).

Vprašanje znanstvene relativnosti je dobilo svojo mesto v moderni teoretski misli tudi in predvsem zato, ker se je na področju modernih naravoslovnih teorij v dvajsetem stoletju utrdila ideja relativnosti. Že Einsteinov pojem univerzalne konstante v znanosti je vodil k novi zasnovi fizikalne objektivnosti in njegov sklep, da ni več mogoče govoriti o absolutni istočasnosti dveh oddaljenih dogodkov, kar pomeni, da se simultanost lahko definira samo v odnosu na referenčni okvir, je afirmiral

idejo relativnosti v znanosti. Ideja relativnosti v naravoslovju kot nas poučujeta v odličnem spisu o metamorfozah moderne znanosti Prigogin in Stengerjeva (L.Prigogine /S.Stengers, 1988) izhaja iz predpostavke, da mora biti znanstvena definicija odvisna od definicije sredstev, teoretično dosegljivih opazovalcu tega sveta in ne komu, ki opazuje fizični svet "od zunaj". Moderno naravoslovje (smo resnično priča njegovi metamorfozi od manipulacije k dialogu z naravo kot trdita Prigogine in Stengers?) ne išče odgovora na občo resnico o naravi, na način vsevednega Laplaceovega demona. Ni univerzalnega ključa spoznanja sveta (v tem, da univerzalna konstanta nastopa kot negacija obstoja univerzalnih naravoslovnih zakonitosti, je nekaj paradoksalnega), je samo raznovrstnost situacij, v okviru katerih utiramo pot spoznanju sveta. V tem horizontu (samo)razumevanja natančnih naravoslovnih znanosti, njegovo filozofsko interpretacijo med drugim daje tudi Merlau-Pontyev koncept "resničnosti v situaciji", se epistemologiji humanističnih in družbenih ved nič več ne pripisuje nek specifični pomen. Prej obratno. Predpostavke, katerim je v klasičnih naravoslovnih predstavah že v naprej pripisan drugoten značaj, se spremenijo v ključna eksplanatorna načela. "Nič bolj kot družboslovne znanosti tudi naravoslovne ne morejo pozabljati svoje socialne in zgodovinske zakoreninjenosti kot predpostavke bližine, ki je potrebna za teoretično modelizacijo nekega konkretnega položaja. Bolj je torej zdaj pomembno, da se ta zakoreninjenost ne jemlje kot ovira, da se iz relativnosti naših vedenj ne povzemajo nekakšni razočarani relativistični sklepi." (L.Prigogine / S.Stengers, 1988; str.537-538)

V.

Je tudi sociologija znanstvenega vedenja podlegla takšnim razočaranim relativističnim sklepom? Je morda celo eden njenih

glavnih zagovornikov? Kritiki raziskovalnega programa sodobne sociologije znanstvenega vedenja (veliko jih je) na takšna in podobna vprašanja odgovarjajo pritrdilno. Govorijo o radikalnem relativizmu oziroma konvencionalizmu paradigme sociologije znanstvenega vedenja. Očitajo ji kontinuiteto znanstvenega diskurza klasične sociologije vedenja, ne samo v tem, da povzema njeno "retoriko", temveč tudi njene "banalnosti"; na primer tudi tisto, ki se nanaša na opredelitev razmerja med razrednim interesom in znanstveno resnico (S.Fuller, 1988).

Poudarjanje družbenih, kontekstualnih oziroma konstruktivističnih predpostavk znanosti v delih Knorr-Cetinove, Latourja, Woolgarja in drugih sociologov je vodilo nekatere kritike celo k zaključku, da imamo opravka z epistemološkim skepticizmom, ki je povsem odpravil načelo objektivnosti v znanosti (T.Gieryn, 1982).

Da zlasti sodobni empiricizem tako dosledno odklanja sociološki konstruktivizem kot nesprejemljiv skepticizem, ni nikakršno naključje. Glede na njegovo togo vztrajanje pri apodiktičnem značaju empirične baze znanstvenega vedenja mu je trn v peti celo "mehka" varianta logičnega pozitivizma (teorija verjetnostne indukcije), kaj šele epistemološke teze o družbeno posredovanih, lokalnih in kontekstualno-kontingentnih osnovah znanstvenega vedenja.

Dejstvo je, da se je že Kuhn (omenili smo že odločilni vpliv njegove teorije znanosti na sociološki konstruktivizem) pri pojasnitvi razvoja znanosti odpovedal anarhičnemu relativizmu (ne pa relativnosti). Kljub vsem dvomnostim njegovega koncepta inkomenzurabilnosti paradigem, kar je vodilo tudi pri oceni njegove teorije znanosti do kontroverznih stališč, se je v dodatnih pojasnjevalnih tekstih o problemu izbora znanstvenih paradigem dovolj razločno opredelil za spoštovanje uveljavljenih znanstvenih standardov (ne na restriktivni način logičnega pozitivizma) kot so natančnost, uspešnost, enostavnost in drugi - zoper relativizem (T.S.Kuhn, 1984). Eksplicitno je zavrnil relativis-

tično interpretacijo koncepta inkomenzurabilnosti znanstvenih paradigem. "Lahko rečem, da je od dveh paradigem kasnejša paradigma bolj uporabna kot sredstvo za prakticiranje normalne znanosti... Če sem pripravljen iti tako daleč, potem samega sebe nimam za relativista ... Hkrati ne čutim, da je karkoli izgubljenega, najmanj pa zmožnost pojasniti znanstveni progres, če zavzamem takšno stališče." (T.S.Kuhn, 1970; str. 265)

Razen tega je ameriški zgodovinar znanosti vlogo eksternih, družbenih predpostavk na razvoj znanosti lociral samo na čas tektonskih sprememb paradigem (znanstvenih revolucij), ne pa na obdobje trdne institucionalne usidranosti prevladujočega znanstvenega nazora (normalna znanost), tako da posamezni avtorji kot na primer Laudan (L. Laudan, 1984) ali Giddens (A. Giddens, 1989) celo opozarjajo na preveliko omejitev njegove analize na imanentni znanstveni razvoj. Kuhnova teorija znanosti torej v tej točki ni mogla dati močnih vzgibov za tiste vrste relativističnih implikacij (totalni skepticizem), ki so jih kritiki sociološkega konstruktivizma "odkrivali" v sodobni sociologiji znanstvenega vedenja.

Vodilni avtorji na področju sociologije znanstvenega vedenja, še zlasti zagovorniki sociološkega konstruktivizma (Latour, Woolgar in Knorr-Cetina), so od vsega začetka zavračali (največkrat) zelo splošene obtožbe glede njihovega domnevnega epistemološkega skepticizma. V kritikah en bloc, ki skušajo vsako sociološko obrazlogo znanstvenega vedenja apriorno odpraviti z (pejorativno) oznako relativističnosti, zaznavajo duh nekdanjega vulgarnega pozitivističnega nazora, ki se ni razvil samo v obnebu nekaterih tradicionalnih filozofskih nazorov, temveč se je zasedral tudi med praktičnimi raziskovalci-naravoslovci.

Sociološki konstruktivisti razlikujejo med epistemičnim in presojevalnim relativizmom. Prvega, ki izhaja iz predpostavke, da je nastanek in razvoj vsakega človeškega vedenja treba pojasnjevati iz njegove umeščenosti v specifični kulturni in časovni

kontekst sprejemajo, drugega, ki (dodatno k prvemu) predpostavlja, da so zaradi tega vse forme vedenja enako veljavne, tako da ni možna njihova primerjava (s tem tudi ne razlikovanje), zavračajo. Menijo, da presojevalni relativizem ne sledi iz epistemičnega relativizma, kajti teza, da znanstveno vedenje ne nastopa v vlogi pasivnega in enoznačnega receptorja objektivne stvarnosti, temveč se oblikuje znotraj cele vrste specifičnih kontekstualnih kulturnih in socialnih predpostavk, naj ne bi pomenilo, da ne moremo, glede na kriterije adekvatnosti in relevantnosti, ki izhajajo iz cilja znanosti, vzpostaviti razlik med posameznimi formami (teorijami, paradigmami) tega vedenja. Na temelju dokazovanja nemožnosti izpeljave presojevalnega iz epistemičnega relativizma je zavrnjena obtožba na račun domnevnih radikalnih relativističnih implikacij socioloških eksplanacij kognitivnih struktur znanstvenega vedenja.

''Zaključek, da presojevalni relativizem logično sledi iz epistemičnega relativizma, predpostavlja med drugim tudi to, da natančno vemo, kaj mislimo s trditvijo, da je vedenje 'družbeno in eksistencialno' določeno. Dejansko gre programu sociologije znanstvenega vedenja za ugotovitev, v kakšnem pomenu in do katere stopnje lahko koherentno razpravljamo o tem, da je vedenje umeščeno v družbeno življenje. Razumljivo je zato, da naj bi se rezultati tega programa izkazali kot povsem konsistentni z instrumentalistično interpretacijo vedenja oziroma z ostalimi epistemološkimi pozicijami, ki so v nasprotju s presojevalnim relativizmom.'' (K.Knorr-Cetina/M.Mulkay, 1983; str. 6)

Zdi se, da je v apologiji epistemičnega relativizma s strani socioloških konstruktivistov vsaj implicitno navzoč tudi t.i. pomenski relativizem. Kolikor se ta nanaša na problem posredovanja posameznih pomenskih okvirov, ne glede na raven predmetne analize (problem izbora znanstvenih paradigem v teoriji znanosti, socialno antropološka raziskovanja kulturnega obnašanja primitivnih plemen, lingvistične analize jezikovnih iger itd.), potem so v hevristiko sodobne sociologije znanstvenega vedenja nujno vgrajeni tudi elementi hermenevtike. Herme-

nevtična analiza zahteva spoštovanje avtentičnosti posredovanih pomenskih okvirov. Toda avtentičnost na ravni pomena moramo razlikovati od veljavnosti trditev o svetu, ki so izražene kot prepričanje znotraj posameznega pomenskega okvira. Anthony Giddens daje socialno antropološko primero za razumevanje pomenskega relativizma. Trdi, da je zahodnjakovo razumevanje magije Azandov hermenevtični problem, ki vključuje posredovanje pomenskih okvirov. Tako razumevanje pa ne izključuje logične možnosti, recimo, primerjanja veljavnosti teorije, da bolezen povzročajo klice, s teorijo, ki pravi, da bolezen lahko izzovejo magijski rituali, nasprotno, tako razumevanje je pogoj za to možnost (A. Giddens, 1989; str. 166).

Pripomniti je treba, da je nekaterim (manj znanim) pristašem sociološkega konstruktivizma Knorr-Cetinovo in Mulkayevo sklicevanje na instrumentalistično interpretacijo znanstvenega vedenja (kot odgovor kritikom njihovega domnevnega presojevalnega relativizma) bilo v oporo pri iskanju analogij s koherentnim modelom upravičevanja znanosti Nicholasa Rescherja (P. Tibbets, 1986). Ne glede na morebitne podobnosti z Rescherjevo varianto koherentne teorije resnice kot jo je razvil zlasti v "Methodological Pragmatism" (poudarjanje pomena instrumentalnih in praktičnih ciljev znanstvenega raziskovanja) sociološki konstruktivizem dosledno, v duhu "pragmatičnega" preobrata v teoriji znanosti, četudi ne do skrajnih meja Feyerabendovega "metodološkega anarhizma", zavrača logično-pozitivistično (tudi kritično racionalistično) ločevanje konteksta odkritja in konteksta upravičevanja znanstvenih teorij. Predpostavlja se, da je produkcija vedenja v znanosti in njegovo legitimiziranje konceptualno neločljiva od družbeno definiranih in družbeno posredovanih kognitivnih kriterijev, ki primarno konstituirajo znanstveno vedenje. V skladu s tem se vprašanje produkcije in definicije znanstvenega vedenja obravnava mnogo bolj v luči kontekstualno kontingentnih predpostavk. Vendar - ponovimo to še enkrat - ne način radikalnega (presojevalnega) relativizma.

Na koncu naše predstavitve nekaterih temeljnih epistemoloških vprašanj sodobne sociologije znanstvenega vedenja smo dolžni vsaj omeniti, da pomembno dimenzijo v navezavi na t.i. etnografijo (mikro-sociologijo) znanosti predstavlja sociološka analiza jezika v znanstveni komunikaciji in ne sociološka analiza jezika kot nevtralnega mediatorja znanstvenih informacij, temveč kot kompleksne govorne akcije znanstvenikov - družbenih akterjev. To predpostavlja natančno analizo prepričevalne, argumentativne in drugih (racionalnih in neracionalnih) funkcij jezika v znanstveni komunikaciji. Latourov in Woolgarov koncept t.i. literarne inskripcije (B.Latour/S.Woolgar, 1979), Mulkeyev in Gilbertova analiza znanstvenega diskurza (M.Mulkey/N.Gilbert, 1984), da omenimo le najbolj znane, so sledili tem sociološkim analizam znanstvenega jezika. Njihov pomen sega preko okvirov sociologije znanosti na celotno področje sodobne sociologije.

OPOMBE:

1. Michael Mulkey in Nigel Gilbert, pionirja na področju analize znanstvenega diskurza, sta vztrajala na delitvi sodobne sociologije znanstvenega vedenja na analizo znanstvenega diskurza in področje, ki pokriva "vse ostalo" (M. Mulkey/N. Gilbert, 1982).
2. Različne obravnave, odvisno pač od "geografskega" zornega kota, so bili deležni avtorji kot Duhem, Koyre, Bachelard in Foucault. Na primer, Duhem-Quinova koncepcija znanosti je bila v Angliji sprejeta kot argument za preusmeritev raziskovalnega fokusa k družbenim determinantom znanosti, v Franciji k teoriji oziroma filozofiji (v Koyrevem pomenu). Enako se je godilo Alexandru Koyreju. V Angliji je bil afirmiran kot zagovornik teze o vlogi eksternih predpostavk v zgodovinskem razvoju znanosti, torej relativistične koncepcije znanosti, v Franciji kot avtor, ki je v duhu transcendentalne zgodovine dodal racionalnim kategorijam kanček historicizma. "Če je ignorirana racionalnost, potem se zdi Francozom zgodovina absurдна; Anglosaksoncem pa je zgodovina absurдна, če je ignorirana družba." (G.Bowker/B.Latour, 1987; str. 716)
3. Zgovorna je kariera Roberta Merton. Bil je eden redkih socio-

loških klasikov na Zahodu, ki se je od samega začetka svoje znanstvene kariere nepretrgoma ukvarjal s sociološkimi analizami znanosti. Kot eminentnemu učenjaku, soustemeljitelju vodilne sociološke paradigme v Ameriki v petdesetih in šestdesetih letih (funkcionalizem), je uspelo po utečenih akademskih poteh etablirati novo paradigmo raziskovanja znanosti. (M.Mulkay, 1980)

4/ Peter Weingart je v prvi polovici osemdesetih let pisal, da "...Kuhnov vpliv na sociologijo znanosti dosega Mertonov vpliv; zdi se, da je celo večji, če upoštevamo spremembe v temeljni konstelaciji problemov sociologije znanosti, ki so se pojavili." (P.Weingart, 1974; str. 45)

Konec osemdesetih let je Harriet Zuckermanova, ki je bila tesna Mertonova sodelavka, dala identično oceno glede ključnih protagonistov sodobne sociologije znanosti: "Dva teoretska razvoja v nastali disciplini (sociologiji znanosti; op. F.M.) sta izostrila njen spoznavni fokus: Mertonov 'Priorities in Scientific Discovery in Kuhnov 'Structure of Scientific Revolutions.'" (H.Zuckerman, 1988; str. 512)

5. David Bloor je zavrnil tip argumentacije, po katerem so matematične in logične trditve nespremenljive. Dokazoval je, da je prišlo vsaj do štirih vrst sprememb v matematičnem mišljenju. Te spremembe je skušal sociološko pojasniti, pri čemer se je opiral na sekundarno analizo zgodovinskega materiala.

6. Scientometrična sociologija znanosti ima danes neprimerno večjo podporo akterjev državnih znanstvenih politik (ali tudi vedno upravičeno) kot etnometodološka sociologija znanstvenega vedenja. Njeni zagovorniki so razširili uporabo kvantitativnih metod na celotno področje "social studies of science and technology". (I.Spiegel-Roesing/D.S.Price, 1977)

Literatura:

- Barnes, B.(1982), T.S. Kuhn and Social Science. London: The Macmillan Press Ltd.
- Barnes, B.(1983), "On the Conventional of Knowledge and Cognition", v: K. Knorr-Cetina and M. Mulkay (eds.), Science Observed. London: SAGE Publication.
- Bloor, D.(1976), Knowledge and Social Imagery. London: Routledge Kegan Paul.
- Bowker, G. in Latour, B.(1987), "A Booming Discipline Short of Discipline: (Social) Studies of Science in France". Social

- Studies of Science, Vol.17: 715-48.
- Chambers, D.V. in Turnbull, D.(1989), "Science Worlds: An Integrated Approach to Social Studies of Science Teaching". Social Studies of Science, Vol.19: 155-79.
 - Collins, H.(1983), "An Empirical Relativist Programme in the Sociology of Scientific Knowledge", v: K. Knorr-Cetina and M. Mulkey (eds.), Science Observed. London: SAGE Publication.
 - Collins, H.(1981), "Stages in the Empirical Programme of Relativism". Social Studies of Science, Vol.11: 3-10.
 - Fuller, S.(1988), Social Epistemology. Bloomington: Indiana University Press.
 - Gilbert, N. in Mulkey, M.(1984), "Opening Pandora's Box: A Sociological Analysis of Scientists' Discourse". Cambridge: Cambridge University Press.
 - Gilbert, N. in Mulkey, M.(1982), "What is the Ultimate Question? Some Remarks in Defence of the Analysis of Scientific Discourse". Social Studies of Science, Vol.12: 309-19.
 - Gieryn, T.(1982), "Relativist/Constructivist Programmes in the Sociology of Science: Redundance and Retreat". Social Studies of Science, Vol.12: 279-297.
 - Giddens, A.(1989), Nova pravila sociološke metode. Ljubljana: ŠKUC.
 - Knorr-Cetina, K.(1983), "Ethnographic Study of Scientific Work: Towards of Constructivist Interpretation of Science", v: Knorr-Cetina K. and M. Mulkey (eds.), Science Observed. London: SAGE Publication.
 - Knorr-Cetina, K. in Mulkey, M.(1983a), "Introduction: Emerging Principles in Social Studies of Science", v: Knorr-Cetina K. and Mulkey M. (eds.), Science Observed. London: Sage Publication.
 - Knorr-Cetina, K.(1988), "Das naturwissenschaftliche Labor als Ort der 'Verdichtung' von Gesellschaft". Zeitschrift fuer Soziologie, Vol.17: 85-101.
 - Kuhn, S.T.(1962), The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: Chicago University Press.
 - Kuhn, S.T.(1970), "Reflections on my Critics", v: Lakatos, I. and Musgarve, A. (eds.), Criticism and the Growth of Knowledge. Cambridge: Cambridge University Press.
 - Kuhn, S.T.(1984), "Objektivnost, vrednostna sodba in izbor teorije". Časopis za kritiko znanosti, Vol.14: 3-17.
 - Latour, B. in Woolgar, S.(1979), Laboratory Life. London: SAGE Publications.

- Latour, B.(1983), "Give Me Laboratory And I Will Raise The World", v: Knorr-Cetina K. and Mulkay M. (eds.), Science Observed. London: SAGE Publication.
- Laudan, L.(1984), Science and Values. Berkeley: University of California Press.
- Mulkay, M.(1980), "Sociology of Science in West". Current Sociology, Vol.28: 1-185.
- Pinch, T.(1981), "The Sun-Set:The Presentation of Certainty in Scientific Life". Social Studies of Science, Vol.11: 131-58.
- Prigogin, L. in Stengers, S. (1988), "Konec univerzalnosti - relativnost", v: Kirn A. (ured.), Znanost v družbeno vrednotnem svetu. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Spiegel-Roesing, I. in Price, D.S. (1977), Science - Technology - Society. London: SAGE Publication.
- Tibbetts, P.(1986), "The Sociology of Scientific Knowledge: The Constructivist Thesis and Relativism". Philosophy of the Social Science, Vol.16: 39-56.
- Weingart, P.(1974), "On the sociological theory of scientific change", v: Whitley R. (eds.), Social Processes of Scientific Development. London: Routledge/Kegan Paul.
- Woolgar, S.(1983), "Irony in the Social Study of Science", v: Knorr-Cetina K. and Mulkay M. (eds.), Science Observed. London: SAGE Publication.
- Zuckerman, H.(1988), "The Sociology of Science", v: Smelser N.J. (eds.), Handbook of Sociology. London. SAGE Publication.

POSTMODERNIZEM IN ZNANOST

Razprava o modernizmu in postmodernizmu je ena od ključnih značilnosti teoretskega življenja minulega desetletja. Diskusije, ki so hotele zaobjeti duhovno situacijo časa, so pričele v umetnosti, teoriji kulture, v filozofiji in imele širok vpliv tudi v posamezne znanstvene discipline, pa tudi družbene prakse kot je to, npr. politika.

Teorem postmoderne je tako širok, da so za analitično kritično mišljenje prisotne številne težave in pasti ob prenosu te sintagme v okvir znanstvenega kategorijalnega aparata. Družboslovno dimenzijo postmodernizma razvijajo v Franciji Baudrillard, Lyotard, Deleuze, Guattari in drugi na temelju Barthovih raziskav mitologij in popularne kulture, Saussurove lingvistike, Lefebvrovih raziskav vsakdanjega življenja, Debordove kritike spektakelske družbe ter poststrukturalistov: Derridaa, Foucaulta in drugih. Hkrati ima postmodernizem že neko zgodovino, ki ga oddaljuje od tiste prvotne delitve na anglosaksonski neokonservativni postmodernizem in kontinentalni poststrukturalistični postmodernizem.¹ To zgodovino v toku sedemdesetih in osemdesetih let odlikuje preizpraševanje filozofskih in znanstvenih paradigem, ki zajema tudi ideološke vsebine teh paradigem. Duh časa je globoko zaznamovan s pluralizmom duhovnih tokov ter od tod močna afirmacija različnosti glede na tradicionalni status identitete. S tem so postavljeni pod vprašaj nekateri temeljni formativni principi novoveške filozofije in znanosti. Radikaliziran ali pa celo radikalno negiran je tradicionalni značaj znanja, ki je utemeljen na spoznavanju razlike bistva in pojava ter opredelitvi udejanjenja bistva v pojavu. Ker pa znanost to shemo dolguje filozofiji kot svoji metateoriji, se zaradi tega zahtevana sprememba značaja znanosti izteka v odklanjanje kakršnekoli filozofske

utemeljenosti znanosti. Znanost - pozneje pa po vzratnem vplivu tudi filozofija - se zato spreminja v znanstvenofilozofski esej, v pripoved.

V neki obči sliki lahko rečemo, da sodobni pogled na znanost ločuje spor med fundamentalizmom in antifundamentalizmom. Na refleksivni ravni je danes najbrž malo tistih, ki se sklicujejo na tradicijo,, ki vodi od Descartesa pa preko Kanta in ki jim bi spoznava morala biti nedvomno utemeljena. Kljub temu je metateorija znanstvenih disciplin, spontana ideologija znanstvenikov ter edukacija študentov še globoko pod vtisom te sheme. Temu nasprotuje anti-fundamentalistični pogled: ni teoretsko nevtralnih dejstev, ni absolutnih kriterijev diferenciacije, ni neposrednih danosti, ni večnih struktur uma in zaradi tega ni nikakršnega absolutno nevtralnega izhodišča znanstvene prakse. Ta antifundamentalizem se, kot to že izhaja iz logike negacije, diferencira v razponu od relativizma do iracionalizma.

Poststrukturalizem, obračajoč se k Nietzscheju, postavlja pod vprašaj pojem resnice, zgodovinski subjekt, možnost odkrivanja logosa ter kakršnekoli tradicionalne vzročno posledične determinacije. Za Derridaa so koncepti resnice metafizika, Foucaultu je resnica tiranija, to kar preostane so jezikovne igre. Že obračanje k Nietzscheju nam kaže, da je v ospredju afirmacija sveta življenja, volje za življenjem, dionizma, zgodovine kot večnega vračanja istega, prevrednotenj vrednot in estetizacija. Vera v resnico je zgolj nadomestek za izgubljenega boga. Resnica kot regulativni ideal je kreacija družbeno inferiornega tipa duha.² Nietzsche hoče svet brez resnice, brez podvojitve pojava in bistva, interpretacijo izkušnje brez metateoretske potrditve:

''Odslej se bolj čuvajmo, dragi gospodje filozofi, nevarne stare pojmovne čenčavosti, ki je pritaknila ''čisti, brezvoljni, brezbolni, brezčasni subjekt spoznanja'', čuvajmo se lovka takšnih kontradiktornih pojmov, kot so ''čisti um'', ''absolutna duhovnost'', ''spoznanje na sebi'': - tu se vedno zahteva, da si mislimo oko, ki se ga sploh ne da misliti, oko, ki naj ne bi bilo usmerjeno

nikamor, ki naj bi imelo zaprečene, ki naj bi mu manjkale aktivne in interpretativne moči, s katerimi gledanje šele postane gledanje nečesa, tu se od očesa vedno zahteva nesmisel in neumnost. Obstaja *samo* perspektivično gledanje, *samo* perspektivično "spoznavanje"; in *kolikor več* oči, različnih oči bomo znali zastaviti za isto stvar, toliko popolnejši bo naš "pojem" te stvari, naša "objektivnost".³

Odpovedovanje tem tradicionalnim filozofsko znanstvenim normam in vrednotam pa ne pomeni zgolj površne kritike, ampak ker zadre v temelj novoveškega samorazumevanja, bi v bistvu lahko pomenil radikalen razcep z moderno dobo, s projektom razsvetljenstva, kar je tudi osnovna teza postmodernizma. Odpovedovanje ideji zavestnega obvladovanja življenja in racionalnega vpogleda v imenu zanikovanja totalitete in afirmacije razlike je vtoliko problematično, kolikor moderni dobi podtika monoprincip racionalizacije. V tem je ta teorija anti-totalitete totalitarna in v svoji samovolji prav tako teror. Ni razloga, da tudi v moderni dobi, kot je Nietzsche v antiki videl Apolona in Dioniza, odkrijemo določene paralelizme racionalizma in romantizma, razuma in nagona, demokracije in populizma, dialektiko negacije in pozitivne utopije itn.

Postmoderna znanost se inspirira pri Nietzschejevem artistskem opazovanju sveta, ki pa se ne odreka znanstvenih sredstev skeptičnega znanstvenika. Sokrat ni povsem zavržen, skepsa kot arhetip znanosti se ohranja:

"Skeptični znanstvenik, ki bi hotel pervertirane volje za moč, vzpon reaktivnih moči in nastanek subjektivno centriranega uma razkriti z antropološkimi, psihološkimi in zgodovinskimi metodami, najdeva svoje naslednike v Batailleu, Lacanu in Foucaultu, posvečen kritik metafizike, ki uporablja posebno znanje in sledi nastajanju filozofije subjekta do predsokratskih začetkov, pa v Heideggerju in Derridau."⁴

Kakšna naj bi bila postmoderna znanost? Odgovor ni enostaven, kajti tudi tokrat se pokaže, da je kritika jasna in večinoma

upravičena, da pa so rešitve nedorečene. Ta zgolj deklarativnost in manifestna narava, ki se nahaja na nekem relevantnem problemskem terenu in, ki dejansko kliče po neki novi znanosti, je razvidna ob koncu Lyotardovega spisa "Odgovor na vprašanje, kaj je postmoderna?":

"Končno mora biti jasno, da naš posel ni v tem, da ustvarjamo realnost, ampak v tem, da delamo aluzije na pojmljivo, ki se ne da prezentirati. Ni pa za pričakovati, da bo ta naloga prinesla končni mir jezikovnim igram ... in samo transcendentalna iluzija (tista Heglova) lahko upa, da jih bo totalizirala v resnično enotnost. Vendar, tudi Kant je prav tako vedel, da je cena takšne iluzije teror. To in prejšnje stoletje sta nam prinesla toliko terorja, kot smo mogli prenesti. Dovolj veliko ceno smo že plačali za nostalgijo celote in enega, za spravo pojmovnega s čutnim, za transparentno in sporočljivo izkušnjo. Za splošno zahtevo po spravi in popuščanjem se lahko sliši momlanje želje za povrnitvijo terorja, za uresničenje fantazije o zapopadanju realnosti. Odgovor je: pričnimo vojno proti totaliteti; pričajmo neprisotnemu; aktivirajmo razlike in rešimo čast imenu".⁵

Zato Lyotard zahteva novo znanost, ki ne bi bila niti performativna niti kritična. Performativno znanje, ki temelji na konceptu totalitete, stremlje k skrajni redukciji nepredvidljivosti, zapletenosti in tveganja. To znanje, kot je to že pokazala Frankfurtška šola, je enako moči oziroma gospostvu, ki se legitimizira v razvoju tehnologije in ekonomičnosti. Znanje pa ni zgolj moč, temveč tudi ta moč odpira dostop znanju kot lastni legitimiteti. Lyotard iz tega stališča ne sledi Horkheimeru, Adornu in Marcuseu v kritično znanost o odtujeni družbi. Tudi ta je zaznamovana z grehom metapripovedi emancipacije, konsenza, totalitete.

Pri Lyotardu je mogoče izluščiti temeljno naravnost zoper uniformirano sistematično vedenje in inavguracijo novega tipa vedenja, ki predpostavlja radikalno pluralistični svet. Zaradi heterogenosti elementov so legitimne različne jezikovne igre. Nezaupanje do metapripovedi, do znanosti kot instrumenta ob-

lasti, do upravljanja "oblakov družbenosti v maticah input/output po logiki, ki predpostavlja somerljivost elementov ter določljivost celote". Veliki junaki, popotovanja in cilji so zamenjani s senzibilnostjo za razliko, s sposobnostjo, da prenesemo nesomerljivost. V nasprotju s filozofskim pokroviteljstvom nad znanostmi Lyotard iz pragmatike znanosti homologiji strokovnjakov in konsenzu v znanosti zoperstavlja paralogijo iznajditeljev, nepredvidljivost odkritij, diskontinuiranost, katastrofičnost in paradoksalnost. V nasprotju z Luhmanom je takšna znanost antimodel vsakemu stabilnemu sistemu, ki se gradijo z metajeziki, ki so merilo vsem ostalim jezikom ter zato v konsekvenci predstavljajo terorizem. Vsak jezik, ustvarjanje idej, pravil, je legitimen za postmoderno znanost, če je le primeren za kakršnokoli igro argumentacije. Gre za narativno znanje, ki ne pozna vseobsegajočega koncepta resnice in se potrjuje v pragmatiki lastne transmisije, ne da bi za svojo legitimiteto potrebovalo trdno argumentacijo in dokaz. Je predvsem diferencirajoča, imagitivna in paraloška dejavnost, tako da je razmejitev med umetnostjo in znanostjo zabrisana.

Epistemologija postmodernizma se vključuje v kritiko klasičnega kartezijskega znanja, ki se je že v prejšnjem stoletju razvejala v tri smeri: v kritiko epistemološkega subjekta, kritiko modernega epistemološkega objekta in kritiko modernega razumevanja znaka.⁶

Kritika kontemplativnega subjekta gre od nemškega idealizma prek Marxa in Freuda k Habermasu in na mesto distance subjekta postavlja aktivno, ustvarjalno prakso človeštva. Subjekt je vpleten v proces emancipirajoče samospoznave nasproti nezavednim okovom zgodovine, družbe in psihe. Druga smer izhaja od Nietzscheja in vodi k Heideggerju ter "Dialektiki razsvetljenstva" Horkheimerja in Adorna. Moderno znanje se dojame kot znanje dominacije. *Pojem* je tista celica zahodnega toka mišljenja, ki vsiljuje homogenost in identiteto heterogeni materiji. Epistemološki tok, na katerem sloni Lyotardovo dojemanje znanosti začne s Saussurom, Piercem, Wittgensteinom in vodi v danes

splošno prisoten "linguistic turn". V sodobni analitični filozofiji, hermenevtiki in poststrukturalizmu je zavest kot izhodišče zamenjala paradigma jezika.

Lytard se v svojih poskusih odprave distance med znanstvenim in narativnim znanjem pridružuje produktivni kontradikciji odpravljanja razlike med resnico in retoriko, ki ustvarja Nietzschejeve aforizme, Heideggerjevo poetiko, Adornove stilistične konfiguracije in Derridajeve dekonstrukcije. Ta produktivnost pa vendar nima statusa klasičnega spoznanja, je obkrožanje življenja kot se ga loteva umetnost, je zbirateljstvo, ki ne more biti strast predmeta samega, je "stališče čuvaja etnološkega muzeja preteklosti". Zato narativno znanje ne more biti alternativa moderni znanosti in od tod ambivalenten status narativnega znanja, ki je enkrat dojeto kot sediment, kot premoderno znanje, drugič pa kot sodobno, kot "drugost" diskurzivnega znanja. Če pa je narativno znanje "drugost" prvemu, kaj preprečuje možnost komunikacije, interakcije in soočanja? Lyotard zatrjuje, da je nemogoče soditi o obstoju ali veljavnosti narativnega znanja na osnovi znanstvenega in obratno. Relevantni kriteriji so povsem različni, vzpostavljen je paralelizem oziroma dualizem. Vendar: ali ni s tem dualizmom vzpostavljena metadiskurzivna shema? In, ali ni sama kritika metadiskurzov protislovna? Če metadiskurzi resnice, enega in emancipacije vodijo v fanatični terorizem, je po drugi strani odprto vprašanje, kdaj lokalni diskurz prerašča meječasne legitimnosti? Kdo postavlja meje, kdo določa čas, kdo preprečuje pogled udeleženca? Zaradi tega je Lyotard nedosleden. Da bi se izognil nekoherenci, daje eni vrsti znanja privilegij kriterija. Ta kriterij je nekakšen epistemološki model diskontinuirane, fraktalne in samodestabilizirajoče znanosti, ki jo s precejšno mero poljudnosti prisodi sodobni matematiki in naravoslovju.

Če predstavlja postmoderna neko vrsto eksplozije moderne episteme, kjer se um in njegov subjekt razletita, potem se odpira tudi vprašanje, za kakšen značaj epohalne spremembe gre? Gre za konec, prehod ali tisto kvalitativno novo? Ker lahko to zadnje

kot tudi tisto prvo hitro zavrnilo, je zanimiva teza Frederica Jamesona, ki odpira možnost novega, dialoškega, postmoderne- ga pojma totalitete.

V tej točki je najbolj znan Habermasov poseg v razpravo, ki pa mu zaradi polemične zoperstavljenosti Lyotardovemu postmodernizmu neupravičeno podtikajo zagovarjanje tradicionalnega univerzalizma uma. Habermas je bil predestiniran za razpravo s postmodernisti, saj je v središču njegovega dela problem racionalnosti, ki ne nastopa v tradicionalnem okviru, temveč problematizira racionalnost kot tesnobno breme, ki sta ga ob tem vprašanju zapustila Adorno in Horkheimer. Dialektika razsvetljenstva jima je odkrila pesimističen proces iracionalizacije ratia zahodne civilizacije. Habermas poskuša rešiti pojem in dostojanstvo racionalnosti z oblikovanjem multidimenzionalnega koncepta racionalnosti. Polemika med Habermasom in Lyotardom je gotovo eno od središčnih mest, okoli katerega se je koncentriralo filozofsko življenje preteklega desetletja, četudi so pogosti Lyotardovi pseudologični očitki o Habermasovi metadiskurzivnosti, ter na drugi strani Habermasove karakterizacije o neokonservativizmu Lyotarda s čezmerno emotivno-politično konotacijo.⁷

V kontekstu tu obravnavanega razmerja postmodernizma in znanosti se v polemiki odpira vprašanje *konsenza*. Lyotardu je konsenz v znanosti začasen in omejen, povsem v nasprotju s tistim, kar si pod njegovo vlogo predstavlja Habermas, ki rešuje *smisel* pred postmodernizmom prav v intersubjektivni delovni soodvisnosti raziskovalnega občestva. Na ta način se ohrani vsaj en standard za razlago popačenja vseh razumnih standardov in s tem tudi anomalij moderne. Če ni takšnega standarda, ki bi se izognil totalizirajoči samoreferenčni kritiki, potem izgubljajo na moči distinkcije med teorijo in ideologijo. S tem se odrečemo razsvetljskemu poudarku racionalne kritike obstoječih institucij, kajti "racionalno izpade". Preostane samo praksa negacije. Habermas s tem pokaže na resnico, ki jo postmodernisti zamolčijo s svojim poudarjanjem krivde uma in sicer: pojem uma

je bil v zahodni civilizaciji, od razsvetljenstva dalje pa še posebej, vedno zvezan s pojmi svobode, avtonomije, samoudejanjenja, ustvarjalnosti. Ali nam Habermas, kot to trdi Lyotard, res ponuja samo še eno metapripoved, metapripoved emancipacije? Kaj nam v zameno ponuja postmoderna teorija? Ponuja nam kritiko kulture, ki se spet navezuje na do sedaj najhujšo kritiko zahodne kulture s strani Friedricha Nietzscheja. Kot je to še posebej videti pri Foucaultu, je to intelektualno aristokratska kritika brez prizadetosti, sočutja, solidarnosti. Je npr. suha teorija kaznovanja, ki je ne zanimajo reforme sistema. Mogoče pa je kritiki potreben vzvod, ki je meta- in transteoretski, ni pa metadiskurziven? Brez tega vzvoda ostane teorija suha, brez motiva emancipacije. Marcuse pravi Habermasu:

„Vem, kje korenini večina naših temeljnih vrednostnih sodb - v sočustvovanju, v našem občutku za trpljenje drugih.“⁸

Ob vprašanju znanosti in emancipacije pa se lahko strinjamo z Rortyem, da pri Habermasu ni problem, da nam ponuja metapripoved emancipacije, kot to, da čuti potrebo po legitimiranju, da ne pristaja na dejstvo, da pripovedi, ki tvorijo našo kulturo, same opravljajo svoje.⁹ Če transcendentalna filozofija ni mogla zagotoviti univerzalističnega kriterija, čemu bi to potem teorija komunikativne kompetence? Ali imajo filozofski intelektualci res tako usoden vpliv na družbo, da ne rišejo zgolj sivo v sivem? Ali ne deli Habermas s postmodernisti isto intelektualistično prevzetnost, ki se pri teh kaže v nasprotju med deklariranimi malimi pripovedmi in fundamentalistično maniro razglaševanja svete vojne proti umu in moderni? Argument, da Habermas uvaja samo še eno novo metapripoved, metapripoved emancipacije, pa je problematičen tudi na "suhi" ravni, ker je psevdologičen. Problematična je namreč identifikacija metajezika z univerzalnim jezikom. Če ne bi bile možne niti sprejemljive različne ravni znotraj jezika in med jezikovnimi igrami, kjer hierarhija in sistem še nimata avtoritarnega pomena, potem ne bi bil možen tudi najbolj enostaven stavek. Po drugi strani pa je kritika metadiskurza smiselna toliko, kolikor pomeni kritiko spekulacije. To pa

bi jo vključevalo v tisto tradicijo, ki je spekulacijo povezala z ideologijo, kar je spet v nasprotju s postmodernističnim razumevanjem znanosti.

Ob Habermasovem konceptu konsenza pa se veže tudi problem neprotislovne konsistence. Konsenz oziroma konsistenca mu ne pomeni popolne enotnosti, temveč zgolj nekakšno provizorično pripravljenost strinjati se na osnovi procesa preizkušanja veljavnosti, ki se lahko pozneje korigira. Ni osnove za očitke, ki vsak poskus obrambe konsistence identificirajo s preostanki tradicionalne filozofije refleksije.

Od Nietzscheja dalje sega v naš čas (De Man) prepričanje, da sta konsistenca in protislovnost zgolj subjektivni projekciji na svet, čigar kompleksnosti človek ni nikoli sposoben dojeti. To nedoumljivost delno izraža tudi Adorno, ko zatrjuje, da konceptualne reprezentacije ne morejo biti nikoli popolno adekvatne lastnim objektom. Zelo "post-istično" zveni tudi njegovo opozarjanje pred hipostaziranjem ne-kontradiktornosti kot popolnim preseganjem vseh napetosti in razlik v nekakšni heglovski veliki sintezi. Vendar, za razliko od sodobnih postprepričanj, ohranja za marksizem značilen ontološki status protislovja, ki ga izkuša dialektični um.

Habermas premakne problem na drugo raven. Zanj so protislovja manj stvar družbene ontologije kot je to pri heglovskih marksistih in bolj stvar intersubjektivne komunikacije. Logika, ki bi lahko sodila o "družbenih protislovjih", bi morala biti logika uporabe propozicionalnih vsebin v govorici in akciji. Habermas poveže protislovje s komunikacijo in ga premakne iz polja logike v področje svojega nauka **univerzalne pragmatike**. V ospredju je performativna dimenzija jezika, uporaba argumentov v komunikativni interakciji in ne logična konsistenca izjav. Zato pri Habermasu nastopa kot antipod komunikativnega konsenza **performativno protislovje**, ki ni izraz antitetičnosti izjav, marveč rezultat tega, da je tisto, kar se izjavlja, v nasprotju s predpostavkami in implikacijami samega akta izjavljanja.

To performativno protislovje pa se razkriva v jedru postmodernističnega diskurza, ki uporablja metode argumentacije, ki molče priznavajo možnost intersubjektivnega preskusa veljavnosti, hkrati pa eksplicitno zanika legitimnost komunikativne racionalnosti.

Opombe:

1. Hal Foster: (Post)moderna polemika, Marksizam u svetu 4-5, Beograd 1986.
2. Friedrich Nietzsche: H genealogiji morale, Tretja razprava, par.25, str.336, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
3. ibid., str.305.
4. Juergen Habermas: Filozofski diskurs moderne, str.96, Globus, Zagreb 1988.
5. Jean Francois Lyotard: Reponse a la question: qu estce que le Postmoderne?, Critique, 419, Apr. 1982.
6. Seyla Benhabib, Epistemologije postmodernizma, MUS 4-5, Beograd 1986.
7. Richard Rorty: Habermas and Lyotard on Postmodernitz, v Habermas and Modernitz, Politz, Cambridge 1988.
8. Juergen Habermas, Psychic Thermidor and the Rebirth of Rebellious Subjectivity, v Habermas and Modernitz.
9. Richard Rorty, ibid., str.164.

Literatura:

- ed. Backe Dieter: Am Ende - postmodern?, Juventa Vlg., Winheim 1985.
- ed. Bernstein J.Richard: Habermas and Modernity, Polity, Cambridge 1988.
- Debeljak Aleš: Postmoderna sflinga, Wieser, Celovec 1989.
- ed. Honneth Axel, McCarthy Thomas, Offe Claus, Wellmer Albrecht: Zwischenbetrachtungen. Im Prozess der Aufklaerung, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1989.
- Kellner Douglas: Jean Baudrillard from Marxism to Postmodernism and Beyond, Polity, Cambridge 1989.
- Habermas Juergen: Filozofski diskurz moderne, Globus, Zagreb 1988.

- Lovibona Sabina: *Feminism and Postmodernism*, *New Left Review* 178, London 1989.
- Lyotard J.F.: *The Postmodern Condition*, Manchester 1984.
- Nietzsche Friedrich: *Onstran dobrega in zlega. H genealogiji morale*, Slovenska matica, Ljubljana 1988.
- ed.Ivo Paić: *Rasprave o modernizmu i postmodernizmu*, MUS 4-5, Beograd 1986.
- Poster Mark: *Foucault, Marxism and Hystory, Polity, Cambridge* 1984.
- Roderick Rick: *Habermas und das Problem der Rationalitaet, Argument Vlg., Hamburg* 1989.
- Wellmar Albrecht: *Zur Dialektik von Moderne und Postmoderne*, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1985.

PRIKAZI, RECENZIJE

John Keane

DESPOTIZEM IN DEMOKRACIJA

Civilna družba od zgodnje moderne do poznega socializma
Izbral in uredil Tomaž Mastnak
Knjižnica revolucionarne teorije

John Kean je slovenski javnosti znano ime. Diskusija o civilni družbi v socializmu je z njegovim pismom o tem, zakaj je civilna družba potrebna za socialiste, dobila v svetu in na Slovenskem nove dimenzije. Poleg tega pisma je Krt v zborniku o socialistični civilni družbi objavil še njegovo predavanje o civilni družbi in državi od Hobbesa do Marxa in še naprej ter razpravo, ki jo je napisal skupaj z Davidom Heldom o socializmu in mejah dejavnosti države.

Despotizem in demokracija je izbor petih Keanovih esejev iz njegovih dveh del, ki sta bili objavljeni v angleškem jeziku, in intervjuja, ki ga je s Keanom opravil Tomaž Mastnak. Urednik zbornika se je odločil predvsem za tekste, ki so slovenski javnosti že poznani v njihovih zgodnjih oblikah. Kar dve od petih razprav smo v rudimentarni obliki lahko že slišali na Keanovem predavanju v letu 1985 in 1987, eno razpravo pa smo lahko prebrali v omenjenem zborniku o socialistični civilni družbi.

V predgovoru, ki ga je Kean napisal namenoma za ta zbornik njegovih tekstov, predstavlja temeljne usmeritve in prizadevanja, ki jim v svojih razpravah sledi. To so: argumentacija za večjo in boljšo demokracijo, pluralnost v argumentaciji, evropska usmerjenost, povezovanje preteklosti s prihodnostjo in radikalno kritiko, ne pa tudi zavračanje socialistične tradicije. Temeljna Keanova teza je še vedno ločitev civilne družbe od države, najbolj pa

ga okupira problem institucionalizacije javne sfere v civilni družbi in državi.

Prvi esej nosi naslov **Despotizem in demokracija**. Kean v njem povzema stališča o razmerju med civilno družbo in državo štirih avtorjev, ki po njegovem mnenju zaznamujejo štiri obdobja v razvoju pojma civilna družba. Najprej obravnava poglede Adama Fergusona. Kean izpostavlja problem solidarnosti in čuta za javno blaginjo, ki po Fergusonu razkrajaja moderno civilno družbo in pripravlja teren despotski vladi. Sledi predstavitev Tomasa Paina, ki je z ugotovitvijo, da je moderni svet neciviliziran zato, ker je na njem preveč vladanja, postavil zahtevo po omejitvi države in samostojnosti civilne družbe. Kean omenja tudi Painove zasluge na področju človekovih pravic. Tretji avtor je Hegel. Odzval se je na navdušenje nad civilno družbo. Civilna družba za Hegla ni mesto svobode, temveč prizorišče nemirnega boja med zasebnimi interesi. Heglova inovacija je predvsem v zgodovinskem razumevanju civilne družbe. Zaradi trdega Heglovega stališča do države in civilne družbe ga Kean, edinega od štirih avtorjev, kritizira. Žal njegova kritika ni na Heglovi ravni, ker je spregledal zgodovinsko posredovanje Heglovih in stališč drugih treh avtorjev. Tocquevilla v slovenski razpravi zelo redko srečamo, zato je poglavje, ki ga Kean namenja predstavitvi njegove misli v kontekstu razprave o civilni družbi, dobrodošla poživitev. Kljub zaslugam, ki jih Tocqueville ima za libertarno delitev civilne družbe od države, se ne moremo znebiti vtisa, da ga Kean preveč na silo nateguje na kopito svoje predstave o socialistični civilni družbi. V zaključku Kean ponuja tezo, da so nemške razprave, ki veljajo v delu strokovne javnosti za preobrat v pojmovanju civilne družbe, manj dovzetne za demokratične politične implikacije v primerjavi z angleškimi.

Meje dejavnosti države je drugi esej, v katerem Kean premišlja o usodi socializma. V razbohoteni razpravi o socializmu vidi štiri glavne pomanjkljivosti: preohlapno razmišljanje o teoretskih načelih, opravičevanje realsocialističnih režimov, dogmatizem socialistične misli, nemoč učenja od neokonservati-

vizma. Kean se zavzema za redefiniranje socializma. Namesto njegovega istovetenja s centralizirano državo predlaga socializem kot "sinonim za večjo demokracijo - za diferenciran in pluralističen sistem oblasti, v katerem odločitve, ki zadevajo različno velike skupnosti, avtonomno sprejemajo vsi pripadniki teh skupnosti." (53) Zato je potrebno na novo premisliti razmerje med civilno družbo in državo s stališča, da bi dosegli "večjo odgovornost državne politike civilni družbi in demokratično razširili in preuredili nedržavne dejavnosti v sami civilni družbi." (53) Neokonservativizem se pretirano ukvarja z mejo ločnico med civilno družbo in državo. Prepoznamo ga po tem, da propagira naslednje vrline: egoizem, trdo delo, prožnost, opiranje nase, svobodno izbiro, zasebno lastnino, patriarhalno družino in nezaupanje v državno birokracijo. Hkrati se zavzema za krčenje korporativizma, za centralizacijo oblasti v rokah izvršnih organov, za brzdanje vpliva sindikatov ter za bolj vidno in obsežnejšo državno represijo. V nadaljevanju se Kean zavzema za spremenjeno, kompleksnejše pojmovanje svobode in enakosti v socialistični misli. Skrivnost svobode je v porazdelitvi pravice odločanja med številne ustanove v civilni družbi in državi ter med njima. V tem esejju Kean opredeljuje civilno družbo kot "skupek ustanov, katerih člani so v prvi vrsti angažirani v celoti v nedržavnih dejavnostih - v ekonomski in kulturni produkciji, gospodinjskem življenju in prostovoljnih združenjih - in na ta način z vsakovrstnimi pritiski in nadzorom nedržavnimi ustanovami ohranjajo in spreminjajo svojo identiteto." (65) V procesu demokratizacije je potrebno dvoje: prvič, omejiti vpliv zasebnega kapitala in države ter belih, heteroseksualnih moških na civilno družbo, in drugič, vzpostaviti mehanizme izvjanja odgovornosti države do civilne družbe. Kot primere takšnega procesa navaja Meidnerjev načrt (Švedska), zahteve zelenih (ZRN), sindikalne akcije (Francija) in pobude feministk in lokalnih uprav (Velika Britanija). Kean ugotavlja, da demokratična civilna družba ne more uspeti brez državne oblasti, ki brani njeno samostojnost (kar je mimogrede Gramscijev koncept). Zahodnoevropski socializem mora spremeniti defenzivni in etatistični

značaj in postati sinonim za oživljanje civilne družbe in demokratično reformo državne oblasti.

V tretjem eseju se Kean ukvarja z razmerjem med **stranko in socializmom**. Razpravo vpeljuje s kritičnim pretresanjem Michelsovega (1911) zakona oligarhizacije strank, socialističnih strank. Nato opisuje glavne poteze dveh prevladujočih tipov socialističnih strank: stranke kompromisa in totalitarne stranke (prevod tu uporablja pojem partije, na prvem mestu pa pojem stranke!). Stranka kompromisa je opustila revolucionarno zanesenost in sovražnost do večstrankarskega sistema. Postala je zmerna, kameleonska stranka in opustila kriterij svetovnega nazora. Njena prevladujoča skrb je mobilizacija vseh slojev in na volitvah osvojiti čimvečje število glasov. Pri tem se opira na karizmatičnega voditelja, ki nadomešča pomanjkanje enotnosti strankarskih ciljev in trdne identitete. Opis totalitarne stranke je šibkejši in manj prepričljiv, je pa bolj dokumentiran protitotalitarni boj v realsocializmu. Kean se ukvarja celo z revolucionarnim sindikalizmom in njegovo neprimernostjo kot obliko boja proti totalitarni stranki. V nadaljevanju navaja štiri probleme stranke kompromisa: stranka izgublja osrednje mesto pri predstavljanju civilne družbe (konkurenca korporativizma, novih družbenih gibanj, avtonomnih pobud), razkorak med vodstvom in članstvom se povečuje, vedno večji poudarek je na vodstvu, aparat stranke pa je v zatonu, javnost je bolj brezbrizna in preračunljiva pri odločanju med strankami. Kean ponuja tri opcije: modernizacijo stranke kompromisa, formiranje nekompromisne socialistične stranke in privilegiranje vloge novih družbenih gibanj. Optimalna varianta je po Keanovi sodbi stranka, ki bi združila elemente vseh treh opcij. Pripoznala bi nujnost in meje strank, delovala v parlamentu in zunaj njega v javnih sferah civilne družbe.

V naslednjem poglavju Kean obravnava poglede Carla Schmitta na parlament. Schmitt je bil prodoren in kontroverzen kritik parlamenta. Njegovo zavračanje parlamenta zastavlja temeljna politična vprašanja, ki se nanašajo na suverenost, državl-

jansko vojno, diktaturo in prihodnost demokracije. Parlament je za Schmitta ključni liberalistični mehanizem za zagotavljanje ravnovesja med državo in civilno družbo. V dvajsetem stoletju pa je zašel v hudo krizo, ki se kaže v militantnem zavračanju parlamenta s strani komunistov, fašistov in anarhosindikalistov. Kritiko je Schmitt postavil na raven načel, zato je obrambo parlamenta, ki je utemeljena na pragmatičnih stališčih, takoj zavrnil. Duhovna kriza parlamenta korenini v naraščanju vpliva demokracije in s tem naraščanjem strateške pomembnosti državne moči. Parlament je nasičen s strankarskimi manevri in nesmiselnim banalnim razpravljanjem. Zato parlamenti dvajsetega stoletja ogrožajo ustavno ureditev in enotnost države. Država je iz demokratične ustanove postala partijska država. Poleg tega se uničuje liberalno ločevanje države in civilne družbe, na mesto ločitve pa stopa totalna država, ki po Schmittu ni tudi totalitarna država. Ta proces je za Schmitta proces demokratizacije, čemur Kean nasprotuje. Po njegovi sodbi Schmittovo kritiko parlamenta hromijo tri slabosti: neupoštevanje predliberalne zgodovine parlamenta, nerazlikovanje liberalnih načel od dejanskega delovanja parlamenta in slepo zavračanje možnosti reformiranja parlamenta. Kean očita Schmittu posebno metafizično metodo pri analizi parlamenta, ki temelji na opisu načel parlamenta, ne pa na opisu njegovega delovanja. Kean dodaja nekaj kritičnih opažanj o delovanju sodobnega parlamenta in njegovi odrinjenosti v političnem procesu. Parlament le potrjuje drugje sprejete odločitve, obvladuje ga izvršna oblast in stranke, ki imajo na svoji strani tudi ustavo, množični mediji so zmanjšali vidnost parlamenta, aparati parlamenta so preobsežni in neukrotljivi, povečal se je obseg zadev, ki se odločajo na nadnacionalni ravni. Kljub temu se Kean zavzema ne za obup nad parlamentom, temveč za njegovo reformo, za katero pa ima kaj kilave predloge. Kean se je v nadaljevanju spopadel s Schmittovo delitvijo diktatur na suvereno in komisarsko diktaturo. Suverena diktatura je rezervirana za delovanje komunistov, ki strmoglavi stari red in vzdržuje diktaturo, dokler ni ustvarjen nov. Komisarska diktatura pa je vezana zgolj na odpravo krize. Ko je kriza odpravljena,

se tudi diktatura odpravi, tako da je diktatura v izključni funkciji obrambe ustave. Kean nasprotuje takšni delitvi in slepemu verovanju, da je med njima pomembna razlika. Začasna diktatura se kmalu prelevi v trajno, pri tem pa nikakor ni nevtralnno vezana na ustavo in njeno obrambo. Kean zaključuje esej z ugotovitvami o pomembnosti parlamenta tudi za socializem, saj je parlament nenadomestljivo sredstvo integracije politične družbe, preverjanja tajnih operacij in opozicije. Parlament pa je tudi nujna predpostavka širjenja in zaščite državljskih svoboščin.

Zadnji v vrsti esejev se ukvarja z **delom in civilizacijskim procesom**. Kean prikazuje zgodovinsko posredovanost zaposlitve kot kriterija civilizacije. Delo je veljalo kot proces obvladovanja in nadziranja naravnih nagnenj ljudi. Kean se opira na Charlesa Halla, ki je problematiziral fetiš plačanega dela in pojem civilne družbe kot sinonima za civilno družbo. Fetiš zaposlovanja se je najbolj izkazal v protestantski etiki, kjer je veljalo, da živiš zato, da boš delal, ne pa da delaš zato, da boš živel. Delo je bilo sredstvo odrešitve. Na tej osnovi se je oblikovala tudi zahteva po polni zaposlenosti, ki meri samo na moške in na zaposlenost preko trga delovne sile. Neplačana dela so izključena. Kean ugotavlja, da se je konsenz o polni zaposlenosti oblikoval pod pritiskom močnih sindikatov, obeh svetovnih vojn, izkušenj gospodarskih kriz in sprememb v strankarskih politikah ter z naraščanjem intervencijske vloge države na trgu delovne sile. Konsenz o polni zaposlenosti, ki se danes odčitava v zahtevah po ponovni zaposlitvi brezposelnih, je po Keanovem mnenju na trhlih nogah. Pri razgrinjanju problema in argumentacije se opira na utopične zahteve Andrea Gorza. Kean prevzema Gorzovo idejo po zahtevah o pravici do nesodelovanja na trgu delovne sile in o državljskem dohodku. Kean meni, da bi ti dve zahtevi lahko tvorili nov ideal revitalizacije demokratične tradicije, ki bi zamenjal predstavo o potrebi po polni zaposlenosti.

Intervju Tomaža Mastnaka z Johnom Keanom stoji v knjigi na mesto komentarja. Pogovor teče o Keanovem teoretskem razvo-

ju, perspektivah, mejah in potrebnosti demokracije, o povezavah med civilno družbo, socializmom in demokracijo.

Knjiga prinaša na slovensko sceno nove, atraktivne politične ideje, ki bodo gotovo predmet obsežne diskusije. Gotovo bo marsikatero idejo prevzela katera od strank v svoj program, tako da ima zbornik esejev tudi pomembno politično poslanstvo.

Škoda je le, da knjiga ni opremljena s stvarnim kazalom, kar bi morala postati obveza vseh založnikov družboslovne literature.

Igor Lukšič

Jovo Toševski

PLANETA ŽENA

Špekulacije o evoluciji i dejstvu seksualnosti žene i muškarca

II. dopolnjena izdaja, grafički atelje Dereta, Beograd, oktober 1989.

Leta 1989 je že drugič izšla knjiga originalnega srbskega (?) avtorja Jove Toševskega o evoluciji, kateri je pridal tudi nekaj špekulacij o odnosih med spoloma. V želji, da bi popravil napake mnogih feministk, ki se problema lotevajo pri napačnem koncu, ker analizirajo sedanje stanje skozi prizmo preteklosti, se je Toševski lotil pisanja svoje knjige pri samem začetku naše vrste. S pravo naravoslovno-medicinsko preciznostjo se avtor tako spusti v vode prazadetka z namero aplicirati prastanje na situacijo psihologije moškega in ženske dvajsetega stoletja.

Že laiku je jasno, da med obema temama obstaja velika zevajoča praznina nerazložljivega, s čimer se že vrsto let diligentno ukvarja cela četa antropologov, namreč učlovečenje. Toševski jo elegantčo preskoči, kajti dovolj mu je že razglabljanja o medspolni borbi in o lepoti ženskega telesa (kako prosojno eksplikacijo pri tem nudi - ženska je najlepši sesalec tega planeta, ker je nazmanj poraščena in zato, ker njeno telo nudi ambivalenten privlak-odklon). Zagozdimo se torej v past lepote, subjektivnosti. A to ni problem, kajti avtor percipira prej zapisano resnico za objektivno - dovolj naj bo moja cinična pripomba, da očitno velja objektivno \equiv moško in da lastnost "subjektivnost" poseduje le bolj poraščena polovica Homo Sapiens Sapiens. Poglejmo samo umetniške stvaritve moških torsov Antične Grčije, družbe, kjer je boginja modrosti ženskega spola ...

Pa se oddaljimo od voda "feminističnih boldenj", kajti, če bom tako nadaljevala, bom tudi sama postala feministka, torej ženska nujno "slabšega fizičnega videza" (Toševski 1989, stran 167).

Sledeč razlagi avtorja ima ženska zahvaljujoč prej omenjenemu privlaku = odklonu biološko dominacijo nad moškim. Pri izboru seksualnega partnerja sodeluje tudi ženska in sicer tako, da skuša zagotoviti čimveč zase in čimveč od moškega. Dom kmalu postane kraj ženske dominacije. Rezulpat je torej, če malo pospešim avtorjeva posploševanja, ženska sfera = intima in intima doma ter sfera nič hudega slutečega moškega = delo, ustvarjalnost. Čutim se dolžna avtorja v tej dani točki krcniti po prstih, saj gre za sledečo situacijo: tradicionalne družbe so skušale (in še vedno skušajo) z biološko delitvijo dela maksimizirati možnosti preživetja. Na določeni stopnji se pojavi LOVEC kot moški predstavnik in kot tisti, ki poseduje *moč*. In to je točka, ko prevzame glavne politične funkcije ... Od tu dalje ne gre več za simbiozo v preživetju, ampak za odnose moči. Angleško govoreča populacija ima za to tudi telo ekspiciten izraz **male dominated society**.

Zelo lucidna je ideja, da je ženska bolj ustvarjalna od moškega, da pa vso svojo ustvarjalnost kanalizira v svet intime, da bi podredila (naj zopet citiram avtorjevo misel) nič hudega slutečega moškega in tako zagotovila obstoj vrste. Gre za prikrito pritožbo čez feministično gibanje (saj le-to ovira ženske pri njihovi prej omenjeni biološki misiji), ki kasneje zasije v vsej svoji eksplicitnosti na 167. strani knjige Planeta žene - odlomek sem navedla maloprej.

Je pa knjiga, o kateri teče beseda, v več točkah prav zabavna. Naj natresem nekaj primerov na tem mestu. "Ženska je kakor roža. Ne bo obrodila, če jo pustiš zrasti previsoko." (Ibid. stran 158) Nadalje "moda ima drugačno, lahko bi rekli izključno biološko vlogo" ... (ibid. stran 109) Moda je, dovolite moj skromni komentar, družbeni pojav zastaranja še ne zastarelih

modelov oblačil skozi sistem lansiranja mode zato, da bi prisilili potrošnika h kupovanju novih artiklov. Gre torej za proces *finančnega favorita*. Nadalje je avtor prepričan, da ženska nosi hlače in se ukvarja s športom zgolj in samo zato, da bi tudi na teh področjih, kjer sicer nima kaj iskati, izsilila svojo dominacijo nad moškim oziroma mu vsaj preprečila, da se moški prične zavedati lastne premoči. Lista takih in podobnih spodrseljajev je predolga za pričujočo recenzijo.

Za konec naj povem, da me je knjiga navdušila. Je provokativna, lucidna in originalna, pa čeravno na račun nekaterih neznanstvenih, že skoraj šarlatanskih izvajanj. Pa saj poznate tisto - vsako res originalno delo je bilo deležno najbolj ostrih kritik ... Prepričana sem celo, da tudi v tem primeru to velja. Avtorju predlagam, ne glede na to, če so njegova ušesa odprta za moj apel ali ne, naj knjigo predela in sicer po sledeči metodi. Prvi del knjige ima kredibilno podlago in je izjemno zanimiv, zato naj ostane tak, kot je. Za nadaljnja izvajanja pa naj dr. Jovo Toševski poprosi dobro obveščenega družboslovca za teamsko delo skupaj z njim. Le-ta mu bo najverjetneje pojasnil, da je Ojdipov kompleks predelal že Freud, da družboslovci poznamo tudi postmoderni pojav narcisizma in da ni potrebe po laični razlagi le-tega, da je akrobatski preskok iz antropološke fiziologije v žensko-moško psiho za sodobnega znanstvenika že sam po sebi poguben, da naj pri razmišljanju kreprko upošteva pojav, ki se skriva pod terminom *socializacija*, in morda še kaj. Kajti škoda je, da je delo tako nedodelano, tako fragmentarno, tako polno nesprejemljivih absurdov in tako polno osebne prizadetosti, neprimerne za resnega znanstvenika. Morda se bo tako tudi delo samo osvobodilo SPEKULACIJ kot termina iz eksplikatornega podnaslova.

Anja Stefan

POVZETKI

Epistemološki izvori in problemi sodobne sociologije znanstvenega vedenja

Franc Mali

V prispevku so predstavljeni teoretski izvori in problemi sodobne sociologije znanstvenega vedenja. Sociologija znanstvenega vedenja kot ena najbolj produktivnih smeri sociologije znanosti danes se je razmahnila zlasti v anglosaksonskem kulturnem prostoru. Na njen intelektualni razvoj močno vpliva Kuhnova teorija znanosti. Hevristični principi "strong programme" (edingburška sociološka šola) pa hkrati predstavljajo njeno trdno epistemološko jedro. Konstruktivistični diskurz sodobne sociologije znanstvenega vedenja se izvorno navezuje na dve predpostavki, ki jih je eksplicirala holistična filozofija znanosti: na tezo o teoretski obloženosti observacij in na tezo o nedeterminiranosti znanstvenih teorij s podatki. S tem je tudi sociologija znanstvenega vedenja vstopila v široko polje epistemoloških diskusij o relativizmu v znanosti.

Epistemological origins and problems of modern sociology of scientific knowledge

In this article the theoretical origins and problems of modern sociology of scientific knowledge are presented. Sociology of scientific knowledge, one of the most productive direction in the sociology of science today, has broadened especially in Anglo-Saxon cultural space. Kuhn's theory of science exerts a strong influence on its intellectual development. At the same time, heuristic principles of "strong programme"; (Edinburgh sociological school) represent its firm epistemological core. The constructivist discourse of modern sociology of scientific knowledge was originally grounded on two assumptions, which had put forth by the holistic philosophy of science; on the thesis that observations are theory laden and on the thesis that scientific theories are underdetermined by facts. Those theses have introduced the sociology of science into the broad field of epistemological discussions on relativism in science.

Pravice in svoboščine v predlogu ustave Stanislav Vidovič

Avtor uvodoma vzpostavi razliko med pozitivnim in negativnim konceptom svobode. V nadaljevanju opredeli pogoje, pod katerimi se lahko državljanom odvzamejo ustavno zagotovljene pravice in svoboščine. Ob tem opozori, da je na tem področju predlog nove ustave Republike Slovenije preveč ohlapen in neprecizen in da tako omogoča povsem arbitrarno odločanje o tem, kdaj se lahko suspendirajo ustavno zagotovljene pravice in svoboščine. Sporno je tudi določilo o svetosti življenja v preambuli ustave, saj omogoča sprejetje restriktivne zakonodaje na področjih svobodnega odločanja o rojstvu otroka.

Rights and freedoms in Draft Proposal of the Constitution

The author first sets the difference between the positive and the negative concept of freedom. He then defines the conditions under which a citizen's constitutional rights and freedoms may be suppressed. He draws attention to the laxity and imprecision of the motion for the new Constitution of the Republic of Slovenia, which enables arbitrary decision on when constitutionally guaranteed rights and freedoms can be suspended. Another contestable provision in the preamble of the Constitution is that on the sacredness of life, since it enables the adoption of restrictive acts concerning free decision on childbirth.

Blaž Mrva

Nekateri pravni vidiki Osnutka ustave Republike Slovenije in spremembe v vrednostnem sistemu, ki jih Osnutek ustave prinaša

Avtor trdi, da Osnutek Ustave Republike Slovenije iz leta 1990 predstavlja v primerjavi z ustavo iz leta 1974 v sedanjih političnih okoliščinah korak nazaj. V Osnutku ustave so izpuščene številne ekonomske pravice posameznikov, politične pravice pa so skrčene na pravico voliti in pravico do grupnega političnega delovanja (pravico do združevanja v stranke).

Socialne vrednote (socialistične) ustave iz leta 1974 (soupravljanje vseh družbenih zadev, solidarnost, enake začetne možnosti za vse, prepoved izkoriščanja), nadomeščajo asocialne vrednote (kapitalističnega) Osnutka ustave iz leta 1990 kot so bogastvo, moč in oblast. Te spremembe v pravnem in vrednostnem sistemu so toliko pomembnejše, ker so v večini ireverzibilne.

Some juridical aspects of the Draft of the Constitution of the Republic of Slovenia and consequent changes in value system

The author claims that the 1990 Draft of the Constitution of the Republic of Slovenia presents a step backwards in comparison with the 1970 Constitution, especially in the present political circumstances. Several economic rights of the individual have been omitted in the Draft, and political rights have been reduced to the right to vote and to associate into political parties.

The (socialist) social values from the 1970 Constitution (co-management of all affairs, solidarity, equal starting opportunities for all, prohibition of exploitation) have been replaced by asocial (capitalistic) values, as wealth, power, rule. Such changes in the legal system and in the system of values are so much more significant as they are generally irreversible.

Opozicija, njene funkcije in tipi Igor Lukšič

Avtor predstavlja pojem opozicije, njene funkcije v političnem sistemu in klasifikacijo opozicije, ki jo povzema po Robertu Dahlu. Ukvarja se s problemom opozicije v večstrankarskem in v dvostrankarskem političnem sistemu. V drugem delu razprave avtor prikazuje nekatere tipe oponiranja v političnem sistemu Švice in Avstrije. Na koncu komentira nekatera stališča in opozicijske prakse na Slovenskem v preteklem letu.

Oposition, its functions and types

The author presents the concept of the opposition, its functions in the political system, and the classification of the opposition according to Robert Dahl. He treats the question of the opposition in a multi-party and in a two-party political system. The second part of the paper presents some opposition types in the political systems of Switzerland and Austria. Finally, the author comments on some of the stands and opposition practise in Slovenia during the past year.

Postmodernizem in znanost Darij Zadnikar

Tekst prezentira poglobitve točke postmodernističnega posega v koncepte o znanosti. Izpostavljene so poglobitve točke polemike postmod-

emistov s Habermasom ter razprta tista kritična mesta, ki jih postmodernisti puščajo ob tem vprašanju odprta. Prikazan je lok, ki od Nietzscheja vodi postmoderniste v dvoumen položaj performativne kontradikcije.

Postmodernity and science

The text presents the main items of the postmodernistic intervention into the concepts of science. He presents the main points of the argument between the postmodernists and Habermas, as well as those crucial points of this problem which the postmodernists have left open. The author also shows the turn leading from Nietzsche to the postmodernists, placing them into the position of performative contradiction.

Franc MALL, 1975, mag. sociologija, strokovni sodelavec Raziskovalnega inštituta FPSN, Ljubljana

Darij ZADNIKAR, 1976, mag. filozofije, viši predavatelj na Pedagoški akademiji, Ljubljana

Tomž KUZMANIČ, 1976, dipl. psiholog, Inštitut za sociologijo, Ljubljana

Vlasta JALUSIČ, 1979, dipl. psihologinja, brezposelna, Ljubljana

Miro CERAR ml., 1963, diplomirani pravnik, novi raziskovalec na Pravni fakulteti, Ljubljana

Blaž MRVA, 1964, diplomirani pravnik, Ljubljana

Milan ZVER, 1962, mag. političnih znanosti, novi raziskovalec na FSPN, Ljubljana

Igor LUKŠIČ, 1961, mag. političnih znanosti, asistent na FSPN, Ljubljana

Stanislav VIDOVIČ, 1963, dipl. politolog, novi raziskovalec na FSPN, Ljubljana

Franc MALI, 1955, mag. sociologije, strokovni sodelavec Raziskovalnega inštituta FSPN, Ljubljana

Darij ZADNIKAR, 1956, mag. filozofije, višji predavatelj na Pedagoški akademiji, Ljubljana

Tonči KUZMANIČ, 1956, dipl. politolog, Inštitut za sociologijo, Ljubljana

Vlasta JALUŠIČ, 1959, dipl. politologinja, brezposelna, Ljubljana

ČASOPIS ZA KRITIKO ZNANOSTI

130-131, 1990

132-133

Izdaja

Študentska organizacija Univerze v Ljubljani

Izdajateljski svet

Andrej Kirn (predsednik), Vika Potočnik, Marjan Pungartnik,
Branko Gregorčič, Ciril Baškovič, Igor Bavčar, Srečo Kirn,
Igor Omerza, Leo Ščerko

V.D. glavnega urednika

Andrej Klemenc

V.D. odgovornega urednika

Samo Resnik

Tehnični urednik

Ali Mugerle, Majda Črnjavič

Sekretar

David Tasič

Lektor

Irena Grahek

To številko so pripravili:

Miro Cerar jr., Blaž Mrva, Milan Zver, Stanislav Vidovič, Marjan
Kokot, Andrej Lukšič, Igor Lukšič, Darij Zadnikar, Andrej Klemenc,

Tisk

Tiskarna Ljudske pravice

Revija sofinancirata Republiški komite za kulturo in Republiški sekretariat za raziskovalno dejavnost in tehnologijo

Naslov uredništva

Beethovnova 9/I, Ljubljana, **uradne ure** so v sredo med 11.00 in 13.00
in četrtek med 12.00 in 14.00,
tel.: (061) 210-332.

Cena te številke je 150,00 din

Po mnenju RS za prosveto in kulturo št. 471-1/74 z dne 14.3.1974 je
revija oproščena temeljnega davka na promet proizvodov.

Nenaročenih rokopisov ne vračamo! Rokopis pošljite v dveh izvodih
s kratkim povzetkom v domačem in tujem jeziku ter osnovnimi podatki
o avtorju.

